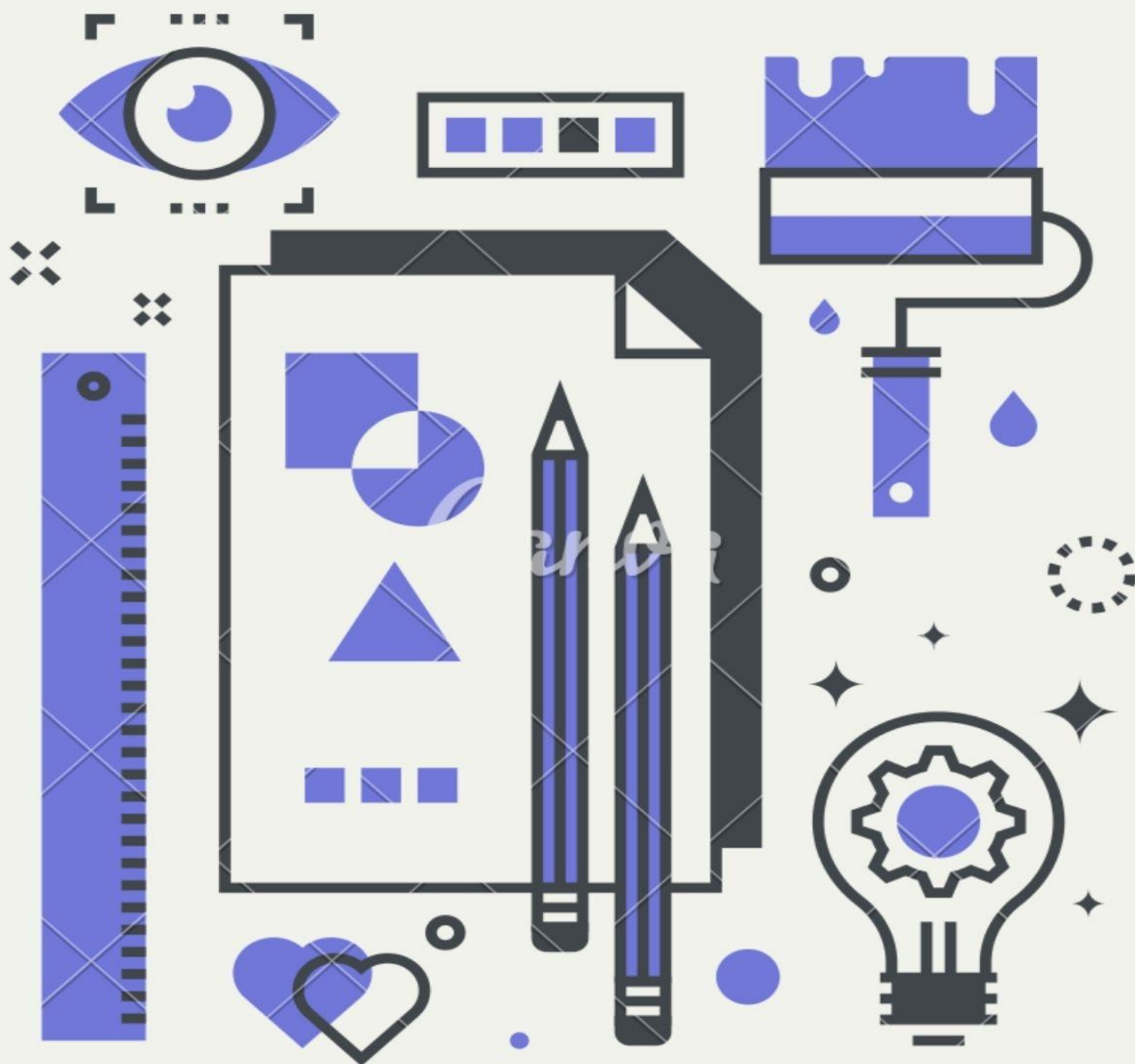

ETIKA VA ESTETIKANING NAZARIY ASOSLARI

MODULI BO'YICHA O'QUV-USLUBIY MAJMUA

SAMARQAND-2022

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIMI
VAZIRLIGI**

**OLIV TA‘LIM TIZIMI PEDAGOG VA RAHBAR KADRLARINI QAYTA
TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISHNI TASHKIL ETISH
BOSH ILMIY-METODIK MARKAZI**

**SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETI HUZURIDAGI PEDAGOG
KADRLARNI QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISH
MINTAQAVIY MARKAZI**

“ETIKA VA ESTETIKANING NAZARIY ASOSLARI”

MODULI BO‘YICHA

O‘QUV-USLUBIY MAJMUA

Qayta tayyorlash va malaka oshirish kursi yo‘nalishi: Falsafa

Samarqand -2022

Modulning o‘quv-uslubiy majmuasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2020 yil “7”-dekabrdagi 648-sonli bayonnomasi bilan ma’qullangan o‘quv dasturi va o‘quv rejasiga muvofiq ishlab chiqilgan.

Tuzuvchilar: Samarqand davlat universiteti falsafa kafedrası professori S.Karimov, professor Sh.Qo‘shoqov, dotsent M.Allayorova, dotsent M.Ergasheva.

Taqrizchilar: Samarqand davlat universiteti falsafa kafedrası professori B.Turaev.

Xorijiy ekspert: Xo‘jand davlat universiteti madaniyatshunoslik kafedrası dotsenti, f.f.n. R.T.Usanov (Tojikiston Respublikasi).

O‘quv-uslubiy majmua Samarqand davlat universiteti ilmiy-metodik kengashi (2020 yil “28”-dekabrdagi 4- sonli bayonnomasi).

MUNDARIJA

I.	MODULNING IShChI DASTURI.....	5
II.	INTERFAOL TA'LIM METODLARI.....	10
III.	NAZARIY MATERIALLAR.....	16
IV.	AMALIY MASHG'ULOT MATERIALLARI.....	98
V.	GLOSSARIY.....	109
VI.	ADABIYOTLAR RO'YXATI.....	118
VII.	EKSPERT XULOSA.....	121

I. MODULNING ISHCHI DASTURI

KIRISH

Mazkur dastur rivojlangan xorijiy davlatlarning oliy ta'lim sohasida erishgan yutuqlari hamda orttirgan tajribalari asosida "Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari, Etika va estetika" qayta tayyorlash va malaka oshirish yo'nalishi uchun tayyorlangan namunaviy o'quv reja hamda dastur mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo'lib, u zamonaviy talablar asosida qayta tayyorlash va malaka oshirish jarayonlarining mazmunini takomillashtirish hamda oliy ta'lim muassasalari pedagog kadrlarining kasbiy kompetentligini muntazam oshirib borishni maqsad qiladi.

Jamiyat taraqqiyoti nafaqat mamlakat iqtisodiy salohiyatining yuksakligi bilan, balki bu salohiyat har bir insonning kamol topishi va uyg'un rivojlanishiga qanchalik yo'naltirilganligi, innovatsiyalarni tadbiiq etilganligi bilan ham o'lchanadi. Demak, ta'lim tizimi samaradorligini oshirish, pedagoglarni zamonaviy bilim hamda amaliy ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish, chet el ilg'or tajribalarini o'rganish va ta'lim amaliyotiga tadbiiq etish bugungi kunning dolzarb vazifasidir. "Globallashuv va diniy jarayonlar" Moduli aynan mana shu yo'nalishdagi masalalarni hal etishga qaratilgan.

Modulning maqsadi va vazifalari

"Etika va estetikaning nazariy asoslari" Modulini o'qitishdan maqsad: oliy o'quv yurtlari professor-o'qituvchilari bilan Etika va estetika Modulini o'qitish jarayonida ahamiyat berish lozim bo'lgan masalalar, Modulni o'rganish va tahlil qilishga qaratilgan ilg'or xorijiy tajribalarni o'rganish orqali ushbu yo'nalishdagi ta'lim jarayonini muvofiqlashtirish va mazmunan boyitish, Globallashuv va diniy jarayonlar bo'yicha ma'lumotlarni berish samaradorligini oshirishga yordam beradigan zamonaviy yondashuvlar bilan hamda pedagogik va axborot texnologiyalar bilan tanishtirish, ma'naviyat asoslari sohasida yuksak malakali mutaxassis kadrlar tayyorlash sifatini oshirish.

Modulning vazifalari:

- Etika va estetika yo'nalishida pedagog kadrlarning kasbiy bilim, ko'nikma, malakalarini uzluksiz yangilash va rivojlantirish;
- zamonaviy talablarga modulli tizimga mos holda oliy ta'limning sifatini ta'minlash uchun zarur bo'lgan pedagoglarning kasbiy kompetentlik darajasini oshirish;
- Etika va estetika sohasi pedagoglari tomonidan zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va xorijiy tillarni samarali o'zlashtirilishini ta'minlash;
- Etika va estetika sohasidagi o'qitishning innovatsion texnologiyalari va ilg'or xorijiy tajribalarni o'zlashtirish;
- Etika va estetika ning ijtimoiy hayot va konfessiyalararo muammolarini o'rganishning zamonaviy tendensiyalarini ishlab chiqish;
- Etika va estetika yo'nalishlarida jahon dinlarini qiyosiy o'rganishning globallashuv va diniy jarayonlar kontekstidagi masalalarni baholash;

- Etika va estetika yoʻnalishida oʻquv jarayonini fan va ishlab chiqarish bilan samarali integratsiyasini taʼminlashga qaratilgan faoliyatni tashkil etish.

Modul boʻyicha tinglovchilarning bilimi, koʻnikmasi, malakasi va kompetensiyalariga qoʻyiladigan talablar

“Etika va estetikaning nazariy asoslari” kursini oʻzlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida:

“Kredit modul tizimi va oʻquv jarayonini tashkil etish”, “Ilmiy va innovatsion faoliyatni rivojlantirish”, “Pedagogning kasbiy professionalligini oshirish”, “Taʼlim jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy etish”, “Maxsus maqsadlarga yoʻnaltirilgan ingliz tili” modullari boʻyicha tinglovchilarning bilim, koʻnikma va malakalariga qoʻyiladigan talablar tegishli taʼlim sohasi boʻyicha pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish mazmuni, sifati va ularning tayyorgarligi hamda kompetentligiga qoʻyiladigan umumiy malaka talablari bilan belgilanadi.

Mutaxassislik fanlari boʻyicha tinglovchilar quyidagi yangi bilim, koʻnikma, malaka hamda kompetensiyalarga ega boʻlishlari talab etiladi:

Tinglovchi:

- Oʻzbekistonda Etika va estetika fanining yangi taraqqiyoti, mustaqillikdan keyin Oʻzbekistonda dinlarni oʻrganishga munosabatning oʻzgarishi va fanning taʼlim jarayoniga jalb etilishi muammolarini va uning rivojlanish istiqbollari;

- jahonda dinlarni oʻrganish tajribasi, globallashtirish davrida dinlarni oʻrganishning dolzarbligi, dinlarni oʻrganishdagi zamonaviy qarashlar va Etika va estetika fanining joriy holati va istiqboldagi vazifalarini;

- dinlarni oʻrganishning sharqona uslubi, bugungi kunda musulmon mamlakatlarida Etika va estetika fanining oʻqitilish yoʻllari boʻyicha salohiyatni oshirib borish borasida muntazam ishlashni;

- Etika va estetika yoʻnalishida Markaziy Osiyo olimu ulamoalarining islom ilmlariga qoʻshgan hissasini va ijtimoiy hayot hamda diniy jarayonlar mohiyatini;

Etika va estetika fanlarida foydalaniladigan zamonaviy amaliy dasturlar majmualarini *bilishi* kerak.

Tinglovchi:

- Etika va estetika fanining oʻqitish boʻyicha yangi texnologiyalarni amaliyotda qoʻllash;

- axborot texnologiyalarining zamonaviy vositalaridan foydalanib diniy manbalarni bagʻrikenglik jihatidan oʻrganish, diniy manbalar: muqaddas yozuvlar, moddiy manbalar, sharhlar tadqiqi usullari boʻyicha ilmiy-tadqiqotlarni oʻtkazish;

- Qurʼoni karim va hadislarda keltirilgan turli dinlar, dinlarni oʻrganishning sharqona uslubi, musulmon mamlakatlarida Etika va estetika fanining oʻqitilishini tahlil qilish va aks ettirish, xulosalar chiqarish, ilmiy maqolalar tayyorlash, tavsiyalarini ishlab chiqish;

- Abu Rayhon Beruniy asarlarining Etika va estetika ni oʻrganishdagi oʻrni, diniy manbalarni bagʻrikenglik jihatidan oʻrganish, muqaddas yozuvlar, moddiy manbalar, sharhlar, tadqiq usullari boʻyicha ilgʻor tajribalardan foydalanish;

- oʻz ustida ishlab, fanning yangi tadqiqotlarini oʻqitish tizimiga qoʻllash;

- Etika va estetika boʻyicha maʼruza, amaliy mashgʻulot va nazorat ishlarini tashkil

etish;

- pedagogik jarayonda muloqot uslublarini to'g'ri qo'llay olish *ko'nikmalariga* ega bo'lishi lozim.

Tinglovchi:

- Etika va estetika fanida axborot-kommunikatsion texnologiyalarini ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan qo'llash;

- dinlarni o'rganishdagi zamonaviy qarashlar, Sharq allomalarining asarlaridagi Etika va estetika masalalari bo'yicha zamonaviy yo'nalishlarni ishlab chiqish va ommalashtirish;

- Etika va estetika fanini ijtimoiy-ma'naviy sohalarga tatbiq qilish;

- Etika va estetika fanlarida dasturlar paketi yordamida muammolarni o'rganishning zamonaviy usullarini qo'llash *malakalariga* ega bo'lishi zarur.

Tinglovchi:

- Etika va estetika fanlarining dasturlar paketini o'quv jarayoniga tatbiq etish;

- Etika va estetika fanlari dasturlari paketi yordamida yechishning zamonaviy masalalarini tahlil qila olish;

- Etika va estetika bo'yicha kasbiy faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlarga ega bo'lish;

- Etika va estetika videodarslarni tayyorlash;

- egallangan tajribani tanqidiy ko'rib chiqish qobiliyati, zarur bo'lganda o'z kasbiy faoliyatining turi va xarakterini o'zgartira olish;

- Etika va estetika fanida tizimli tahlil usulidan foydalanish yo'llarini ishlab chiqish.

- Etika va estetika fanlarining dolzarb masalalariga oid zamonaviy manbalardan foydalana olish *kompetensiyalariga* ega bo'lishi lozim.

Modulning oliy ta'limdagi o'rni

Modulni o'zlashtirish orqali tinglovchilar ilg'or xorijiy mamlakatlarda biologiya o'qitishni tashkil qilishning xorijiy tajribalarni o'rganish, amalda qo'llash va baholashga doir kasbiy kompetentlikka ega bo'ladilar. So'nggi yillarda Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari, Etika va estetika sohasidagi yutuqlar va istiqbollari oliy o'quv yurtlaridagi ta'lim jarayonining mazmunini boyitishga xizmat qiladi.

“Etika va estetikaning nazariy asoslari” modulining soatlar bo‘yicha taqsimoti

№	Modul mavzulari	Tinglovchining o‘quv yuklamasi, soat				Ko‘chma mashg‘ulot
		Hammasi	Auditoriya o‘quv yuklamasi			
			Jami	jumladan		
				Nazariy	Amaliy mashg‘ulot	
1.	“Etika” va “Estetika” fanini o‘qitishning zamonaviy usullari va uslublari.	4	4	2	2	
2.	Axloqiy va estetik madaniyatni shakllantirishning tarbiyaviy vositalari va yo‘llari.	4	4	2	2	
3.	XXI asrning global axloqiy va estetik muammolari: axloqiy, ekologik axloq, etosfera.	4	4	2	2	
4.	Inson shaxsidagi illatlarning paydo bo‘lish oqibatlari uning jamiyat rivojiga ta’siri.	4	4	2	2	
5	Davlat xizmatchilari etikasi va imiji.	4	4	2	2	
Jami:		20	20	10	10	0

NAZARIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI

1-Mavzu: “Etika” va “Estetika” fanini o‘qitishning zamonaviy usullari va uslublari.

Jahonning ilg‘or oliy ta’lim maskanlarida Etika” va “Estetika”ni o‘rganish va o‘qitish tajribalari. O‘zbekistonda Etika” va “Estetika”ni qiyosiy o‘rganish muammolari.

2-Mavzu: Axloqiy va estetik madaniyatni shakllantirishning tarbiyaviy vositalari va yo‘llari.

Axloqiy va estetik madaniyatni o‘rganishda Sharq allomalarining yondashuvlari. Abu Rayhon Beruniyning “O‘tmish xalqlardan qolgan yodgorliklar” asari Etika va estetika sohasida muhim manba.

3-Mavzu: XXI asrning global axloqiy va estetik muammolari: axloqiy, ekologik axloq, etosfera.

XXI asrning global axloqiy va estetik muammolarini tasniflashda G‘arb olimlarining qarashlari. Yevropotsentrizm ta’siri.

4-Mavzu: Inson shaxsidagi illatlarning paydo bo‘lish oqibatlari uning jamiyat rivojiga ta’siri.

Mantiqiy paradoks. Ilmiy muammo tushunchasi. Mantiqiy tahlil va uning strukturasi. Mantiqiy bog‘liqlik.

5-Mavzu: Davlat xizmatchilari etikasi va imiji.

Etikani o'rganishda manbalardan foydalanish masalalari. Ma'naviy hayotda mantiqniing tutgan o'rni.

AMALIY MASHG'ULOTLAR

1-Amaliy mashg'ulot. "Etika" va "Estetika" fanini o'qitishning zamonaviy usullari va uslublari.

2-Amaliy mashg'ulot. Axloqiy va estetik madaniyatni shakllantirishning tarbiyaviy vositalari va yo'llari.

3-Amaliy mashg'ulot. XXI asrning global axloqiy va estetik muammolari: axloqiy, ekologik axloq, etosfera.

4-Amaliy mashg'ulot. Inson shaxsidagi illatlarning paydo bo'lish oqibatlarini uning jamiyat rivojiga ta'siri.

5-Amaliy mashg'ulot. Davlat xizmatchilari etikasi va imiji.

II. INTREFAOL TA'LIM METODLARI

“SWOT-tahlil” metodidan foydalanish

Metodning maqsadi: mavjud nazariy bilimlar va amaliy tajribalarni tahlil qilish, taqqoslash orqali muammoni hal etish yo‘llarni topishga, bilimlarni mustahkamlash, takrorlash, baholashga, mustaqil, tanqidiy fikrlashni, nostandart tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.

S – (strength)	• кучли томонлари
W – (weakness)	• заиф, кучсиз томонлари
O – (opportunity)	• имкониятлари
T – (threat)	• тўсиқлар

Namuna: Ana’naviy va zamonaviy ta’lim shakllarini “SWOT-tahlil” metodida tahlil qiling.

Oddiy ma’ruzada ma’ruzachi talabalar, tinglovchilarga ko‘p ma’lumot bera oladi	Muammoli ma’ruzada kamroq ma’lumot beriladi, biroq ular talabalar ongiga singdirib beriladi
O‘qituvchi asosan o‘zi va a’lochi, qiziquvchi talabalar bilan gaplashadi, ya’ni darsda oz sonli talabalar qamrab olinadi	Muammoli ma’ruzada ko‘p sonli talabalar, tinglovchilar qamrab olinadi
Oddiy ma’ruzada faqat o‘qituvchi reja asosida va tayyorlab kelgan ma’lumotlari atrofida gaplashiladi	Muammoli ma’ruzada muhokama jarayonida yangi-yangi masalalar, muammolar yuzaga chiqishi, g‘oyalar tutilishi mumkin.
O‘qituvchi uchun asosiy to‘siq – dasturdan chiqib keta olmaslik, talaba uchun qiziqmasa ham o‘qituvchini eshitib o‘tirish majburiyati	Keng muhokama uchun vaqtning chegaralanganligi, talabalarni mavzudan chetga burishga intilishlari

Rezyume, Veer metodidan foydalanish

Metodning maqsadi: Bu metod murakkab, ko'ptarmoqli, mumkin qadar, muammoli xarakteridagi mavzularni o'rganishga qaratilgan. Metodning mohiyati shundan iboratki, bunda mavzuning turli tarmoqlari bo'yicha bir xil axborot beriladi va ayni paytda, ularning har biri alohida aspektlarda muhokama etiladi. Masalan, muammo ijobiy va salbiy tomonlari, afzallik, fazilat va kamchiliklari, foyda va zararlari bo'yicha o'rganiladi. Bu interfaol metod tanqidiy, tahliliy, aniq mantiqiy fikrlashga hamda o'quvchilarning mustaqil g'oyalari, fikrlarini yozma va og'zaki shaklda tizimli bayon etish, himoya qilishga imkoniyat yaratadi. "Xulosalash" metodidan ma'ruza mashg'ulotlarida individual va juftliklardagi ish shaklida, amaliy va seminar mashg'ulotlarida kichik guruhlardagi ish shaklida foydalanish mumkin.

Методни амалга ошириш тартиби:

тренер-ўқитувчи иштирокчиларни 5-6 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади;

тренинг мақсади, шартлари ва тартиби билан иштирокчиларни таништиргач, ҳар бир гуруҳга умумий муаммони таҳлил қилиниши зарур бўлган қисмлари туширилган тарқатма

ҳар бир гуруҳ ўзига берилган муаммони атрофлича таҳлил қилиб, ўз мулоҳазаларини тавсия этилаётган схема бўйича тарқатмага ёзма баён қилади;

навбатдаги босқичда барча гуруҳлар ўз тақдимотларини ўтказадилар. Шундан сўнг, тренер томонидан таҳлиллар умумлаштирилади, зарурий ахборотлар билан тўлдирилади ва

Namuna:

Etika va estetikadan malaka talablari					
Sobiq standartlar		Amaldagi standartlar		Takomillashtirilgan standartlar	
afzalligi	kamchiligi	afzalligi	kamchiligi	afzalligi	kamchiligi
Xulosa:					

“FSMU” metodidan foydalanish

Texnologiyaning maqsadi: Mazkur texnologiya ishtirokchilardagi umumiy fikrlardan xususiy xulosalar chiqarish, taqqoslash, qiyoslash orqali axborotni o‘zlashtirish, xulosalash, shuningdek, mustaqil ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur texnologiyadan ma’ruza mashg‘ulotlarida, mustahkamlashda, o‘tilgan mavzuni so‘rashda, uyga vazifa berishda hamda amaliy mashg‘ulot natijalarini tahlil etishda foydalanish tavsiya etiladi.

Texnologiyani amalga oshirish tartibi:

- qatnashchilarga mavzuga oid bo‘lgan yakuniy xulosa yoki g‘oya taklif etiladi;
- har bir ishtirokchiga FSMU texnologiyasining bosqichlari yozilgan qog‘ozlarni tarqatiladi:

FSMU tahlili qatnashchilarda kasbiy-nazariy bilimlarni amaliy mashqlar va mavjud tajribalar asosida tezroq va muvaffaqiyatli o‘zlashtirilishiga asos bo‘ladi.

Namuna.

Fikr: “Etika va estetikadan malaka talablarini xalqaro andozalar asosida takomillashtirish va sertifikatlashtirish ta’lim samaradorligining eng muhim omillaridan biridir”.

Topshiriq: Mazkur fikrga nisbatan munosabatingizni FSMU orqali tahlil qiling.

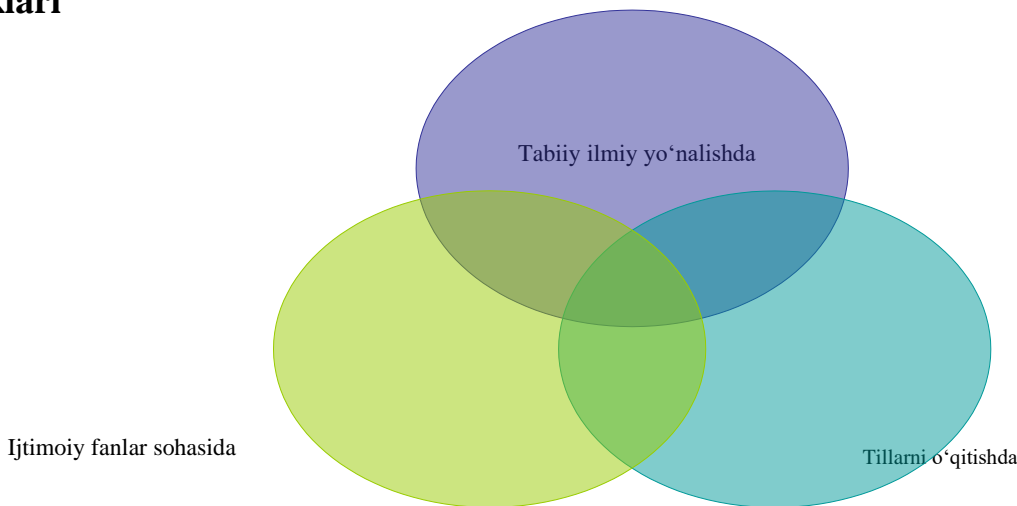
Venn Diagrammasi metodidan foydalanish

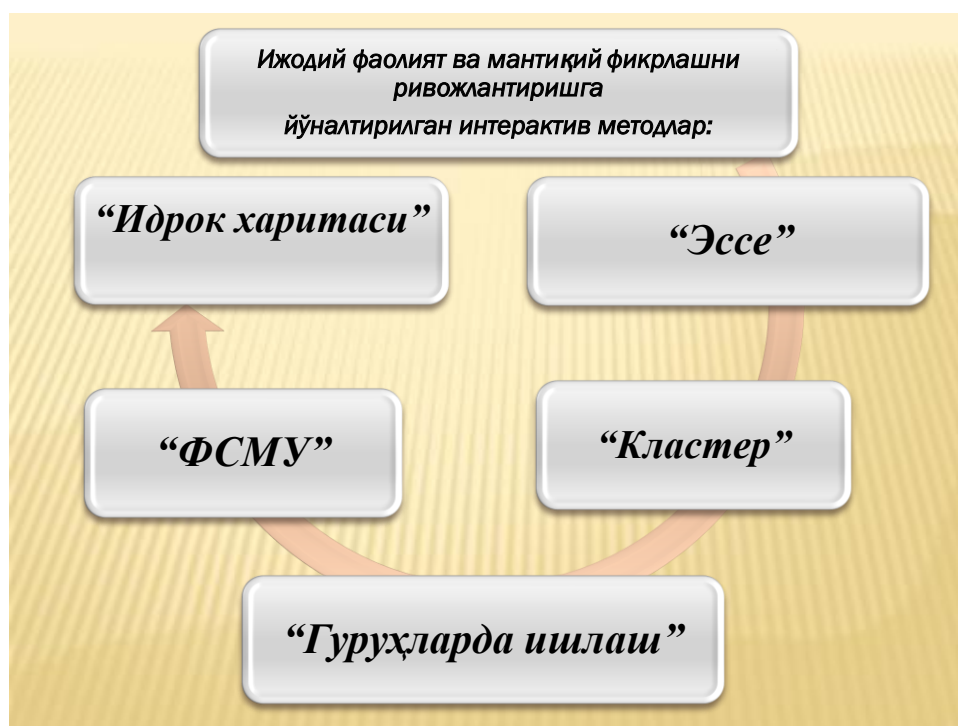
Metodning maqsadi: Bu metod grafik tasvir orqali o‘qitishni tashkil etish shakli bo‘lib, u ikkita o‘zaro kesishgan aylana tasviri orqali ifodalanadi. Mazkur metod turli tushunchalar, asoslar, tasavurlarning analiz va sintezini ikki aspekt orqali ko‘rib chiqish, ularning umumiy va farqlovchi jihatlarini aniqlash, taqqoslash imkonini beradi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

- ishtirokchilar ikki kishidan iborat juftliklarga birlashtiriladilar va ularga ko‘rib chiqilayotgan tushuncha yoki asosning o‘ziga xos, farqli jihatlarini (yoki aksi) doiralarda ichiga yozib chiqish taklif etiladi;
- navbatdagi bosqichda ishtirokchilar to‘rt kishidan iborat kichik guruhlariga birlashtiriladi va har bir juftlik o‘z tahlili bilan guruh a‘zolarini tanishtiradilar;
- juftliklarning tahlili eshitilgach, ular birgalashib, ko‘rib chiqilayotgan muammo yohud tushunchalarning umumiy jihatlarini (yoki farqli) izlab topadilar, umumlashtiradilar va doirachalarning kesishgan qismiga yozadilar.

Namuna: Etika va estetikani turli yo‘nalishlarda o‘qitishning farqli jihatlari o‘ziga xosliklari

Ўқув жараёнида муаммолар ва муаммоли вазиятларни ечишга йўналтирилган интерфаол методлар

“SWOT-универсал таҳлил”

“Дебат”,

Муаммоли вазият яратиш

“Резюме”,

“Т-чизмаси”,

“Венн диаграммаси”,

“Органайзер”,

Ҳар хил чизмалар, жадваллар ёрдамида амалга ошириладиган интерфаол методлар:

III. NAZARIY MATERIALLAR

MA'RUZALAR MAZMUNI (10 soat ma'ruza)

1-MAVZU: "ETIKA" VA "ESTETIKA" FANINI O'QITISHNING ZAMONAVIY USULLARI VA USLUBLARI.

REJA:

1. Jahonning ilg'or oliy ta'lim maskanlarida Etika" va "Estetika"ni o'rganish va o'qitish tajribalari.
2. O'zbekistonda Etika" va "Estetika"ni qiyosiy o'rganish muammolari.
3. Etika, estetika fanini o'qitish muammolari va metodikasi.
4. Etika va estetika fanidan ta'lim berishning didaktik tamoyillari. Etika va estetika fanini o'qitishda ilg'or pedagogik texnologiyalar va interaktiv usullar.

Vatanimiz mustaqillikka erishgunimizga qadar esa bizda ratsionalistik Etika va estetikaning ham faqatgina bir shakli, ya'ni markscha-lenincha Etika va estetika fani mutloq haqiqat sifatida o'qitib kelingan edi. O'qitish uslublari va uni tashkillash shakllari ham shunga moslashgan edi. Demak, endilikda biz totalitar sotsializm sharoitida juda cheklab qo'yilgan o'z falsafiy tafakkurimizni, bir tomondan, o'tmish mafkurasi tomonidan unuttirilgan, siqib chiqarilgan o'z o'tmish milliy Etika va estetikamiz mazmunini eslab olishga va uni zamonamizga muvofiqlashtirgan holda qayta tiklash va rivojlantirishga, ikkinchi tomondan, yuqorida qayd etilgan jahon falsafiy madaniyatida sodir bo'lgan o'zgarishlarni chuqur tahliliy va tanqidiy o'rganib chiqib, ularni o'z dunyoqarashimizni kengaytirishga jalb etishimiz, uchinchi tomondan, shu yuqoridagilar asosida o'z yangi milliy Etika va estetikamiz asoslarini ishlab chiqishga, to'rtinchi tomondan, shu jarayonlar bilan barobar Etika va estetika qatorida etika va estetikani o'qitish ishlarini olib borishga qaratishimiz kerak.

Boz ustiga hozirgi paytda Etika va estetika darslarini bizning talabalarimiz juda qisqa vaqt oralig'ida, masalan, 24 soatlik ma'ruza va 26 soatli seminar mashg'ulotlarida o'zlashtirishi kerak bo'lmoqda. Etika va estetika fanlarini esa 6 soatdan, ya'ni 12 soat ichida o'rgatish va o'rganish kerak bo'ladi. Bu vaqt ichida biz talabalarni ham o'z o'tmish milliy axloqiy, estetik qadriyatlari bilan, ham jahon Etika va estetikasi mazmunida sodir bo'lgan yirik o'zgarishlar bilan, ham shakllanaboshlagan yangi Etika va estetikaning o'z asosiy mavzulari bilan, ham milliy g'oyamiz-mafkuramiz mazmuni bilan chuqur tanishtirishga ulgurish yo'llarini izlashimiz kerak.

Yana boz ustiga bizni tinglovchi auditoriya qadimgi Etika va estetikani o'rgatishdagi kabi hikmatni sevgani uchun asl elitar Etika va estetikani bilishga qiziqadiganlardan

emas, aksincha, totalitar sotsializm mafkurasi davridagi safsatabozliklar tufayli obro'sizlangan Etika va estetika qiyofasini esda saqlab turganlarni farzandlari ekanini ham hisobga olishimiz joiz.

Hozirgi davrda etika va estetikani o'qitishning yana bir murakkabligi shundaki, uni o'rganadigan insonlar tabiatida ham katta tezlik bilan murakkab o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Ya'ni, biz bugungi talabalar butun insoniyat ma'naviyatida sodir bo'lgan global ma'naviy inqirozning aksu sadosi ekanini ham hisobga olishimiz joiz. Ma'lumki, ushbu jarayon biz totalitar sotsializm davridagi yopiq jamiyat sharoitidan chiqqan va G'arb Etika va estetikasining O.Shpengler, X.Ortega-i-Gasset, K. Mangeym, X. Arendt, T. Adorno, M. Xorkxeymer, V. Benyamin va G. Markuze kabi taniqli faylasuflari salbiy mohiyatini aniq yoritib bergan ommaviy madaniyatning yopirilib kirib kelishi uchun qulay bo'lgan ochiq jamiyat, axborot xaosi, globallashuv, shuningdek, mafkuraviy xurujlar sharoitida ayniqsa katta xavf tug'dirmoqda. Bu hol mazkur sharoitda yoshlarni aslida elitar madaniyat bo'lib kelgan falsafiy madaniyat ruhida tarbiyalashni, asl barkamol avlodni yetishtirish ishini beqiyos murakkablashtiradi. Bu hol bo'yicha davlatimiz rahbari o'z bezovtaligini juda ko'p marta ta'kidlagani bizga yaxshi ma'lum. Xususan, prezidentimiz yoshlarni ochiq axborot olish davrida hukm surayotgan umumbashariy ma'naviy krizisdan asrash muammosiga deyarli barcha asarlarida alohida e'tibor qaratgan. Masalan, "...keyingi yillarda ko'plab namoyish etilayotgan jangarilik filmlarini olaylik, - deb yozadi I.A.Karimov. - Bu filmlarni ko'pchilik, ayniqsa, yoshlar maroq bilan ko'radi, chunki odamzot tabiatan mana shunday to'polonlarni tomosha qilishga moyil... Afsus bilan ta'kidlashimiz lozim: tarix tajribasi shundan dalolat beradiki, inson tabiatidagi insoniylikdan ko'ra vaxshiylik, ur-yiqit instinkglari, ya'ni xatti-harakatlarini qo'zg'atib yuborish osonroq. Ongi shakllanib ulgurmagani aksariyat yosh tomoshabinlar bunday filmlardan ko'pincha turli yovuzlik, yirtqichlik, shafqatsizliklarni o'rganadi, xolos. Natijada ularning diydasi qotadi, qalbidan toshbag'irlik, zo'ravonlik, axloqsizlik kabi illatlar joy olganini o'zi ham sezmay qoladi. Hatto shunday tomosha va filmlarning qahramonlariga ko'r-ko'rona taqlid qilishni istaydigan yigit-qizlar ham topiladi. Chunki ular bunday uydirma talqinlar ta'sirida qo'l urayotgan ishi qanday ayanchli oqibatlariga olib kelishini tushunib yetmaydi."

Uchinchi tomondan, hozirgi davrda Etika va estetika, etika va estetikani o'qitishda barcha fanlarni o'qitishda bo'lgani kabi yangi uslubiyatni qo'llash, ya'ni innovatsion metodlardan foydalanish talab etilmoqda. Ya'ni biz shakllanishi hali o'z nihoyasiga yetmagan etika va estetika fanlarini yangi uslubiyat asosida o'qitish muammolari ustida ham ishlashimiz zarurati ko'ndalang bo'lmoqda.

Mazkur shart-sharoitdan kelib chiqilsa, hozirgi kunda ta'lim yurtlarida mazkur fanlarni o'qitish naqadar murakkab ish ekani ko'rinadi. Shunga ko'ra Etika va estetikadan

mutaxassis bo‘lish hozirgi davrda nihoyatda qiyin va mas’uliyatli, ayni paytda juda sharaflil va mas’uliyatli ishdir. Lekin bu sharafl faqat o‘qituvchining o‘z vijdoni va uni tushunib yetga olgan ayrim talabalardan boshqalarga sezilmaydigan beg‘araz sharaflidir.

Ana shu sharaflga sozovor bo‘lish uchun dastavval dars o‘tish jarayoni haqida umumnazariy tasavvurga ega bo‘lishimiz muhimdir.

2. O‘zbekistonda Etika” va “Estetika”ni qiyosiy o‘rganish muammolari.

Oliy o‘quv yurtida ishlovchi professor, dotsent, assisentlarning eng asosiy vazifasi – talabalarni o‘qitishdir. O‘qitish jarayoni haqida ikki hil tasavvur shakllangan bo‘lishi mumkin. Birinchisi, Sub’ekt-ob’ekt orasidagi munosabat tarzida ifodalansa, ikkinchisi Sub’ekt-sub’ekt orasidagi munosabat tarzida ifodalanadi. Birinchi holda o‘qituvchi talabalarga informatsiyani qabul qiluvchi ob’ekt sifatida qarasa, ikkinchisida u bilan bevosita muloqat qiluvchi, ya’ni hamsuxbat sifatida qaraydi. Albatta, ushbu fanlardan dars o‘tishning eng yaxshi shakli birinchisidir.

Metodikadan ba’zi mutaxassislarning fikriga ko‘ra go‘yo dars o‘tishning ikkinchi shakli yangi bo‘lib, birinchisi eski, an’anaviy ekan. Bu fikrni to‘g‘ri deb bo‘lmaydi. Chunki, avvalo, barcha davrlarda har ikki shaklni ham qo‘llashning davr va shart sharoitlar bilan taqozalanadigan hamda o‘qituvchining o‘z holatidan kelib chiqadigan (ya’ni ob’ektiv va sub’ektiv) sabablari bo‘ladi. Shu ma’noda bu masala tahliliga konkret yondoshuv zarur.

Masalan, sub’ekt-ob’ekt munosabati 1) talabalar guruxida tortinchoq, nofaol yoki bilim saviyasi juda sayoz talabalar ko‘pchilikni tashkil etadigan xolda; 2) o‘qituvchining o‘zi ma’ruzani bemalol o‘qiy oladigan tajriba va bilimga ega bo‘lmagan holda 3) o‘quv mavzusi va materiali juda yangi, hali har tomonlama o‘rganilmagan, endigina o‘rganila boshlangan holda bo‘lishi ham mumkin. Shu kabi hollarda barcha davrlarda, ayniqsa, bugungi kun darslarida sub’ekt-ob’ekt munosabati qaror topishi tabiiy. Lekin bundan, birinchidan, etika va estetika darslarini hamisha shunday o‘tish kerak, degan xulosani chiqarishga ham shoshish kerak emas. Ikkinchidan, shunday hollarda ham, ya’ni sub’ekt-ob’ekt doirasida dars o‘ta turib ham bunday darslar ichida ham sub’et-sub’ekt munosabatlari tarzini ham imkon boricha, fragmentar ravishda bo‘lsa ham kiritib turish mumkinligini hisobga olish joiz.

Aksincha, sub’ekt-sub’ekt tarzida dars o‘tilishida, o‘qituvchi asosiy sub’ekt bo‘lishi, talabalar esa unga nisbatan muayyan darajada ob’ekt bo‘lishlari ham tabiiy. Masalan, Etika va estetikadan dars berishning eng yuksak namunasi hisoblanmish Platonning barcha dialoglarida Suqrot o‘z shogirdlari bilan baxs (dialog) olib borarkan, ya’ni sub’ekt-sub’ekt tarzida muloqot olib borarkan, ushbu muloqotlarning katta qismida,

ayniqsa asosiy g'oyalar muhokamasi va xulosalarida Suqrot monologlari katta o'rin egallaganini ko'ramiz. Vaholanki, Suqrotning shogirdlari, bizning dastlabki darslarda Etika va estetika nimaligini tasavvur ham eta olmaydigan holda darsga kiradigan, masalan, huquqshunos bo'laman deb, kirish bali yetmagani uchungina boshqa fakultetga kirib, shuning bilan birga na o'z soxasini va na Etika va estetikani bilishga qiziqish bilan qaray olmaydiganlardan ham tashkil topishini hisobga olishga to'g'ri keladi.

Shularning hammasiga qaramasdan, hozirgi kun talabasiga o'qituvchi ham ob'ekt, ya'ni bilimlari uzatilayotgan va o'zi o'zgartirishi kerak bo'lgan ob'ekt sifatida ham, o'zi bilan teng muloqotga haqli sub'ekt sifatida ham yondoshuvi maqsadga muvofiqdir. Hozirgi davr falsafiy darslarining yuksak ekzistensial ma'nosi ham shunda, ya'ni talaba bilan tengday, ayni vaqtda undan ustun ustoz darajasida tura bilishdadir. Bu vaziyatda turish tajribasiz va falsafiy-nazariy bilimi sayoz o'qituvchi uchun juda qiyin va qaltis ish. Shuning uchun ham bu hollarda ko'pchilik yosh o'qituvchilar sub'ekt-ob'ekt variantida ish yuritadilar. Ushbu variantni ishning boshlanishida, uning ayrim qismlarida qo'llashni uzurli hisoblash mumkin bo'lsa hamki, uni mutloqlashtirish yaramaydi. Chunki bugungi kun talabasi garchi chuqur nazariy bilish ko'nikmalariga erisha olmagan bo'lsa hamki, keng axborot omboriga egaligi jixatidan o'z o'qituvchisidan ustun kelishi qiyin emas. Ayni shunday hollarda uning bilan sub'ekt-sub'ekt, ya'ni falsafiy suxbatlarning "tengxuquqli partneri" sifatida muloqatda bo'lish foydali bo'ladi.

Hozirgi davrda o'qitishga bo'lgan umumiy talablar: Hozirgi davrda umuman har qanday predmetdan dars o'tishga oid tan olingan sakkizta talab borki, bugungi kunda ularga rioya etish zarur hisoblanadi:

1. Talabaga informatsiyani kiritib qo'yish kerak bo'lgan ob'ekt (idish) sifatida emas, balki shaxs (sub'ekt) sifatida, ya'ni shakllangan, o'z fikr va muloxazalariga, e'tiqodi, qarashlari, intilishlari, irodasi, xarakteri va h.k. ega bo'lgan sub'ekt sifatida qarash.

Ushbu talab dars o'tishda o'qituvchi o'z qarashlarini talabani o'zida mustaqil shakllanib bo'lgan dunyoqarashning o'rniga, uni yo'q deb hisoblab yoki o'chirib tashlab emas, balki uning uchun qadrli bo'lgan qarashlar va ta'limotlar bilan muvofiqlashuvini nazarda tutib, unga payvand qilish tarzida ish yuritishini taqozo etadi. Buningsiz darsning zaruriy maqsadiga, ya'ni talabani darsga faol ijobiy munosabatda bo'lishiga erishish mumkin emas. Dars o'tishning yangi interfaol metodlari haqida gap ketganida hozirgi davrda o'qituvchidan ayni shu vaziyatni nazarga olish talab etilayotgani anglashiladi.

Lekin, hozirgi sharoitda buni amalga oshirish juda qiyin. Bu qiyinchiliklarning o'z ob'ektiv va sub'ekti sabablari bor. Ob'ektiv sabablardan eng asosiysi shundaki, biz

odatda juda katta (50, 60 va undan ortiq) talabalarga (potoklarda) ma'ruzalar o'qishimizga to'g'ri keladi. Shuning uchun sub'ekt-sub'ekt munosabatlari tarzida dars o'tishni seminar mashg'ulotlarigagina tatbiq etish mumkin bo'ladi. Ammo seminarlarimizda ham odatda kamida 30 va undan ortiqroq talabalar qatnashadi. Shuning uchun har bir talabaning dunyoqarashi bilan konkret muloqot qilish uchun sharoit bo'lmasligi tabiiy.

Vaholanki, "Ommaviy madaniyat"ning yopirilib kirib kelishi uchun qulay bo'lgan hozirgi ochiq jamiyat, axborot xaosi, globallashuv va global ma'naviy krizis, shuningdek, mafkuraviy xurujlar sharoitida yashayotgan ekanmiz, va ayni shu kunlarda barkamol avlodni tarbiyalash ko'zda tuilgan ekan, bizga chet tillarini o'qitadigan o'qituvchilar uchun yaratilgan sharoit, xatto undanda qulayroq sharoit zarur. Lekin iqtisodiy krizis avj olib turgan sharoitda biz hozirgidan qulay va ortiqroq sharoit kelishini kutib ham tura olmaymiz. Yuqoridagi mulohazalardan o'qitish jarayoniga nisbatan ikkinchi talab kelib chiqadi.

2. Bu bor sharoitdan iloji boricha yaxshi foydalanishga xarakat qilish talabidir.

3.Uchinchi talab o'qituvchining o'ziga tegishli. O'qituvchining talaba bilan baham ko'rmoqchi bo'lgan bilimlari uning o'ziga yaxshi tushunarli va ma'qul kelgan bo'lishi, bir so'z bilan aytganda uning o'zidan kelib chiqadigan bo'lishi zarur.

4.Bundan esa to'rtinchi talab ham kelib chiqadi. Bu o'qituvchining o'zi ham qandaydir yot informatsiyani talabaga uzatuvchi oddiy bir avtomat (radio, kompyuter, teleekran va h.k.) emas, balki o'zi o'tadigan dars mavzulari bo'yicha o'z fikr va qarashlariga ega bo'lgan, o'z g'oya va maqsadlarini mustaqil shakllantirish, ifodalash oladigan va dars o'tish uslublarini tanlay olish iqtidoriga ega bo'lgan erkin va ijodkor shaxs bo'lishi talabidir.

5.Navbatdagi talab o'qitishning kommunikativ-axborot jixati deyiladi. Bu talab o'qituvchining talabalarga bermoqchi bo'lgan bilim va axboroti ko'pchilikni qiziqtiradigan, jalb etadigan ravishda tashkillanishi kerakligini bildiradi.

6.Oltinchi talabga ko'ra o'qituvchi o'z talabalariga dars jarayonida o'zi bilan erkin fikr almashinuv, muloqot qilish uchun imkoniyat yaratishini taqozo etadi. Ya'ni o'qituvchi o'z talabalarining dars mavzusi bo'yicha o'ziga savollar bilan erkin murojaat qilishlari, kerak bo'lsa, o'z fikr va muloxazalarini bildirishlari uchun sharoit yaratishi va shunga rag'batlantirishi kerak.

7.O'qituvchi dars materiallarini o'z talabalarining o'zlashtirishlari uchun tegishli ob'ektiv va sub'ektiv sharoitlari mavjudligini hisobga olgan holda tanlashi va tashkillashi maqsadga muvofiq.

8.O'qituvchi o'ziga talaba ko'zi bilan qaray bilishi, ular orqali o'z nuqsonlarini payqashdan qo'rqmasligi va, kerak bo'lsa, o'zini o'zgartirishi joiz. Buning uchun u har bir talabani shaxs sifatida ko'ra olishi, ularning izzat nafsiga tegmaslika harakat qilishi zarur. Shunday bo'lib qolgan hollarda esa u o'z xatosini tezda tuzatishi zarur.

Etika va estetikadan ma'ruza o'qish, bir vaqtning o'zida birqancha vazifalarni amalga oshirishni ko'zda tutadi. Ulardan eng muhimlarini bilish ma'ruzani o'qishda qanday uslublarni (metodlarni) qo'llash maqsadga muvofiqligini belgilab olishga yordam beradi. Vazifalarning eng birinchisi, albatta, talaba uchun noma'lum bo'lgan va talaba mustaqil erishishi qiyin yoki mumkin bo'lmagan muayyan axborotni (informatsiyani), muhim nazariy g'oya va qarashlarni unga bevosita yetkazib berishdir. Ma'ruzaning ikkinchi vazifasi mazkur mavzu materialini talaba ko'r-ko'rona o'zlashtirishiga emas, balki ongli qabullashiga erishishdir. Buning uchun Etika va estetika o'qituvchisi talabada axborotni mustaqil tahlil etish, fikriy izlanishni amalga oshirish ko'nikmalarini tarbiyalashi kerak. Ma'ruzaning navbatdagi, eng oliy vazifasi talabada ijodiy fikrlash qobiliyatini hosil qilish bo'ladi. Buning uchun ustoz talabaga falsafiy qarashlar orasidagi ziddiyatlarni payqash, ularga nisbatan o'z munosabatini shakllantirish va ifodalash va, iloji boricha, o'z xulosalarini oldinga surish kabi mustaqil, ijodiy mushohada ko'nikmalarini shakllantirishi kerak.

Mazkur vazifalarni bajararkan, pedagog ma'ruzaning turli qismlarida turlicha uslublarni qo'llaydi va dars vaqtida talaba faoliyatini ham shunga muvofiqlashtiradi. Ma'ruzaning birinchi vazifasini amalga oshirisharkan, u talabadan axborotni passiv va to'liq qabullashi kerak bo'lgan tinglovchi holatida bo'lishni talab qiladi. O'zi esa asosan axborotni talabaga iloji boricha bekamu ko'st yetkazish, tushuntirish, izohlash, namoyon etish kabilar bilan cheklanadi. Bu, masalan, fanda oldinga surilgan muhim, o'zgarimas prinsiplar, paradigmalar, shakllangan g'oya va qarashlar, ta'riflar, muhim talqinlar, qonunlar, faktlar va darsga oid muhim davlat xujjatlari kabilar bo'lishi mumkin.

Ma'ruzaning boshidan oxirigacha faqat shu metodni qo'llashning o'qituvchi uchun ham, talaba uchun ham qulay jixatlari ko'p. Uning talaba uchun qulayligi shundaki, 1) talaba o'zini hech zo'riqtirmasdan tayyor axborotni qabul qilib oladi (yoki, umuman, qabul qilmaydi); 2) talaba o'qituvchidan, o'zi qabul qilishi mumkin bo'lgan boshqa axborot manbalardan farqli o'laroq, ancha sifatli, ya'ni o'qituvchining sinovdan o'tgan tajriba, tahlillariga asoslangan, eng dolzarb, muhim jixatlari ajratib olingan, umumlashtirilgan va tizimlashtirilgan materialni qabul qiladi; 3) mavzu bo'yicha material tanqis xollarda bu ayniqsa qulay...

Ushbu metodning o'qituvchi uchun qulayligi shundaki, u 1) dars rejasi buzilmaydi; 2) mavzu uchun mo'ljallangan materialni dars vaqti ichida to'liq yetkazib beriladi; 3) intizom risoladagidek, shovqin suronsiz, ehtiros, baxslarsiz o'tadi; 4) o'z bilimini keng

namoyon qilishi bilan zavqlana oladi (agar o'qituvchining bilimi yuqori bo'lsa, albatta); 5) bir bora yozib qo'ygan ma'ruzasini, qayta-qayta ishlamasdan o'qiyverishi mumkin...

Lekin darsni faqat shu metod asosida o'qish, bir tomondan, talabani mutafakkirga emas faqat taqlidchiga aylantirsa, ikkinchi tomondan, o'qituvchining o'zini ham nazariy va metodik nuqtai nazardan dogmalashib qolishiga olib keladi. Shunga ko'ra Etika va estetika o'qituvchisi talabaga materialni qanday bo'lsa shundayligicha, ya'ni nafaol qabul qilishi shart bo'lgan tinglovchi sifatidagina emas, balki mavzuni tahliliy qabullashi mumkin va kerak bo'lgan sub'ekt sifatida ham yondoshishi, ya'ni ma'ruzaning ikkinchi vazifasini ham amalga oshirishi zarur.

Shu munosabat bilan ma'ruzaning ikkinchi muhim maqsadini amalga oshirishga xizmat qiladigan uslubni ham yoritishga o'tamiz. Bunda avvalo o'z ma'ruzasining birinchi vazifasini qoniqarli amalga oshira olgan o'qituvchigina ikkinchi vazifani ham amalga oshira olishini ta'kidlab o'tish joiz. Zero, ma'ruza materialining tahlili talabaga aniq va to'liq yetkazilgan axborot asosida bo'lishi zarur. Aks holda tahlil mantiqiy tupikka, boshi berk ko'chaga kirib qolishi va talabadan chin mutafakkirni emas, safсатаbozni (sofistni) keltirib chiqarishi mumkin.

Ma'ruzaning ikkinchi vazifasini bajarish uchun o'qituvchi talaba faolligini rivojlantiruvchi metodlarni ishga solishni ham bilishi kerak. Ushbu metodlar aktiv va interaktiv metodlar nomini olgan. Bunday metodlar hozirgi davrda juda ko'p. Bular qatoriga, masalan, ma'ruzalarni muammoli o'tish, suqrotcha baxs tarzida o'qish, rolli uyinlar tashkil etish, konkret vaziyatlar tahlili tarzida o'qish, o'yin proektlari asosida tashkillash va h.k. Bularning ba'zilariga navbatdagi mavzularimizda maxsus to'xtalamiz. Mazkur mavzuda esa darsni muammoli o'tish metodikasiga alohida e'tibor qaratamiz.

. Falsafiy ma'ruzani muammoli o'tish haqida tushuncha:

Avvalo muammoli ma'ruza deganda nima nazarda tutilishini aniqlab olamiz. Muayyan falsafiy masala qo'yilib, uning muhokamasi va yechimida talabalarning barchasi faol ishtirok etishini ta'minlay oladigan ma'ruzalar muammoli ma'ruzalar deyilishi mumkin. Bundan ko'rinadiki, o'qituvchi o'z ma'ruzasi matnini tayyorlayotganida va uni o'qishni mashqlarini amalga oshirayotganida o'z diqqat e'tiborini talabalar muhokamasi uchun tavsiya etadigan materialni tanlashga ham maxsus qaratishi kerak. Ta'kidlash joizki, u ishni u dars vaqtida emas, balki darsga kelishidan oldin amalga oshirgan, ya'ni rejalashtirgan bo'lishi kerak, albatta.

Lekin, guruhda faol talabalar ko'p bo'lgan hollarda bunday material dars vaqtida tabiiy ravishda tanlanib qolishi ham mumkin. Bunday hollarda dars sa'viyasi kutilgandan ham yuqori bo'ladi. Ammo o'qituvchi, ayniqsa u yosh, tajribasiz bo'lsa va, ayniqsa, o'zi xali yaxshi bilmaydigan auditoriya bilan ishlayotgan bo'lsa, bunday tasodiflarga tayana olmaydi. Shuning uchun bunday materialni oldindan tanlab qo'yishi maqsadga muvofiq.

Ma'ruzani muammoli o'tish deganda talaba faylasuflarning o'zlari ham hali yechilmagan deb hisoblaydigan masalalarni ham yechishga kirishishlari kerakligini bildirmaydi, albatta. Shu ma'noda tanlanadigan material talabaning hozirgi sa'viyasi, tafakkur doirasidan juda yuqori bo'lmasligi mumkin, ya'ni uning mushohada quvvati, shuningdek, asosiy qiziqishlari doirasi, mutaxassislik soxasi, guruxning muxokamaga tayyorlik xolati kabilar albatta hisobga olinishi kerak.

Endi darsga muammoli materialni tanlash haqida fikr yuritaylik Masalan, etika fanining “Axloqiy tamoyillar va asosiy kategoriyalar” mavzusi yoritilishi kerak, deylik. Bunda avvalo axloqiy tafakkurning borliqni bilish va amaliy o‘zlashtirishda, ayniqsa, insonlar o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga solishdagi ahamiyati, his-tuyg‘ularning esa insonlar orasida mehr-oqibat, do‘stlik, tinch-totuvlik, birlikni qaror toptirishdagi roli, darajalari masalalari yoritilishi, keyin mazkur mavzuning asosiy tushuncha va talqinlari, turli falsafiy qarash va yo‘nalishlarning masalaga munosabatlari ochilishi, shundan keyingina muammoli masalani qo‘yish mumkin.

Bunda turli falsafiy qarash va yo‘nalishlarning masalaga munosabatlari o‘qituvchining muammoli masalani qo‘yish uchun tanlab olgan material bo‘ladi. Mazkur misolda bu material, bir tomondan axloqiy tafakkurda, xususan, erishilgan muvaffaqiyatlar namoyishi bo‘ladi. Ikkinchi tomondan, yurtimizda eng yuksak ma‘naviyat namoyandalari, masalan, Alisher Navoiyning barcha asarlarida asosan muhabbat tuyg‘usi ulug‘langani va, umuman, uning va Sharqning boshqa ko‘plab genial iste’dod egalarining ishq Etika va estetikasi namoyandasi ekanini eslatib o‘tiladi.

Shundan so‘ng muammoli masalani quyidagicha qo‘yish mumkin: Sizingcha, bilish va amaliy hayotda axloqiy tafakkurning roli buyukroqmi yoki his-tuyg‘ularmi? Sharqona ma‘naviyat buyukroqmi yoki G‘arb ratsional tafakkurimi?

O‘qituvchining bu yerdagi vazifasi faqat muammoli masala va unga tegishli materialni tanlaganidagina emas. Uning asosiy vazifasi mazkur muammo bo‘yicha baxsni tashkil eta olishidadir. Zero, aynan baxsda talaba tafakkuri rivojlanadi, u o‘z nuqtai nazarini oldinga surish va himoya qilish ko‘nikmalarini hosil qiladi. Baxsning muhim tashkiliy va tarbiyaviy tomoni o‘qituvchi baxsni janjal emas, balki madaniyatli fikr almashuvi tarzida kechishini ta‘minlay olishida. Buning uchun u butun baxs mobaynida munozara qiluvchilar orasidagi muvozonatni saqlashga intilishi kerak. Baxsni janjalga aylanishi mayli ustun o‘ringa chiqaboshlagan zahoti uning tarafdorlarini bir qadar “sovitib” turish ham zarur bo‘ladi. Lekin bu bevosita tanbeh yo‘li bilan emas, balki janjalga moyil tomon yo‘l qo‘yayotgan xatoga ishora qilish yoki boshqa shu kabi yo‘l bilan amalga oshirilishi maqsadga muvofiq. Shuning bilan birga pedagog ikkinchi tomonga og‘ib ketmasliga, hamisha adolatli bo‘lishi, oltin oraliq vaziyatida turishi kerak. Ayni paytda baxsning to‘xtab qolishiga yo‘l qo‘ymaslik hamda baxsda faol qatnashmayotganlarni ham jalb etish bo‘yicha ish olib borishi kerak.

Umuman, falsafiy ma‘ruzalarni muammoli o‘qishning va seminarlarda falsafiy masalalarni muhokama etishning o‘z pedagogik va didaktik (tarbiyaviy) prinsip va talablari bor. Bu haqida batafsilroq fikr yuritamiz.

.3. Falsafiy darslarida “suqrotcha baxs”, “insert”, “birgalikda ilm olish” metodlarining o‘rni.

Falsafiy fanlar darslari qiziqarli va talabaga boy axborot beradigan bo‘lishiga yordam beradigan uslublar juda ko‘p. Lekin ular orasida Etika va estetikaning eng sinalgan va eng qadimiy uslubi bo‘lgan “suqrotcha baxs”ga hech qaysi uslub yeta olmaydi. Zero aynan shu uslub dialektik fikrlash uslubidir va aynan shu uslub dunyoga Suqrot, Platon, Aristotel, Forobiy, Ibn Sino kabi ko‘plab mutafakkirlarni yetishtirgan.

Ayni shu uslub Platon dialoglarida aks etgan va hozirgacha insoniyat yetuk mutafakkirlarini kamolotga yetkazishda davom etmoqda. Bu uslubni yaxshi bilish uchun mazkur dialoglarni chuqur o'rganish kerak. Bugungi kunda ularning o'zbek tilidagi tarjimasi amalga oshirilgani esa ishimizni yanada yengillashtirdi. Bu uslub seminarada emas, balki faqat ma'ruzalar vaqtida o'tkaziladi. Bunda o'qituvchi Suqrotning, talabalar esa Suqrotning suhbatdoshi rollarini o'ynaydilar. Mazkur metodni mashq orqaligina namoyish etish mumkin. Shuning uchun bu yerda ushbu uslubga boshqa to'xtalmaymiz.

Lekin metodikadan o'tkazadigan seminarlarimizda bu metodni maxsus mashq qilib ko'ra olamiz. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, bu uslubni Etika va estetikani chuqurroq biladiganlar o'zlashtirishi mumkin va maqsadga muvofiqdir. Falsafiy fanlar darslarining xajmi juda qisqa bo'lgan noEtika va estetika mutaxassisliklari darslarida esa uni qo'llash uchun yetarli vaqt topib bo'lmaydi. Ammo bu uslub masalaning javobi baxs qatnashchilaridan biriga ayon bo'ladigan platoncha (suqrotcha) dialog emas, albatta. Bu savollar va ularga javoblar to'qnashuvi jarayonida kelib chiqadigan o'z o'zidan tashkillanishi kutiladigan nochiziqli kognitiv-kommunikativ muhitdir.

Falsafiy fanlarni o'rganishga endigina kirishganlar esa avval osonroq uslublar asosida o'z tafakkurlarini rivojlantiradigan uslublar asosida ishlashlari maqsadga muvofiq. Shunday uslublar qatoriga "insert" uslubi turadi.

"Insert" uslubi yordamida talabalar asosan falsafiy matnlar (tekstlar) yordamida o'z tahliliy va tanqidiy tafakkurlarini rivojlantiradilar. Shu orqali falsafiy g'oyalarni tushunishni o'rganadilar. Bu metod bilan ishlaganda talabalarga muayyan falsafiy matn (Masalan, biron muallifning maqolasi yoki biron faylasuf kitobidan olingan ko'chirma) tarqatiladi. Ular tekstni o'qib chiqib, varaq chetlariga (polyalariga) o'z belgilarini qo'yadilar. Belgilarni oldindan kelishib olish maqsadga muvofiqdir. Chunki bu talabalar ishini tekshirish va baholashni osonlashtiradi. Belgilar quyidagicha bo'lishi mumkin: talaba

« + » - belgisini o'zi uchun yangi fikr qarshisiga qo'yadi.

« - » - belgisini o'z bilimlariga, fikrlariga zid keladigan fikr qarshisiga qo'yadi.

«V» - belgisini o'z fikrlariga muvofiq keladigan fikr qarshisiga qo'yadi.

«?» - belgisini o'zi tushunib yeta olmagan fikr qarshisiga qo'yadi.

Talabalar teksni o'qib chiqib, tegishli belgilarini qo'yib chiqqanlaridan keyin o'qituvchi ularga quyidagi jadvalga o'z belgilarini qo'yib chiqishlarini tavsiya etadi.

V - + ?

Shundan keyin o'qituvchi "Insert" jadvaldagi bu axborotni tartiblashtirib chiqadi. Talabalardan kim va nimalarni tushuna olmaganlarini va kim, nimalarni tushuna olganlari o'rganadi. Bu unga talabalarni baholash uchun ham, kelgusi ma'ruza va seminarlarda buni hisobga olishi uchun ham kerak bo'ladi. Darsning keyingi bosqichida o'qituvchi talabalar qilgan ishlari asosida tekstni muxokama vilib, undagi ziddiyatli va tushunarsiz ko'ringan yerlarini talabalarning o'zlari ishtirokida tahlil etib, yoritib oladi, ishni xulosalaydi.

Ish muxokamasini bilimi uncha yuqori bo'lmagan talabalardan boshlash maqsadga muvofiq. Shunda bilimi yuqoriroq talabalar muhokamada faol ishtirok etishlari, o'z bilimlarini mustahkamlab, o'qituvchiga ham yordam berishlari mumkin. Chunki, ushbu muhokamada ular boshqalar tushunib yeta olmagan fikrlarni tushuntirib beradilar va talqinlari, tafakkurlari chiniqadi.

Endi "Birgalikda ilm olish" metodi haqida fikr yuritamiz. Bu metod faqat seminar mashg'ulotlarida qo'llanishi mumkin va uning xillari juda ko'p. Ularning hammasini bu yerda keltirish uchun vaqt yetmaydi. Bu yerda biz ulardan ba'zilarini namuna sifatida ko'rsatamiz. Shu namunalar asosida qolganlarini yosh o'qituvchi o'zi kashf qilishi yoki boshqa manbalarni o'qib, tushunib olishi ham mumkin.

"Yozma va og'zaki yumaloq stol" metodi. Bu mavzuning muhokama etiladigan masalasi bo'yicha 3 bosqichli galma gal fikr bildirish usulidir. Usulni qo'llash uchun, avvalo seminar guruhini har birida 5 talabadan iborat 4 ta mayda guruhlarga ajratiladi.

Birinchi bosqichda, masalan, 1 va 2 guruh talabalari masalaning javobini yozadilar, 3 va 4 guruh talabalari esa ularning javoblarini tahlil qiladilar. Javobda 1 va 2 guruh barcha a'zolari qatnashadilar. Ya'ni guruh a'zolarining har biri "yumaloq stol" atrofida o'rtaga tashlangan savol (masala) bo'yicha o'z fikrlarini yozma ravishda bildiradilar. Buning uchun javob qog'ozga yozilishi va javob ostiga javob muallifi o'z familiyasini yozib qo'yishi kerak. Birinchi talaba javobni yozib bo'lgach, qog'oz bilan ruchkani o'zining boshqa gruppadoshiga uzatadi va h.k. Shu tarzda qog'oz guruhning 5 a'zosini aylanib chiqadi va tahlil uchun 3, 4 guruxlarga uzatiladi. Z va 4 guruh a'zolari javoblarni qiyosiy tahlil etib, tegishli baholaydilar ("ball" qo'yadilar).

Ikkinchi bosqichda Z va 4 guruh a'zolari mavzuning ikkinchi masalasi buyicha javob yozadilar, 1 va 2 guruh talabalari esa ularning javoblarini tahlil etib, baholaydilar.

Uchinchi bosqichda "og'zaki yumaloq stol" o'tkaziladi. Buning uchun mavzuning uchinchi savoli 1,2 guruh a'zolariga beriladi. Ular og'zaki javob beradilar, 3,4 guruhdagilar esa javoblarni og'zaki muhokama qilib, og'zaki baholaydilar. Keyin mavzuning to'rtinchi savoli 3,4 guruh a'zolariga beriladi. Ular og'zaki javob beradilar, 1,2 guruhdagilar esa javoblarni og'zaki muhokama qilib, og'zaki baholaydilar.

"Birgalikda ilm olish" metodining ikkinchi shakli: "uch bosqichli intervyu" dir. Seminarni bu metod asosida o'tkazish uchun seminar guruhida har biri 3 talabadan iborat (7 yo 8 ta) mayda guruhlar tuziladi. Guruhchalarning a'zolarini A, B, G deylik. Bunda A Bdan intervyu oladi, G esa savolni va javobning asosiy fikrlarini yozib oladi. Intervyu oluvchi o'z partnyoriga o'ylab javob berishi uchun bir necha sekund vaqt berishi va asosiy savolga javob to'liq chiqishiga yordam beradigan qo'shimcha savollarni ham berishi maqsadga muvofiq.

Ikkinchi bosqichda rollar almashadi. G A dan intervyu oladi, B yozib oladi.

Uchinchi bosqichda B Gdan intervyu oladi, A esa yozadi. Demak, seminarni bunday tashkillash uchun seminar asosiy savollarni uchtadan mayda savollarga ajratish kerak bo'ladi. Savollar soni gurux va guruhdagilar soniga bog'liqdir.

Dars oxirida intervyu yozuvlari yig'ib olinadi va o'qituvchi tomonidan har bir guruhning, jumladan, har bir a'zoning ishi ob'ektiv baholanadi.

"Birgalikda ilm olish" metodining uchinchi shakli sifatida butun seminar guruhini 3 ga - "savol beruvchilar", "javob beruvchilar" va "baholovchilar" - ajratib, har

birining vazifalarini oldindan taqsimlash orqali amalga oshirilishi mumkin. Seminar qiziqarli o'yin tarzida kechishi uchun savol beruvchilarni "jurnalistlar", javob beruvchilarni "delegatlar", baholovchilarni "kuzatuvchilar" yoki "hakamlar" yoki "arbitrlar" guruhi deb atash ham mumkin.

Bu usulda seminar tashkil etilganda birinchi guruh a'zolariga seminarda muhokama etiladigan masalalarni yoritishga xizmat qiladigan savolllar ro'yxatini dasdan avval tayyorlab kelish topshiriladi. Ikkinchi guruh a'zolari seminarining asosiy savollari bo'yicha javob berishga tayyorlanib keladilar. Uchinchi guruh a'zolari esa har ikki guruh ishini, ya'ni savol-javoblarni eshitib, baholashga tayyorlanib keladi. O'qituvchi uchala guruh ishini nazorat qiladi, kerak bo'lgan hollarda munozaraning ob'ektiv va adolatli bo'lishiga oid ko'rsatmalar berib turadi.

Bu metod kuchli guruhlarda va og'zaki o'tkaziladi. Guruhdagilar faolligi yaxshi bo'lsa, keyingi seminar ham ayni shu usulda, faqat guruhlarning rollari almashtirilgan xolda o'tkaziladi. Uchinchi marta ham shu usul rollarni almashlab o'tkazilganidan keyin bir sikl tugaydi va keyingi seminarlarda boshqa uslubnarni qo'llashga o'tish mumkin yoki shu yo'sinda davom etish ham mumkin. Bu masalani guruhdagilarning reaksiyasiga qarab aniqlanadi.

Ixtisoslik bo'yicha ma'ruza matnlarini tuzish va tayyorlash bizda juda murakkab jarayondir. Chunki o'qituvchi bolalarga ham tarbiya, ham ilm berib borishi lozim. O'qitilayotgan ma'ruza tushunarli, ko'rgazmali bo'lishi kerak. Talabalarning e'tiborini har xil yo'llar bilan o'ziga jalb qilib, ularga ko'zlagan bilimni berish lozim. Buning uchun o'qituvchida avvalom bor bilim, malaka, tajriba, topqirlik, nutq madaniyati va shu kabilar bo'lishi shart.

Yuqori malakali kadrlar tayyorlashda ixtisoslik fanini o'qitish metodikasiga doir qo'llanmalardan foydalanib o'tkaziladigan maxsus kurs va seminarlarining ahamiyati katta. Aslida olganda darsdan tashqari va fakultativ mashg'ulotlar o'tkazishga tayyor bo'lmagan o'qituvchini yaxshi tajribali o'qituvchi deb bo'lmaydi. O'qituvchilarning fanga qiziqishi, avvalo dars jarayonining tashkil etilishiga bog'liq. Shu bilan birga, yaxshi tashkil qilinmagan darsdan tashqari tadbirlar orqali ham o'qituvchilarning ixtisoslikka qiziqishlarini amalga oshirish mumkin.

PowerPoint Presentation:

Mutaxassislik faniga qiziquvchi talabalar ixtisoslik darsida olgan bilimlari kamlik qiladi. Ular ixtisoslikka doir ko'proq bilim chuqurlashtirish maqsadida tashkil qilingan, ya'ni ixtisoslik nazariy materiallarni amaliy jihatdan o'rganish va dastur materiallarini yana ham mustahkamlash va o'rganish maqsadida o'tkaziladigan mashg'ulotlarga ko'proq ahamiyat beradilar. Bu darslarda talabalarda yetarli darajada tushuncha hosil qilish uchun tartib bo'yicha mashg'ulotlarda ma'ruzaga asoslangan dastur bo'yicha nazariy bilimlarni amalda ko'rib chiqishlari zarur.

Ta'lim tizimi oldiga qo'yilgan dolzarb vazifalarni amalga oshirish maqsadida Oliy va o'rta maxsus Ta'lim vazirligi bir qator amaliy ko'rsatmalar berib bormoqda. Jumladan. 2002-2003 o'quv yilining "Ta'lim sifatini oshirish o'quv yili" deb e'lon qilinganligi,

pedagogik amaliyotiga muammoli ma'ruzalarning joriy qilinishi ana shunday dolzarb ko'rsatmalardan hisoblanadi.

Muammoli ma'ruzaning odatdagi ma'ruzadan qanday farqi bor? Uning o'qitish sifatini oshirishdagi ahamiyati nimadan iborat? :

Muammoli ma'ruzaning odatdagi ma'ruzadan qanday farqi bor? Uning o'qitish sifatini oshirishdagi ahamiyati nimadan iborat? Eng avvalo shuni takidlash lozimki, muammoli ma'ruza o'qituvchini jo'ngina (o'z javobi o'zi bilan) bayonidan iborat bo'lmay, balki mashg'ulot davomida bir necha (2–3 ta) muammolar kiradi. Ularga yechim topishda talabalar faol ishtirok etadilar, buning natijasida yangi axborotning o'zlari mustaqil izlab topadilar. O'qituvchi esa, talabalarning ijodiy fikrlash jarayonini boshqarib boradi. Ikkinchidan, talabalar o'quv jarayonidagi sust (passiv) tinglovchidan faol ishtirokchiga aylanadilar. O'z fikrlari, g'oyalari qarashlari bilan mashg'ulotlarda faol ishtirok etib, uning mazmunini va natijasini yanada boyitadilar. Uchinchidan, yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, talabalarning faqat xotirasi emas, balki ularning ko'p variantli (divergent) tafakkuri va shahsi ham rivojlanadi. Metodik jihatdan to'g'ri qo'yilgan muammolar talabalar tafakkurini, muammolarini mustaqil hal qilish qobiliyatini rivojlantirishning kaliti bo'lib qolaveradi.

Muammoli o'qitishning – muammoli savol, muammoli vaziyat, muammoli masala va muammoli topshiriq shakllari mavjud. Ularning dastlabki ikkitasi ma'ruza mashg'ulotlariga ko'proq mos keladi.

Falsafiy ma'ruzalarni muammoli o'qitishning pedagogik va didaktik prinsip va talablari asosan quyidagicha:

1. Talabaning muammo muhokamasiga nazariy va psixologik tayyorgarligini hisobga olish.
2. Ta'lim dasturi va mazmuni bilan uslub orasidagi uzviylikni yo'qotmaslik.
3. Muammo materialining dars moduli bilan uyg'unligi.
4. Tanlangan material talaba ehtiyojlari va qiziqishlarilariga muvofiq kelishi.
5. Tanlangan material chindan ham muammoli bo'lishi
6. Muammo muhokamasidan salbiy (negativ) xulosa va tajriba hosil bo'lmasligiga erishish.
7. Dars uzluksiz kechishini ta'minlash, vaqtdan unumli foydalanish.
8. Muhokamada barcha talabalar ixtiyoriy qatnashishi uchun sharoit yaratish.
9. Va h.k.

Auditoriyaning falsafiy mavzularni o'zlashtirish ko'nikmalari ortgani sayin va ma'ruzalarning kirish va fundamental mavzulari talabalar tomonidan yaxshi o'zlashritilganidan keyin ma'ruzalar vaqtida muammoli masalalar sonini ko'paytirib borish va xatto darsni boshidan oxirigacha muammoli masalalar muxokamasi tarzida o'tkazish ham mumkin. Keyingi holda dars "suqrotcha baxs" tarzida o'tgan, deyish mumkin. Suqrotcha baxs namunalarini Platonning dialoglari misolida ko'rishimiz mumkin. Bu, albatta, hozirgi davrda Etika va estetikadan dars berish san'atida eng oliy idealdir. Bu idealga yetish esa nafaqat o'qituvchi, balki talabaga, uning bilimga bo'lgan o'z ichki shaxsiy intilishiga, qiziqishiga bog'liq. Bunda o'qituvchi faqat tashqi turtki

rolini o'ynay oladi.

Mazkur jarayonlarni biz o'z seminarlarimizda yanada konkretroq muhokama qilishga harakat qilamiz.

Muammoli savol. :

Muammoli savol . Ba'zi olimlarning (Bezrukova V.S., Kagan V.A.) tadqiqotlarida va amaliy kuzatishlarida ta'kidlaganidek, o'qituvchilarning talaba (o'quvchilar)ga beradigan savollarining 80-85 foizi o'zlashtirishning faqat reproduktiv darajasidagi javobni talab qiladi. Bu holat ularning fikrlash qobiliyatini rivojlantirmas ekan. Chunki, bunday savolar axborot tavsifiga ega bo'lib, ularning tayyor javoblari o'quv adabiyotlarida yoritilgan yoki o'qituvchi ularni tushintirgan bo'ladi. Demak, tayyor javoblari manbalarda yoritilmagan savollar talabalar uchun muammo tug'diradi, ularni fikrlashga undaydi, ya'ni muammoli savol tug'iladi. Ular talabalarni – tahlil, umumlashtirish, guruhlash, taqqoslash, turkumlash kabi tafakkurning yuqori bosqichlarida fikrlashga undaydi.

PowerPoint Presentation:

Jahon pedagogikasida bunday savollar “Bilim savollari” deb ataladi. “Nima uchun?”, “Tarkibiy qismlarga ajratilgan”, Eng muhim xususiyatlari nima?”, “Buni siz qanday hal qilgan bo'lar edingiz?”, “O'zaro munosabatlarini aniqlang”, “Taqqoslang” kabilar ana shunday savollardan bo'lib hisoblanadi. Albatta bunday savollarni shakllantirishda muayyan fanning asosiy tayanch tushunchalari va xususiyatlarini nazarda tutish darkor. Masalan, “Yangi pedagogik texnologiyalar” fanidan birinchi ma'ruza Golpbrayt, T.Sakomoto, M.Klarinlarning “Pedagogik texnologiya” tushunchasiga oid ta'riflarni mustaqil o'zlashtirganlaridan so'ng, talabalarning “Yuqorida qayd qilingan ta'riflarda pedagogik texnologiyaning qaysi eng muhim jihati ko'zga tashlanadi?” degan savol bilan murojaat qilinadi.

Muammoli vaziyat. :

Muammoli vaziyat . Bunday vaziyat biror tushunchani anglash yoki biror xatti harakatni bajarish uchun talabalarning mavjud bilimlari yetarli bo'lmaganda, ya'ni bilish va bilmaslik o'rtasida nomunofiqlik paydo bo'lganda sodir bo'ladi. Ma'ruza davomida yaratiladigan muammoli vaziyat mashg'ulot mavzusiga oid bo'lish bilan birga, oldin o'zlashtirgan bilimlarga asoslangan holda, uning yechimini topish imkoniyati ham mavjud bo'lishi zarur. Butunlay nomalum bo'lgan vaziyat yaratilsa, talabalarda uning yechimini topishga qiziqish paydo bo'lmaydi (vaqt bekorga sarflanadi). Masalan: Etika fanidan muammoli ma'ruza yaratilishi maqsadga muvofiq bo'ladi: (slyd namoyish qilinib), talabalarga “Ezgulik va yaxshilik” ularning farqli va umumiy jihatlarini tushuntirib bering deb murojaat qilinadi.

Muammoli vaziyatni yaratish va hal qilishning quyidagi tarkiblari mavjud. :

Muammoli vaziyatni yaratish va hal qilishning quyidagi tarkiblari mavjud: muammoli vaziyatni vujudga keltirish va muammoni qo'yish; vaziyat yechimini topish uchun tahminlarni olg'a surish va ilmiy asoslangan taxmin (gipoteza) larni asoslash; muammoli vaziyatni hal qilish; muammo to'g'ri hal qilinganini ko'rib chiqish; Ma'ruzalarda

yaratilgan muammoli vaziyatlar o'quv materiallariga bog'liq bo'lish bilan birga, talabalarning bo'lajak mustaqil amaliy faoliyatini ham aks ettirish zarur. Buning natijasida, bir tomondan o'quv materiallari o'zlashtiriladi, ikkinchi tomondan esa talabalar faqat kitobiy bilimlarga ega bo'lib qolmasdan, bo'lajak amaliy hayotga ham tayyorlanib boradilar.

PowerPoint Presentation:

Muammoli ma'ruzalar o'qituvchiga bir talay o'ziga xos didaktik talablarni qo'yadi. O'quv materialini metodik tahlil qilish (muammoli savol, vaziyat, masala va topshiriqlarni shakllantirish, ularning yechish usullari va to'g'ri javoblar variantlarini tayyorlash). Shu bilan birga, muammoli ma'ruzalarning o'quv jarayoniga joriy etilishida Ta'lim sifatining asosiy ko'rsatkichi talabalarning mustaqil ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishdagi ahamiyati benihoyadir. Bu esa tayyorlanayotgan kadrlarning mamlakatimizda amal qilayotgan bozor iqtisodiyoti sharoitida muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatishlarini ta'minlovchi omildir.

Ixtisoslik fanidan amaliy mashg'ulotlarini rejalarini tuzish va o'tkazish :

Ixtisoslik fanidan amaliy mashg'ulotlarini rejalarini tuzish va o'tkazish Ixtisoslik fanlaridan amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari deganda talabalarning bilimlarini kengaytirib, natija oladi va bu natija asosida xulosa qiladi. Amaliy mashg'ulotlarda esa o'sha fanga doir turli - tuman voqea va xodisalar sharxlanib, nazariy bilimlar mustahkamlanadi. Amaliy mashg'ulotlar uchun reja tuzish o'quv dasturi va ma'ruza matni asosida tuziladi. Bu narsa bor jixoz va imkoniyatlarga ham bog'liqdir.

Etika va estetika fanlarini o'qitishda pedagogik malaka, ko'nikma va tajribani oshirish usullari va dars o'tish turlari :

Etika va estetika fanlarini o'qitishda pedagogik malaka, ko'nikma va tajribani oshirish usullari va dars o'tish turlari Misol uchun darsda «Axloq kategoriyalari» haqida ma'ruza o'tkaziladi. Bunda axloqiy kategoriyalarning qoidalari tushuntiriladi. Biz bu darsda quyidagi ta'lim qonunlariga asoslanib ish ko'rishimiz lozim: Ta'limda ilmiylik bo'lish qoidasi. Ta'limda tizimlilik, izchillik bo'lish qoidasi. Ta'limning tarbiyalovchilik xarakteri. Ta'limda nazariyaning amaliyot bilan bog'liq bo'lish qoidasi. Ta'limda onglilik va faollik va mustaqillik qoidasi. Ta'lim jarayonida har qaysi talabaga xos xususiyatlarni anglash qoidasi. Ta'limda ilmiy bilim va ko'nikma malakalarini puxta mustahkam o'zlashtirish qoidasi. Ta'limning talabaga mos bo'lishi ta'lim va tarbiyaning birinchi qoidasi.

Ta'lim tizimining hal qiluvchi bo'g'ini bu – o'qituvchilardir. Shu asnoda jamiyatning kelajagi, uning ravnaqida ziyolilar-o'qituvchilarning mas'ullik darajasi yuqori. Kadrlar tayyorlashning milliy dasturi, “Ta'lim to'g'risidagi” qonun amal qilayotgan hozirgi sharoitda bu narsa alohida ahamiyat kasb etmoqda.

O'qituvchining bilimi, salohiyati, ko'nikmasi, hayotiy tajribasi oxir-oqibatida bo'lg'usi mutaxassisning shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. Bu narsa ayniqsa madaniyat va san'at oliy o'quv yurtlari, o'rta maxsus kasb hunar kollejlari va akademik litseylari

o'qituvchilariga katta mas'uliyat yuklaydi. O'zbek milliy madaniyati, san'ati nazariyasi va tarixi bilan kuchli qurollangan, zamonaviy, ilg'or pedagogik texnologiyalarga ega bo'lgan o'qituvchigina zamon talablariga mos mutaxassis kadrni tayyorlash mumkin.

Bugungi mutaxassis zamonaviy fan va texnologiyalarni qunt bilan o'rganishi barobarida, u ayni paytda yuksak e'tiqodli, ma'naviyat-ma'rifat bo'yicha kuchli bilimga ega, mafkuraviy jihatdan sobitqadam, iymoni butun, go'zal inson bo'lishi lozim. Ta'lim tizimida bu narsaga e'tibor qaratilmoqda. Bu borada jiddiy yutuqlarga ham erishilmoqda. Ammo, sobiq sovet mustabid tuzumi davridagi mezonlar, kadrlarga nisbatan qo'yiladigan talablar ayrim hollarda, afsuski, hali ham o'z kuchini yo'qotmayapti. Mamlakat Prezidenti I. Karimov shu o'rinda quyidagilarni ta'kidlaydi: "Bizga meros bo'lib qolgan ta'lim-tarbiya tizimining ma'lum bir ma'qul jihatlari bilan bir qatorda uning eng nomaqbul tomoni shundan iborat ediki, o'quv jarayonida o'quvchi va talabalarni mustaqil va erkin fikrlashga yo'l qo'yimaslik, har qaysi o'quv yurtini bitiruvchilarning bilimiga qarab emas, avvalo, ularning sobiq sovet tuzumiga soxta g'oyalarga sadoqat hisobga olib baholash va hayotga yo'llash tamoyili asosiy o'rinni egallar edi. Ko'p joylarda sifat o'rniga son ketidan quvish ustunlik qilardi. Ko'pchilik haqiqiy bilim yoki malaka orttirish maqsadida emas, amal-taqal qilib diplomli bo'lib olish ilinjida texnikum yoki institutlarga kirar edi. Bu tuzumdan bizga qolgan meroslar ichidagi shunga o'xshagan salbiy asoratlarni, afsuski, hozir ham sezib turibmiz"¹ Darhaqiqat, sobiq sovet mustabid tuzumi davrida Yurtboshimiz ta'kidlagani kabi sayoz saviyali, mute mutaxassislar ming-minglab yetishtirildi. Ana shunday sharoitda sovet hukumati nima uchun milliy madaniyatlarni, xususan o'zbek, milliy madaniyatini, uning boy tarixini targ'ib etishga qarshi bo'lganligini anglab yetish lozim.

Shuni qayd etish lozimki, sovet mafkurasi maddohlari o'z ma'naviyatidan yiroq, milliy madaniy merosini o'zlashtirmagan odamlarni boshqarish oson ekanligini yaxshi bilganlar. Shunig uchun ham turli yo'l, usullar bilan Markaziy Osiyo xalqlari, xususan, o'zbeklarning azaldan madaniyati past, ko'chmanchi, boqimanda xalq ekanligi to'g'risida "nazariya"larni ishlab chiqdilar. Bu esa ijtimoiy-gumanitar fan dasturlarida o'z aksi topdi. Eng achinarlisi –biz o'zbek ziyolilari ham o'sha "nazariya" larning quliga aylandik. O'quv dasturlari esa asosan rus tarixi va madaniyatiga asosiga qurildi. Bu birinchi xato edi.

Ikkinchidan, sovet mafkurasi o'zbek xalqi madaniyati tarixini, umuman millat tarixini soxtalashtirdi. Gap shundaki, bizning tariximiz amalga urushlar, qo'zg'olonlar tarixidan iborat etib ko'rsatidi. Xalqning, milliy ziyolilarning ming yillari davomida yaratgan boy va bebaho madaniyat durdonalariga panja ortidan qaraldi.

¹Каримов И.А. Жамиятимиз мафкураси халқни-халқ, миллатни-миллат қилишга хизмат этсин. – Тошкент., 1998. – Б. 18.

Uchinchidan, mustabid tuzum ta'lim sohasida o'zbek milliy madaniyati faqat "saroy madaniyati" tarzida talqin etildi. Oddiy xalqning madaniyatini yaratuvchanlik kuchi inkoretildi. Sovet tuzumi yillarida ta'lim tizimida bu narsaga alohida ahamiyat berildi. Xalqning madaniyatni yaratishdagi rolini ko'rmaslik bilan esa o'zimiz o'z tariximiz, madaniy-milliy merosimizni inkor etdik.

To'rtinchidan, zamonaviy mutaxassis tayyorlashda ularning madaniy-badiiy jarayonlarga munosabatini aniqlashning estetik usuli inkor etildi. Boshqacha so'z bilan aytganda, adabiy-badiiy, madaniy jarayonlar siyosiy nuqtai nazardan baholandi. Bunday mezon esa yuzlab, minglab mahalliyalloma-yu mutafakkirlarni "xalq dushmani" safiga tizishga "asos" berdi. Sovet ta'lim tizimida madaniyatning yagona o'lchovi uning siyosiy-mafkuraviy doiraga mos yoki mos emasligi bilan o'lchanadi.

Beshinchidan, yagona "sovet madaniyati"ni barpo etish nazariyasi yuzaga keldi. Bu esa, o'z navbatida milliy madaniyatlarni amalda inkor etgan holda rus madaniyati negizida yangicha, "sovet madaniyati" ni barpo etish asnosida "rivoj" topdi. Eng yomoni, "sovet madaniyati" ning asosini kommunistik mafkura va sinfiy dunyoqarash tashkil etardi. Ayni paytda, "sovet madaniyati" ning mazmun-mohiyatida partiyaviylik, sinfiylik, bolshevistik-vulgar g'oyaviylik, madaniy jarayonlarga bir yoqlama nigilistik qarash ustuvor ahamiyat kasb etdi.

Innovatsiya masalasiga alohida e'tibor berishimizning bir necha muhim sabablari bor. Birinchidan, bizning anglashimizcha, Prezident Islom Karimovning O'zbekistonni mustaqillikka olib chiqish va mustaqil taraqqiy toptirish yo'li – "o'zbek modeli" behad katta va ulkan, uzoq muddatli, eng ustuvor va olamshumul umummilliy innovatsion loyiha va dasturamal bo'ldi. Ikkinchidan, innovatsiya, innovatsion faoliyat va bozor hamda innavotsion tizim O'zbekistonning o'z mustaqilligi uchun kurashda va taraqqiyot yo'li – "o'zbek modeli"ning tarkibiy qismi yo'nalishlaridan biri sifatida mustaqillik yillarida paydo bo'ldi. Uchinchidan, ma'lum bo'lganidek, bularning har ikkalasi – "o'zbek modeli" va innovatsiya o'zaro uzviy bog'likda dunyoga keldi. Ularning biri ikkinchisini mazmunan va mohiyatan boyitdi, jamiyatga ta'sirchanligini oshirdi. To'rtinchidan, "o'zbek modeli" ham, innovatsiya ham faqat bir buyuk maqsadga hizmat qildi va qilmoqda. Bu Vatan va millat mustaqil qilib, takomil toptirish, jamiyat rivoji, ilm-fani va texnika taraqqiyotini tezlashtirishdan iborat bo'ldi. Bularni to'la to'kis anglash, masalaning mazmuni va mohiyatini yanada chuqurroq his qilish uchun eng avvalo, innovatsiya haqida alohida to'xtalishiga ehtiyoj tug'ilmoqda. Chunki, bu mutlaqo yangi tushuncha va soha bo'lib, hali to'la-to'kis anglanilganicha yo'q.

"O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi"da ko'rsatilishicha, innovatsiya quyidagicha mazmun va tushunchalarga ega: "Innovatsiya (inglizcha innovationas – kiritilgan yangilik, ixtiro) 1) texnika va texnologiya avlodlarini almashtirishni ta'minlash uchun

iqtisodiyotga sarflangan mablag‘lar; 2) ilmiy-texnika yutuqlari va ilg‘or tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqarish va mehnatni tashkil etish kabi sohalaridagi yangiliklar, shuningdek, ularning turli sohalar va faoliyat doiralarida qo‘llanishi”²

Bu ensiklopedik qisqa ma‘lumot innovatsiyaga umumiy ta‘rif-tavsif berilgan. Asosan tabiiy fanlar, texnika, texnologiya, ishlab chiqarishlarga oid yangiliklar yoki umuman insoniy mehnat faoliyatlari, yangilanishlariga sababchi bo‘ladigan yangiliklar, yangi intellektual bilim, g‘oya, nazariya va ta‘limotlar nazarda tutilgan. Albatta, bular jumlasiga ijtimoiy gumanitar fanlari, shuningdek, axloq va estetika fanlari va uning metodologiyasiga oid innovatsiya – yangiliklar ham kirishi o‘z-o‘zidan ma‘lum. Innovatsiya tushunchasi va uning mazmuni ham xuddi fan metodologiyasi kabi keng – umumiy va tor, hususiy xarakterga ega.

Metodologiya bilan innovatsiya o‘rtasida o‘zaro umumjihatlik va maqsad birligi mavjud. Ularning har ikkalasi ham insoniy bilimlar takomili topishi, ishlab chiqarish va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladi. Shuni ham aytish kerakkai, har qanday innovatsiya va innovatsion loyihalar amalga oshirilishi, hayotga tadbiiq etilishida aniq bir metodologik ilmiy g‘oya, ta‘limot, nazariya, usul va tamoyillarga amal qilinsagina, ular ro‘yobga chiqadi. Aks holda, u quruq, natijasiz harakat bo‘lib, qoladi. Albatta, har yangilik, ya‘ni innovatsiya ostida yangi g‘oya va texnologiya yotadi. Mana shu ishlab chiqarish yoki biror bir fan uchun ilmiy metodologik asos ya‘ni yo‘l ko‘rsatuvchi, da‘vat etuvchi kuch-quvvat bo‘ladi.

Metodologik asos va usullar qanchalik ilmiy haqiqatga yaqin bo‘lsa, innovatsion loyiha shunchalik muvaffaqiyat va samara bilan yakun topadi. Metodologiya yoki metodologik g‘oyaviy-nazariy ilmiy asos, usul va tamoyillarni obrazli qilib, har bir innovatsion faoliyatning kompassi yoki dirijori deb aytsak, biz nazarda tutayotgan masalani anglash yanada osonlashadi. Xullas, metodologiya innovatsiyaning ilmiy – nazariy asosi. Bular qanchalik o‘zaro uyg‘unlikda bir butun mujassam bo‘lsa, innovatsiyaning innovatsionlik mavqei, darajasi shunchalik yuqori bo‘ladi.

Innovatsiya, innovatsion tafakkur, innovatsion faoliyat, innovatsion bozor haqida hali madaniyatshunoslar biror mukammal tadqiqot yaratgani yo‘q. Ammo shu bilan birga, bu soha mutloq bo‘m-bo‘sh, quruqlikdan ham iborat emas. Bu sohaga oid ko‘pgina maqolalar yozilmoqda. Tarixchi, iqtisodchi va boshqalar tomonidan ko‘p bo‘lmasada, ma‘lum darajada qo‘llanma va risolar yaratilgan.

Interfaol (inter – bu o‘zaro, act – harakat qilmoq) – o‘zaro harakat qilmoq yoki kim bilandin suhbat, muloqot tartibida bo‘lishni anglatadi. Boshqacha so‘z bilan aytganda, o‘qitishning interfaol uslubiyotlari – bilish va kommunikativ faoliyatni tashkil etishning

² Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 4-жилд. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, 2002. – Б. 169.

maxsus shakli bo‘lib, unda ta’lim oluvchilar bilish jarayoniga jalb qilinadigan bo‘ladilar, ular biladigan va o‘ylayotgan narsalarni tushunish va fikrlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Interfaol darslarda o‘qituvchining o‘rni qisman talablarning faoliyatini dars maqsadlariga erishishga yo‘naltirishga olib keladi.

Kunlardan bir kun ko‘l bo‘yida qorni och qolgan bir kishi baliq tutib turgan donishmandga duch kelibdi va unga murojaat qilib: “men ochman, menga yordam ber!”. Donishmand quyidagicha javob beribdi: “men senga baliq berishim mumkin, sen tez to‘yasan va biroz vaqt o‘tgach, huddi shunday yana och qolasan va mendan yana yordam so‘raysan. Men senga qarmoq berishim mumkin, lekin u qachondir sinib qolishi mumkin, unda sen menga yana murojaat qilishingga to‘g‘ri keladi. Yaxshisi, men senga qarmoq yasashni o‘rgataman, bu uzoq va qiyin, lekin keyinchalik senga mening yordamim kerak bo‘lmaydi. O‘z yo‘lingni tanla...”

Yuqorida keltirilgan rivoyatdan kelib chiqadigan xulosa shuki, yaxshi o‘qituvchi talabaga “qarmoq yasashni” o‘rgatishi va aqlli talaba yasashni qanchalik tez va mustahkam o‘rganib olsalar, ular shunchalik birovlariga muhtoj bo‘lmasdan o‘z “ovlariga” ega bo‘ladilar.

O‘quv jarayonidagi pedagogik texnologiya – bu aniq ketma-ketlikdagi yaxlit jarayon bo‘lib, u talabani ehtiyojidan kelib chiqqan holda bir maqsadga yo‘naltirilgan, oldindan puxta loyixalashtirilgan va kafolatlangan natija berishga qaratilgan pedagogik jarayondir. Pedagogik maqsadning amalga oshishi va kafolatlangan natijaga erishish o‘qituvchi va talabani hamkorligidagi faoliyati, ular qo‘ygan maqsad, tanlangan mazmun, uslub, shakl, vositaga, ya’ni texnologiyaga bog‘liq.

Nazariy savollar

1. Mutaxassslik fanlarini o‘qitishda san’at asarlarining zamonaviy janr va ko‘rinishlari
2. Mutaxasssislik fanlarini o‘qitishda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish
3. O‘zbekistonda axloqiy muammolar ularning rivojlanishi
4. Hozirgi bosqichda O‘zbekiston estetik madaniyati, umumiy xolati, muammolari, ularni xal etish yo‘llari
5. Jamiyatni ma’naviy axloqiy va estetik madaniyatini rivojlantirish jarayonida tarixiy xotiraning o‘rni va muammolari.

1-ilova

Aqliy hujum usuli

Aqliy hujum (breynstroming-aqllar to‘zoni) – amaliy yoki ilmiy muammolar yechish g‘oyasini javoaviy yuzaga keltirish.

Aqliy hujum va masalani yechish bosqichlari

1. Mustaqil fikrlang xayolingizga kelgan barcha g‘oya, fikrlarni qog‘ozga yozing.
2. Barcha g‘oya va fikrlarni yozing, agar ular takrorlanayotgan bo‘lsa, maxsus belgi qo‘ying.
3. G‘oyalarni baholang.
4. Eng maqbul g‘oya guruh g‘oyasi sifatida shakllantiradi.
5. Barcha yozilgan g‘oyalar guruh muammosini yechish uchun guruhlashtirish mumkin.
6. Guruhning umumiy javobi shakllantiriladi.

«Insert» texnikasining qoidalari:

1. Tekstni o‘qib chiqing.
 2. Olingan ma’lumotni tizimlashtiring.
 3. Har bir qatorga qalam yordamida belgilar qo‘ying.
- V – ma’lumotlar mavzuga oid bilimlarimga to‘g‘ri keladi.
+ – yangi ma’lumotdir.
- – olgan bilimlarimga to‘g‘ri kelmaydi.
? – meni o‘ylantirib qo‘ydi, bu masala yuzasidan qo‘shimcha ma’lumotlar kerak.

INSERT» jadvali

<i>Javob</i>	V	+	-	?
<i>variantlari</i>				

Taqqoslash tablitsasi.

Moddiy va ma’naviy madaniyatni taqqoslang:

Moddiy.	Ma’naviy.
---------	-----------

“Baxslashuv” texnologiyasi

Talabalarining o‘quv guruhlarida ularning o‘zaro munosabatlarini yanada yaxshilash, bir-birlariga tezlik bilan ko‘nikishlari yoki o‘zaro bir-birlarini yaxshi munosabatda bo‘lishlari uchun ba’zida ular o‘rtasida baxslar tashkil etib turish maqsadga muvofiqdir. Chunki bunday bahslar talabalarni o‘z fikrlarini charxlab olishga, hayotga va muammolarga bo‘lgan munosabatlarini aniqlab olishga katta yordam beradi. Bahs mavzularini talabalarining o‘zlari tanlashlari va taklif etishlari mumkin. Bu mavzular ularni baxsga chorlovchi, muammoli, qiziqarli bo‘lishi kerak, aks holda bahs davomida talabalar o‘z fikrlarini bayon eta olmaydilar yoki himoya qila olmaydilar.

Bahslarni o‘tkazish uchun talabalardan bitta yoki ikkita bahs boshqaruvchisi belgilanadi. Ular bahsni muhokama qilishi kerak bo‘lgan mavzu haqidagi kirish so‘zi bilan boshlaydilar. Bu texnologiyani bir necha turkumda olib borish mumkin.

1. Madaniyatli inson deb kimni aytsa bo‘ladi?

- Inson madaniyati nimalardan tashkil topadi?
- Madaniyatli insonga tegishli quyidagi fazilatlaridan qaysi birini birinchi o‘ringa qo‘ygan bo‘lardingiz(xushmuomalalik, topqirlik, ma’lumotlilik, notiqlik)?
- Barcha ma’lumotli insonlarni madaniyatli deb atasa bo‘ladimi?
- Insonlarning so‘zlashuvi, nutqiga qarab, ularning madaniyatli ekanliklarini aniqlasa bo‘ladimi?
- Kiyinishiga qarab madaniyatli kishi deb hisoblash mumkinmi?
- Kimlarni madaniyatli desa bo‘ladi?
- Siz o‘zingizni madaniyatli hisoblaysizmi?
- Siz qaysi madaniyat tarafdorisiz? Sharqmi yoki G‘arbmi?

2. Ikki guruhga alohida savol beriladi? Ushbu savollar “Agarda...” deb boshlanadi va bu ikki guruhni bahsga chorlaydi?

- Agarda Rossiya xalqi 988 yil xristian dinini qabul qilmaganida, bu xalq hozirgi madaniyatida qanday holatda bo‘lardi?

“Ssenariy” texnologiyasi

Texnologiyaning maqsadi: talabalarda yakka va jamoaviy ijodiy faoliyat ko‘nikmalarini, shuningdek, ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish, turli shakldagi yakka va jamoaviy ijodiy faoliyatni egallash, o‘tkaziladigan tadbirlarni oldindan rejalashtirish, ssenariysini tuzish, tashkil etish va o‘tkazish bo‘yicha ko‘nikma, malaka hosil qilish.

Mashg‘ulotni o‘tkazish tartibi:

Mashg‘ulotni har bir qatnashchisi yakka holda ishlash uchun tayyorlab kelgan tarqatma material (kartochka)lardan bittasini tanlab oladi. Kartochkalarda talabalar uchun turli xil tadbirlarning mavzusi berilgan bo‘lib, ular shu mavzuda o‘tkazilishi mumkin bo‘lgan tadbir haqida yakka holda bosh qotirishlari, uning mazmuni, o‘tkazilishi tartibining turli shakllarni aniqlashlar hamda shu tadbirning reja-ssenariyasini ishlab chiqishlari kerak.

Mashg‘ulotning keyingi bosqichida talabalar o‘zlari yakka holda tuzgan reja-ssenariyalari kichik guruhlarga ajraladilar.

Ular o‘z ishlarining natijasi bilan guruh a‘zolarini birma-bir tanishtiradilar, ishlab chiqilgan reja-ssenariylarga baho beradilar, berilgan reja-ssenariylarni to‘ldirib, to‘g‘rilab, ular ichidan bitta variantni tanlab oladilar. Keyin kichik guruhlar birgalikda tanlangan tadbirning reja-ssenariysini ishlab chiqadilar.

Vazifalarni bajarish mobaynida guruh a‘zolari, yakka tartibda ijodiy yondoshib, tayyorlangan reja-ssenariylarni e‘tiborga olgan holda ham ular ichidan tanlab olingan ssenaiy bo‘yicha taqdimotga tayyorlanadilar.

Har bir guruh birgalikda tayyorlangan ssenariylarni himoya qiladi. Himoya vaqtida guruh a‘zolari (yoki guruh vakili) talabalar auditoriyasining savollariga javob berishi yoki o‘z

variantlarida qolishlari mumkin. Reja-senariy loyihasining namoyishi sxema (yoki tomosha) shaklida bo'lishi mumkin.

Taqdimot tugagach, talabalar himoya qilingan loyihalarni birgalikda muhokama qiladilar va yakunlaydilar. O'qituvchi har tomonlama yaxshi, qiziqarli tuzilgan ssenariylarni keyinchalik amalga oshirish uchun tashkilotchilarga tavsiya etadi. O'qituvchi bajarilgan ishlar uchun minnatdorchilik bildiradi.

«Nima uchun» organayzeri

Nima Nima uchun? Nima uchun?

Nima uchun?

Nima uchun?

“Blis-so‘rov savollari

1. Sharq uyg‘onish davri madaniyati uni davrlashtirish masalasi.
2. Sharq Uyg‘onish davrida xattotlik madaniyati qay darajada rivoj-landi?
3. Bu yil yurtimizda “Ma‘mun akademiyasining necha yilligi nishonla-nadi?
4. “Yaxshi odamlar amalga intilishi kerakmi? Ha. U agar intilmasa yomon odamlar amalni egallaydi”-degan fikr kim tomonidan aytilgan.
5. Ismoil Somoniy maqbarasi qaysi shaharda joylashgan?
6. “Qutadg‘u bilik” asari kim tomonidan yozilgan?

O‘zini-o‘zi baholash savollari

1. “ Etika va estetika” fanlarini o‘qitishda qaysi uslublardan foydalansa bo‘ladi?
2. “ Etika va estetika “fanlarini o‘qitishda qaysi pedagogik texnologiyalardan foydalanish mumkin?
4. “ Etika va estetika “ fanlarini o‘qitish tizimi deganda nimalar nazarda tutiladi?
5. “ Etika va estetika” fanini o‘qitishda qaysi axborot texnologiyalardan foydalanish mumkin?

Elektron ta’lim resurslari

1. Soro @museum/samara/ru / Новые подходы obespecheniya muzeya. Konsepsiya razvitiya muzeynogo menedjmenta i marketinga.
2. www.hermitage.ru
3. www.cnac-gp.fr/Pompidou/
4. www.museum.sstu.runnet.ru
5. www.smartweb.fr/louvr

2-MAVZU: AXLOQIY VA ESTETIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING TARBIYAVIY VOSITALARI VA YO‘LLARI.

O‘rta asrlarda axloqiy tafakkur musulmon sharqida yuksak taraqqiyot darajasiga ko‘tarilgan. Agar G‘arb-Ovro‘pada bu davrda turg‘unlik-sxolastika hukm surgan bo‘lsa, bu mintaqada, xususan Markaziy Osiyoda uyg‘onish davri yuz beradi. Bu davrda axloqshunoslik mashshoiyyunlik (arastuchilik) va tasavvuf falsafiy-diniy ta‘limotlari rivojlanadilar. Beruniy, Farobiy, ibn Sino, Ibn Rushdlar, Arastu ta‘limotini rivojlantirgan va axloqshunoslik masalalarini ana shu yo‘nalishda talqin qilgan mutafakkirlardir.

Abu Nasr Farobiy (873-950)ning axloqiy qarashlari uning “Fozil odamlar shahari”, “Shaharni idora etish kitobi”, “Baxt-saodatga erishuv haqida risola” kabi asarlarda bayon etilgan. Farobiyning qarashicha axloqiy Kamolotga erishishi insonning o‘z qo‘lidadir. Bunga esa tarbiya va o‘z-o‘zini tarbiyalashi orqali erishiladi. Barcha xalqlar baxtga erishish uchun bir-birlari bilan, hamkorlik munosabatida bo‘lishlari kerak deb ko‘rsatadi faylasuf. Baxt, uning talqinicha, tabiat haqidagi bilimlarni o‘zlashtirishdir.

Abu Rayhon Beruniy 973-1048 har qanday bilimlar insonning axloqiy kamolotga xizmat qilish kerakligini u “burch” “nomus”, “yaxshilik va yomonlik”, “adolat”, “vijdon” mezonli tushunchalarni ana shu nuqtai nazardan turib talqin qiladi. Uning ana shu axloqiy qarashlari “Hindiston”, “Javohiro‘t” asarlarida o‘z aksini topgan.

Abu Ali ibn Sino (980-1037) axloqiy qarashlari “Salomon va Ibsol haqida qissa”, “Zafarnoma”, “Risolat at-Tayyor”, “Aksam al umum al aqlini” asarlarida bayon etilgan.

Ibn Sino axloqiy fazilatlarini ptuelich.. emas, balki tarbiya mahsuli deb hisoblaydi. Uningcha, kamolotga intilish yaxshilikdir. Savol javob tarzida yozilgan “Zafarnoma” nomli pandnomasida yaxshilik quyidagicha tavsiflanadi.

“- Yaxshilarning yaxshiligi nimada? Dedi: - Xoksorlik, beminnat saxovat hamda mukofot ta‘ma qilinmagan xizmatida”³

Farobiy, ibn Sinoning falsafiy-axloqiy qarashlari arab faylasufi Ibn Rushd (1126-1198) tomonidan rivojlantiriladi. Uning axloqshunoslikka oid qarashlari “Tahofut ut-tahofut” asarida bayon etilgan bo‘lib, bunda u ixtiyor erkinligi masalasi ustida fikr yuritiladi. Uningcha, inson xulq-atvori bilan bog‘liq xatti-harakatlar azaldan belgilab qo‘yilmaydi, u ixtiyor erkinligiga egadir. Bunday erkinlikni inkor etish yaratuvchining mohiyatiga ziddir, zotan insonning axloqqa zid xatti-harakatlarini taqdiri azal bitiklari deb bo‘lmaydi. Illo o‘z bandalariga yomonlik sog‘inishi, ularni yovuzlikka boshlash yaratuvchining atributlariga kirmaydi.

O‘rta asrlar musulmon Sharqida **tasavvuf** diniy-falsafiy ta‘minot VIII asr boshi va IX asr boshlarida Markaziy Osiyoga keng yoyila boshlaydi va u Abduxoliq, G‘ijduvoni, Bahouddin Naqshband, Ahmad Yassaviy, Najmiddin Kubro kabi bir qator mashhur mutasavvular tomonidan o‘ziga xos ma‘naviy-axloqiy ta‘minot sifatida rivojlantiriladi.

Ahmad Yassaviy (taxm. 1103-1166) axloqiy qarashlarini teran falsafiylik bilan yo‘g‘rilgan “Devoni hikmat” nomli o‘git-pandnomasida bayon etadi. Uningcha, Xudoga-Haqiqat, Ezgulik timsoliga erishish uchun nima xizmat qilsa, ularning barchasi axloqiy fazilatlardir.

Tasavvufning Yassaviya yo‘nalishi uning nomi bilan atalib kelinadi.

³ Abu Али ибн Сино. Зафарнома. Самарқанд, “Сўғдиёна”, 1993, 10-бет.

Abduxoliq G'ijduvoni (1103-1220) insonni ma'naviy axloqiy komilikka olib boruvchi yo'llar (rashha)larni ishlab chiqadi va bular keyinchalik naqshbandiya tariqati uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu tamoyillar to'rtta bo'lib, ular: 1. Hush dar dam: zikr vaqtida har bir chiqayotgan nafas hushyorlik bilan chiqmog'i, g'aflatga tushmaslik lozim, har nafas olib chiqarish paytida Allohni zikr qilish darkor. 2. Nazar bar qadam: solik tariqat a'zosi qaerda bo'lmasin har bir qadamiga nazar solishi, ogoh bo'lib yurmog'i lozim. 3. Safar dar vatan: solikning yomon odatdan xushxulqlikka yo'nalishi. 4. Xilvat dar anjuman: Zohiran xalq bilan, botinan Haq bilan bo'lish zarurligi.

Bahouddin Naqshband (1318-1389) tasavvufni ma'naviy-axloqiy ta'limot darajasiga ko'targan mutasavvuf. U asos solgan Naqshbandiya tariqati Markazi Osiyo xalqlarining ma'naviy hayotidan chuqur o'rin egallaydiki, bugungi kunda ma'naviyatimizni shakllantirishda, milliy mafkuramizni kishilar qalbiga singdirishda ham katta ahamiyatga egadir.

Naqshbandiya tariqati A.G'ijduvoni ta'limotining takomili bo'lib, uning asosida "Dil ba yoru dast ba kor" ("Ko'ngil Xudoda, qul esa ishda bo'sin") degan diniy (ilohiylik)lik va dunyoviylikni o'zida mujassamlashtiruvchi shior yotadi. Mazkur shiorning mazmuni shundaki, axloqiylik insonning baxt-saodatiga yo'naltirilgan bunyodkorlik ishlarida namoyon bo'ladi va bunday axloqiylik esa ilohiylik bilan yo'g'rilgan bo'lishi lozim.

Najmiddin Kubro (1154-1226)ning axloqiy qarashlari "Sharxussunna val-misolihu", "Usuli asari", "Favoinhul-Jamol" nomli asarlarida bayon etilgan. Kubriyaviy tariqatining mohiyati quyidagi o'nta axloqiy qoidalarda mujassamlashgan: tangriga o'z hohishi bilan yuzlashish; zuhd fi dunyo-har qanday lazzatdan o'zni tiyish; tavakkul-Ollohga e'tiqod va bu yo'ldan har qanday nopok narsalardan voz kechish; qanoat; uzlat-xilvatni ixtiyor qilish; mulozamat az-zikr; tavajjuh-Xudoga muhabbat qo'yish; nafsni yengish; muroqaba-tafakkur, mushohada qila bilish; rizo-Xudo xushnudligi erishish.

Tasavvuf (naqshbandiya) tariqati ma'naviy-axloqiy ta'minot sifatida Temur va Temuriylar davrida xalq mafkurasiga aylanadi va kishilarni mo'g'ul istilosiga qarshi kurashga, bunyodkorlik ishlariga safarbar etish uchun xizmat qiladi. Amir Temurning "Kuch-adolatda" degan shiori mazmuni naqshbandiya tariqatining "Dil ba yoru dast ba kor" tamoyili bilan yo'g'rilgan edi. Temuriylar davrida Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy kabi ijodkorlar naqshbandiya tariqati tamoyillari asosida ijod qiladilar va uning g'oyalarini hayotga tadbiq etishda ibrat namunalarini ko'rsatadilar.

Abdurahmon Jomiy (1414-1492)ning "Bahoriston" asarida baxt, burch, yaxshilik va yomonlik kabi axloqiy mezoniy tushunchalar xususida fikr yuritiladi.

Alisher Navoiy (1441-1501) insonni oliy qadriyat deb biladi va bunga har bir kishi eng avvalo o'zida axloqiy fazilatlarni shakllantirish orqali erishadi. Inson bu dunyoga bir marta kelar ekan, deb uqdiradi mutafakkir o'zida ana shunday fazilatlarni kasb etib yashamog'i kerak:

Kamolot kasb etkim olam uyidin,

Senga farz o'lmag'oy g'amnok chiqmoq.

Jahondin notamom o'tmak biaynih

Erur hammomdan nopok chiqmoq.

Uning "mahbub ul-qulub" asari bevosita axloqiy masalalarga bag'ishlangan bo'lib,

unda axloqiy me'yorlar, tamoyillar o'git, hikmatlar tarzida bayon etiladi.

XV asrdan boshlab Ovro'pada uyg'onish davri boshlanadi va bu keyinchalik yangi-ilm fan, ma'rifatning rivojlangan davrning shakllanishiga zamin tayyorlaydi. **Uyg'onish davridagi axloqiy qarashlar gumanizm-insonparvarlik g'oyalari** ta'sirida rivojlanadiki, bunga Lorenzo Valla, Nikallo Makiavellalar katta hissa qo'shadilar.

L.Valla (1407-1457) "Haqiqiy va yolg'on ezgulik", "Ixtiyor erkinligi haqida" nomli asarida barcha jonzotlarning tabiatan o'zini asrashga va iztirobdan qochishga intilishini ta'kidlaydi va buni o'zining axloqiy qarashiga asos qilib oladi. U muhabbat, ixtiyor erkinligi masalalarini ana shunday biologik qarashidan kelib chiqqan holda tavsiflaydi. Uningcha, muhabbat lazzatga o'xshash hissiy idrok etishdir, ixtiyor erkinligi esa har bir kishining yaxshi yashash uchun intilishi va yomonlikdan qochishidir.

M.Makiavelli (1469-1577) axloqshunoslik masalalarini din, siyosat bilan bevosita bog'liq tarzda talqin qiladi. Uning bunday qarashlari "Podshoh", "Tin Liveyning birinchi dekadasi" asarlarida bayon etiladi.

I. Kant va G.Geggellar yangi davr axloqshunosligi rivojiga katta hissa qo'shgan nemis mumtoz Etika va estetikasining namoyandalaridir.

I.Kant (1724-1804)ning axloqiy qarashlari undan keyingi davr axloqshunosligiga katta ta'sir ko'rsatadi. U "qat'iy imperativ" ("mutlaq buyruq") yoki "axloqning oltin qoida"si degan nom olgan g'oyani ilgari suradiki, unga muvofiq mazkur buyruq (imperativ) xatti-harakatning mazmuniga bog'liq bo'lmagan holda xulq-atvorning yalpi umumiy qonunini bo'ladigan qoidaga amal qilishni talab etadi.

Mazkur qoidaning muhim talabi: bu " ... faqat shunday qoidaga muvofiq harakat qilki, unga amal qilish barobarida uning eng umumiy qonun bo'lib qolishini xoxlab qolishing mumkin bo'lsin"⁴.

Kantning fikricha, insonning tabiiy mayllari irodaga ta'sir o'tkazadi va ayni paytda iroda erkin aql yordamida o'rnatilgan qonunga bo'ysunadi. Bu axloqiy majburiyat-amr sifatida qat'iy imperativ-mutlaq buyruq mavqeiga egadir. Va shundan kelib chiqqan holda axloqiylikning mezoni adolatdir, deb hisoblaydi faylasuf.

Kantning axloqiy qarashlari uning "Xulqlar metafizikasi", "Axloq metafizikasi" asarlarida o'z aksini topgan.

V.Gegel (1770-1831) axloqshunoslik masalalarini huquq, siyosat bilan bog'liq tarzda talqin qiladi. Uning axloqiy imperativ haqidagi qarashni shunday: "Qonunlar harakat qilmaydi, balki faqat inson harakat qiladi".

U cherkovning tarkidunyochilik axloqiga qarshi chiqadi va har qanday fazilat "Huzur-halovat baxsh etsa, shunchalik saodatga eltadi", deb hisoblaydi.

Eng yangi davr axloqshunosligi bevosita shu davr falsafiy fikri uchun xos bo'lgan irratsionalizm (lot. Irrationalis-g'ayri aqliy) uslubi ta'sirida rivojlanadi. Ekzistensiyachilik, pragmatizm, pozitivizm, ruhiy tahlil kabi axloqiy yo'nalishlar ana shunday uslubiy ta'sir natijasida shu davrda yuzaga keladi.

Eksistensiyachilik (lot. Existencia-mavjudlik) XX asr axloqshunosligidagi yetakchi yo'nalishdir. Mazkur ta'limotda kishining har lahzada hayot va o'lim oralig'ida kechadigan ichki kechinmalari mavjudligi asosiy masala sifati olib qaraladi. Ushbu ta'limot nemis faylasufi Karl Yaspers (1883-1969) tomonidan ilgari suriladi va undan

⁴ Кант И. Соч. В. 6 Т. – М., 1965, Т. 4, с. 260.

keyinchalik fashizmning g'oyaviy quroli, mafkurasi sifatida foydalaniladi. Chunki Yaspers insondagi zo'rlik, shavqatsizlikka moyil biologik jihatlarni uning ma'naviy-axloqiy javobgarlikdan ozod holatdagi mavjudligi tarzida talqin qiladi. Keyinchalik ekzistensializmga fransiyalik Jon Pol Sartr (1905-69) tomonidan gumanizm ruhi singdiriladi.

Pragmatizm AQSh da yuzaga kelgan bo'lib, uning namoyondalari (Ch.Pirs, J.Dyun) axloqiy me'yorlar, normalar kishining foydali faoliyati talablariga bo'ysinadi, degan qarashni ilgari suradilar. Shunga ko'ra, deb hisoblaydi ular, axloq kishi xatti-harakatlari, fe'l atvorlarining normalari emas, balki uning istak va niyatlaridir. Va ular har bir kishining o'z hohishi, o'z maqsadi bor bo'lgani uchun ular shunga muvofiq o'zi uchun nima yaxshi va nima yomon ekanligini aniqlashga yordam beruvchi axloqiy me'yori, o'lchovlari bo'ladi.

Ruhiy tahlil ta'limotining asoschisi avstriyalik psixolog Zigmund Freyd (1856-1939) bo'lib, u axloqiy masalalarni kishi ruhiyatida muhim mavzeni egallovchi ongsizlik Freydning fikricha, inson shaxsi uchta-Id,Ego, Superego komponentlarining o'zaro birligidan tashkil topadi. Holati orqali talqin qiladi. (Id) Freydning fikricha, ongsizlik inson shaxsi tarkibidagi Markaziy komponentdirki, u inson tanasining ichki ehtiyojidan kelib chiqadi. Ongsizlikda hech qanday zamon ta'siri bo'lmaydi va unda hech qanday yaxshilik ham, yomonlik ham yo'q, u axloqiy me'yorlarga bo'ysinmaydi.

Inson shaxsi tarkibidagi Ego va Superego komponentlari bevosita Id bilan bog'liqdir. Ego Id negizida, Superego esa Ego zaminida vujudga keladi. Shaxsdagi barcha axloqiy me'yorlar, xulq-atvor talabalari Superego komponentida mujassamlashadi va ma'naviy axloqiy taqiqlar qatlamini hosil qiladi.

XIX asrning ikkinchi yarmida Ovro'pa Sharq Mamlakatlarida ro'y bergan ijtimoiy-siyosiy, madaniy o'zgarishlar turli yo'llar bilan Turkiston hayotida ham kirib kela boshlaydi. Bu davrda Rossiya Chorizmi 1870 yilga kelib Qo'qon xonligini bosib oladi va Buxoro hamda Xiva xonliklarini vassaliga aylantiradi. Turkiston xalqlarining chorizm mustamlakachiligiga qarshi kurashi-ma'rifatchilik harakati yuzaga keladi. Mazkur harakat yangi taraqqiyot, ilm-ma'rifatga chaqiruvchi, millatni uyg'otuvchi kuch sifatida maydonga keladi. Asta-sekin ma'rifatchilik harakatidan jadidchilik o'sib chiqadi. Va u ta'lim-tarbiya yangicha maktab, maorif tizimini yo'lga qo'yish masalalarini kun tartibiga qo'yadi. Bu davrda Ahmad Donish, Berdaq, Abay, Abdulla, Avloniy kabi ma'rifatparvarlar yetishib chiqadi.

Ahmad Donish (1827-1897) mavjud ijtimoiy-siyosiy tuzumni tanqid ostiga oladi. O'z yurtining Ovro'pa mamlakatlaridan iqtisodiy, madaniy jihatdan orqada, qolishning asosiy sabablarini ko'rsatib berishga harakat qiladi.

Uning fikricha, agar hukmdor adolatli yuritsa, ilm-fan, san'atning gullab-yashnashiga yo'l ochib bersa, mamlakat obod bo'ladi, xalq farovonlikka erishadi. Qoraqalpoq shoiri Berdaq (1927-1900) "Axmoq podsho", "Xalq uchun", "Bo'lgan emas" kabi asarlarida axloqiy me'yorlar, tamoyillar poetik uslubda bayon etiladi.

Abay Ibrohim Qunanbaev (1845-1904) jamiyatdagi barcha salbiy hodisalarning sababi axloqiy qoida, talablarga rioya qilmaslikdir deb hisoblaydi. Uning fikricha, odam bolasi onadan axloqsiz bo'lib tug'ilmaydi, uning axloqsizligi tarbiyasizlik natijasidir. Abay hayo, uyat, insof, odillikni insonning eng asosiy fazilatlarini deb ko'rsatadi. Masalan,

u uyatni kishining or-nomusi, o'zining yaramas xulqiga qarshi turuvchi ichki isyonidir deb tavsiflaydi.

Abdulla Avloniy (1848-1734)ning axloqiy qarashlari XXasr boshlari Turkiston ijtimoiy-pedagogik fikr taraqqiyotida alohida o'rin egallaydi. U axloqiy tarbiya, ilm-ma'rifat masalalarini shu davrining talab, ehtiyojlaridan kelib chiqib tahlil qiladi va bunda zamonaviylik, dunyoviylikni asosiy mezon qilib oladi.

Avloniy tarbiyani uch turga bo'ladi: badan tarbiyasi, fikr tarbiyasi va axloqiy tarbiya. Bulardan axloqiy tarbiyani shakllantiruvchi, martaba, komillikka ko'taruvchi tarbiya deb hisoblaydi. Avloniy mazkur tarbiyaning jamiyat va shaxs ravnaqida qanday muhim rol o'ynashni ko'rsatib beradi. Bu borada uning "Tarbiya—biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir." Degan fikri hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotgan emas, bil'aks alohida dolzarblik etmoqda.

Axloqiy tarbiya umumiy tarbiya tizimining, falsafiy til bilan aytganda substansiyaviy asosini tashkil etadi. Chunki barcha tarbiya yo'nalishlari(estetik, siyosiy-mafkuraviy, huquqiy, jismoniy va h.)ning maqsad va vazifalarini amalga oshirishda axloqiy tarbiya asosiy vosita – omil bo'lib xizmat qiladi.

Chunki umuman har qanday tarbiyaning amaliy ko'rinishi, uning maqsad, vazifalarining qay darajada realashishi shaxs axloqiy tarbiyasi darajasi bilan belgilanadi. Va shunga ko'ra axloq ma'naviyatning negiz elementi hisoblanadi.

Inson ma'naviyat sohibi ekanligi uning madaniyati darajasi bilan belgilanadi. Shunga ko'ra shaxs axloqiy tarbiyasi inson mohiyati bilan bog'liq azaliy falsafiy muamolardan biri bo'lib hisoblanadi. Chunki barcha tarbiya yo'nalishlari o'zaro birlikda jamiyat va shaxs ma'naviyatini shakllantirish uchun xizmat qilib mazkur jarayonning natijasi axloqiylik mezonlari bilan o'lchanadi. Shu bois axloqiy tarbiya masalasiga har bir davrda o'ta dolzarb vazifa sifatida qaralgan. Tarixdan ma'lumki, axloqiy tarbiya Konfutsiy, Platon, Aristotel, Yusuf Xos Hojib, Alisher Navoiy, Ahmad Yuknakiy, Avloniy kabi mutafakkirlarning diqqat markazlarida bo'lgan va ular o'zlarining bu haqda noyob fikrlarini meros qilib qoldirganlar. Bu yerda har bir alloma fikriga to'xtalish imkoniyati ega bo'lmasada, ayrimlarining fikrini keltirib o'tamiz. Yunon faylasufi Aflotun(er. avv.4 asr)ning fikricha "Tarbiya faqat azaldan insonga berilgan fazilatlarni shakllantiradi, yuzaga chiqaradi, xolos. Bordi-yu tarbiya noto'g'ri berilsa, u holda insondagi azaliy fazilatlar o'zgarishi yoki o'chishi mumkin.

Axloqiy tarbiya insonni komillikka eltuvchi yo'llarning eng asosiysi hisoblanadi. Yunon faylasufi Arastu(er.avv. 4 asrda) "Ma'naviy barkamol inson aql bilan fazilat birligiga amal qiladigan kishidir. Fazilat (axloqiy-tarbiya mahsuli) insonning qo'lga kiritgan sifatidir."-deb ta'kidlangan edi. Shunga ko'ra axloqiy tarbiya shaxsni ma'naviy-ruhiy kamol topishning asosiy yo'nalishi hisoblanadi. Shaxsni axloqiy tarbiyalash murakkab uzluksiz jarayon bo'lib u jamiyat uchun eng dolzarb masala hisoblanadi. U o'z vaqtida buni taniqli map'rifatparvar Abdulla Avloniy bir jumla bilan ifodalab bergan edi: "Tarbiya (axloqiy tarbiya izoh bizniki) biz uchun yo hayot-yo mamot, yo najot- yo halokat, yo saodat-yo falokat masalasidir". Allomaning ushbu fikri hozirgi kunda yoshlarimizni milliy istiqlol g'oyasi ruhida tarbiyalashda dasturiamaliy ahamiyat kasb etmoqda.

Shaxs axloqiy tarbiyasi axloqiy fazilatlar, me'yor va tamoyillarning muayyan usul va vositalari yordamida amalga oshiriladi.

Axloqiy tarbiyaning asosiy maqsadi ma'naviy-axloqiy barkamol shaxsni shakllantirish bo'lib, bu axloqiy norma, tamoyil va me'yorlarni har bir kishining faoliyati, motivi hatti-harakatining mazmuni, turmush tarziga aylantirish vazifasi orqali amalga oshiriladi. Shu ma'noda axloqiy tarbiya—bu shaxsning axloqiy madaniyatini shakllantirishga qaratilgan uzluksiz, tizimli jarayondir.

Mazkur vazifa bir-birini taqozo etuvchi ob'ektiv va sub'ektiv omillar birligida amalga oshadi. Jamiyat ma'naviy hayoti darajasi axloqiy tarbiyaning ob'ektiv sharoiti—omili hisoblanadi. Mazkur tarbiyaning sub'ektiv omili esa insondagi ilohiy noyob ne'mat axloqiylikni muayyan tamoyil vosita va usullar bilan takomillashtirishga qaratilgan maqsadli jarayondir.

Axloqiy tarbiya quyidagi tamoyillar orqali amalga oshiriladi: 1)namunaviylik; 2)o'z-o'zini tarbiyalash; 3) uzluksizlik.

Namunaviylik – bu tarbiyalanuvchiga axloqiy me'yorlarning konkret shaxs faoliyatida qay darajada reallashganligini ibrat qilib ko'rsatishdir. Mazkur tamoyil ayni paytda tarbiyalining o'zi tarbiyalangan bo'lishi kerak degan tamoyilga amal qilishni talab etadi.

Namunaviylik tamoyili, ayniqsa, yoshlarga oila, maktablarda odob, xulq ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga egadir. Chunki bolalar tabiatan taqlidchi bo'ladilarki, ular bunday ko'nikmalarni birinchi galda o'z ota-onalari, o'qituvchilaridan oladilar. Shuning uchun har bir ota-ona, pedagog yoshlarni faqat o'git, nasihat bilan berish bilan emas, balki namunaviy xatti-harakati, o'rnatilgan ko'rsatish orqali tarbiyalashi talab etiladi.

O'z-o'zini tarbiyalash axloqiy tarbiya jarayonining faoliyat sifatida amal qilishning o'ziga xos shakli hisoblanadi. O'z-o'zini tarbiyalash—bu kishining o'z-o'zini anglashi, jamiyatning ehtiyoji, maqsadi mezonidan turib o'z-o'ziga baho berishi, o'z-o'zini nazorat qilishi asosida kechadigan faoliyati bo'lib, bunda u o'zini shaxs sifatida shakllantiradi. Shaxsda bunday qobiliyat maqsadga qaratilgan tarbiya jarayonida shakllanadi. Va bunday tarbiya birinchi galda oilada amalga oshiriladiki, bunda ota-onaning farzandlarga namuna ko'rsatishi muhim rol o'ynaydi.

O'z-o'zini tarbiyalash ijobiy sifatlarini takomillashtirish va salbiy nuqsonlarni tuzatishga qaratilgan ongli va muntazam faoliyat deb ta'riflanadi. Lekin, shaxsda o'zining salbiy xislatlarini tushunish, uni yo'q qilishga intilish, yaxshi fazilatlarini rivojlantirish uchun harakat qilish faoliyati o'z-o'zidan vujudga kelmaydi. Buning uchun barcha tarbiyachilar qunt bilan yoshlarni o'ziga nisbatan talabchanlik nuqtai-nazari bilan qarash yo'lida talay ish olib borishlari lozim. Bu o'rinda bolani kimga o'xshashi va kimdan ibrat olishiga ko'maklashish zarur. Ammo bu ish buyruq yoki ko'rsatma shaklida emas balkim, fikr-xohish bildirish yoki maslahat tarzida amalga oshirilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Tanqidiy qarash vujudga kelmasdan turib o'z-o'zini tarbiyalash amalga oshmaydi. Lekin boshqa kishilardagi kamchiliklarni tanqid qilish kifoya qilmaydi. Balkim o'ziga nisbatan qattiq talabchan bo'lish, o'z kamchiliklarni anglash va ularni qunt bilan yo'qotish muhim ahamiyatga molikdir. O'ziga nisbatan talabchan bo'lmaslik, o'z nuqsonlarini tan olmaslik, xudbinlikka va nihoyat axloqiy tubanlikka olib boradi. O'z-o'zini tarbiyalash yo'lida ijobiy natijaga erishmoq uchun yoshlarda o'z xulq-atvorini to'g'ri baholash qobiliyatini rivojlantirish, o'zi uchun ma'qul axloqiy ideal tanlash

istagini vujudga keltirish lozim. Bu oqil ona tarbiya jarayoni va murabbiylarning shaxsiy ta'siri orqali vujudga keladi. Insonda o'z-o'zini tarbiyalash xususiyatlari kichik yoshda boshlanib, yoshi ulg'aygan sari takomillashib boradi. Xususan o'smirlik davrida taqlidchanlik ancha rivoj topadi. Ular ijobiy shaxslardan ibrat olish bilan birga ba'zan salbiy mard, botirlardan ta'sirlanib ularning nojo'ya yo'llaridan borib qoladilar. Natijada: manmanlik, ikki yuzlamachilik, bag'ritoshlik, ichkilikbozlik, hattoki o'g'rilik kabi yomon sifatlarni yo'qotishga urinadilar. O'zlaridagi salbiy harakatlarni ijobiy faraz qilib ba'zan jinoyatlar sodir qiladilar. O'z-o'zini tarbiyalash jarayonini pedagogik nazoratsiz (stixiyali holda) qoldirib bo'lmaydi. Chunki yoshlar hayotiy tajriba va shuningdek huquqiy bilimdonlik yetishmaydi. Uning ustida ayrim o'smirlar o'jarlikni prinsipiellikni deb xato tushunib axloqsizlik darajasiga tushunadilar.

Uzluksizlik axloqiy tarbiyaning muhim tamoyili bo'lib, mazkur tarbiyaning barcha yo'nalishlar bilan uzviy birlikda va tarbiya sub'ektlarining (oila tarbiya muasasaligi maktab, oliy maktab, jamoat tashkilotlari)ning o'zaro aloqadorlikda faoliyat ko'rsatishni taqozo etadi.

Axloqiy tarbiyadagi uzluksizlik-tamoyili ta'lim va tarbiya birligida amalga oshiriladiki, bu ko'pincha tarbiya xususan, axloqiy tarbiya amaliyotida nazardan chetda qoldiriladi.

Axloqiy tarbiya bir qator vositalar orqali amalga oshiriladi: Bular; oila, mehnat, san'at, ommaviy axborot vositalari va h. Shaxs axloqiy tarbiyasi avvalo oiladan shakllanadi. To'g'rirog'i, u ona qornidan boshlanadi degan gap bejiz aytilmagan. Chunki avvalo ota-onaning o'zi axloqiy tarbiya ko'rgan bo'lishi kerak. Ota-ona o'zining axloqiy fazilatlari bilan farzandiga namuna bo'la olishi kerak. Shuning uchun ularning zimmasiga katta ma'suliyat yuklangandir.

Axloqiylik insonning insoniyligi uning axloqiy tarbiya mahsuli bo'lgan axloqiy madaniyatida ifodalanadi. Shunga ko'ra axloqiy tarbiyaning ahamiyati nihoyatda katta bo'lib, oila uning asosiy omil – vositalaridan biri hisoblanadi.

Mehnat ham shaxsiy axloqiy tarbiyalovchi muhim vositalaridan biridir. Insonni halollikka, poklikka o'rgatadi. Mehnatga o'rganmagan kishi dangasa, loqayd, be'mani, adolatsiz, mol-dunyoga beriluvchan, tayyorga-ayyor, xasis, pastkash, takabbur kabi illatlar egasiga aylanadi.

“Mehnat insonni ulug'laydi” degan maqoldakatta hikmat bor. Ijodiy mehnat insonni inson qilib tarbiyalaydi, komillikka eltadi, sabr toqatli bardoshli qiladi. Shuning uchun oila, maktabda bolalarni mehnatga o'rgatish – mehnat tarbiyasini amalga oshirish muhim dolzarb vazifa hisoblanadi.

San'at axloqiy tarbiya vositalar tizimida alohida o'rin egallaydi. Chunki san'at asarlarida axloqiy mezoniy tushunchalar, tamoyillar mazmun-mohiyati badiiy obrazlarda mujassamlashadi. Shunga ko'ra shaxsda san'at asarlarini estetik idrok etish, undan ma'naviy-ruhiy g'izolanish qobilyatini shakllantirish axloqiy tarbiyaning muhim vazifasi hisoblanadi. Va xuddi mana shu vazifani amalga oshirishda axloqiy va badiiy-estetik tarbiyaning maqsad va vazifalari o'zaro mushtaraklashadi.

Nazorat savollari

1. Axloq va san'at.
2. Fojeaviylik va qahramonlik tushunchasi.
3. Axloqiy va estetik munosabat.

4. Axloqiy ravnaq tushunchasining axloqiy taraqqiyot tushunchasi bilan uzviyligi.
5. Axloq va nafosat ma'naviyatning o'zagi sifatida.
6. Muhabbat va go'zallikning o'zaro aloqadorligi.
7. Oila ma'naviy-ijtimoiy muhit sifatida.
8. Axloq va nafosat falsafasining ahamiyati va global muammolari
9. Inson va muhit munosabatlarining axloqiy-estetik jihatlari.
10. Ilmiy-texnikaviy ravnaq va unda biologik axloqning roli.
11. Axloqiy va estetik anglash tizimi
12. Estetik did

3-MAVZU: XXI ASRNING GLOBAL AXLOQIY-ESTETIK MUAMMOLARI.

REJA:

1. XXI asrning global axloqiy-estetik muammolari.
2. Axloqiy va estetik muhit – sog'lom turmush tarzining asosi sifatida.
3. Globallashuv jarayonlarida axloqiy va estetik ehtiyojning yuzaga kelish sabablari.

XXI asrning global axloqiy-estetik muammolari. Axloqiy va estetik muhit – sog'lom turmush tarzining asosi sifatida. Globallashuv jarayonlarida axloqiy va estetik ehtiyojning yuzaga kelish sabablari. Yoshlar ma'naviy tarbiyasi, oila inqirozi. Komil insonni tarbiyalash vazifalari. Komillikning axloqiy qirralari **Xudbinlik, hasad, loqaydlik, qarindosh-urug'chilik va mahalliychilik, korrupsiya va manfaatparastlik, boshqalarni mensimaslik kabi illatlardan jamiyatimizni butunlay xalos etishning ahamiyati.**

Bu o'rinda ana shunday salbiy xususiyatlarning eng xunuk ko'rinishi bo'lmish hasad to'g'risida to'xtalib o'tish joiz deb o'ylayman. Odamzot va jamiyat hayotida og'ir asoratlar qoldiradigan hasad tuyg'usi avvalambor boshqalarni ko'rolmaslik, ularning yutug'idan quvonish o'rniga, qandaydir kuyinish, ichiqoralik oqibatida paydo bo'ladi.

Shuning uchun ham muqaddas kitoblarimizda hasad insoniylikka mutlaqo zid bo'lgan jirkanch odat sifatida qattiq qoralanadi. Jumladan, muborak hadislarda «Birovga hasad qilishdan saqlaning, chunki olov o'tinni qanday kuydirib tugatsa, hasad ham qilgan savob ishlaringizni xuddi shunday kuydirib tugatadi», deb aytilgani bejiz emas.

Azal-azaldan ochiqko'ngil, samimiy va mehnatkash, yaxshilikni yuksak qadrlaydigan xalqimiz bunday illatlardan doimo hazar qilib keladi. Lekin, ming afsuski, umr yo'llarida hasad balosiga ko'p duch kelamiz. Olov va yaqin tariximizda ne-ne buyuk zotlar hasad va baxillik, ko'rolmaslik tufayli qanday azob-uqubatlarni boshidan kechirgani, sog'lig'i, hatto hayotidan judo bo'lganini achchiq misollarda ko'rish mumkin.(120-121-betlar)

Yosh avlodimizni turli ma'naviy tajovuzlardan himoya qilish haqida gapirganda, nafaqat xalqimizni ulug'laydigan buyuk xususiyatlar, ayni paytda uning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatgan, eski zamonlardan qolib kelayotgan noma'qul odatlar haqida ham ochiq so'z yuritishimiz zarur. Birinchi navbatda xudbinlik va loqaydlik, qarindosh-

urug'chilik va mahalliychilik, korrupsiya va manfaatparastlik, boshqalarni mensimaslik kabi illatlardan jamiyatimizni butunlay xalos etish to'g'risida o'ylashimiz lozim. Men bu o'ta muhim vazifa keng jamoatchiligimizning, ayniqsa, ziyolilarimiz, olim va adiblarimiz, san'at va madaniyat ahli, o'zini ma'naviyat sohasiga bag'ishlagan barcha insonlarning doimiy diqqat markazida bo'lishini istardim.(119-120-betlar)

"Hozirgi vaqtda axloqsizlikni madaniyat deb bilish va aksincha, asl ma'naviy qadriyatlarni mensimasdan, eskilik sarqiti deb qarash bilan bog'liq holatlar bugungi taraqqiyotga, inson hayoti, oila muqaddasligi va yoshlar tarbiyasiga katta xavf solmokda va ko'pchilik butun jahonda bamisoli balo-qazodek tarqalib borayotgan bunday xurujlarga qarshi kurashish naqadar muhim ekanini anglab olmoqda", — deydi Yurtboshimiz, — "Bu haqda fikr yuritganda, bizning ulug' ajdodlarimiz o'z davrida komil inson haqida butun bir axloqiy mezonlar majmuini, zamonaviy tilda aytganda, sharqona axloq kodeksini ishlab chiqqanliklarini eslash o'rinli, deb bilaman. Otabobolarimizning ongu tafakkurida asrlar, ming yillar davomida shakllanib, sayqal topgan ornomus, uyat va andisha, sharmu hayo, ibo va iffat kabi yuksak axloqiy tuyg'u va tushunchalar bu kodeksning asosiy ma'no-mazmunini tashkil etadi, desak, o'ylaymanki, xato qilmagan bo'lamiz" ("Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch", T.: "Ma'naviyat", 2008 y., 117-118-6.).

Ma'naviy mezonlarning nisbiyligi yaxshilik va yomonlikning turli jamiyatlarda turlicha tushunilishi bilan bog'liq. Ma'lumki, XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asr boshlarida ko'pgina G'arb mamlakatlarida ma'naviy buzg'unchilik (pala-partish jinsiy munosabatlar, giyohvandlik, nikohsiz oila, ommaviy behayo kliplar, axloqsizlik, zulm va zo'ravonlikni targ'ib etuvchi filmlar va boshqalar) jamiyat hayotining barcha jabhalarida yaqqol namoyon bo'la boshladi. Amerikalik yapon millatiga mansub olim F. Fukuyama «Buyuk uzilish» (2003) asarida G'arb og'ir kasallikka yo'liqqan, uning ilk alomatlarini 1960 yillarda paydo bo'lgan, degan xulosaga keladi.

F. Fukuyamaning nazarida, uning asosiy alomatlarini quyidagilarda namoyon bo'ladi: 1. Jinoyatchilikning o'sishi. «Jinoyatchilikning urushdan keyingi to'loqinining ko'tarilishi taxminan 1963 yillarga to'g'ri keladi, o'sha vaqtdan beri u yanada shiddat bilan tezlashdi». 2. Oila inqirozi. «Nikoh va bolalar tug'ilishi kamayib ketdi; ajralishlar soni ko'paydi; AQShdagi har uchta boladan bittasi nikohsiz tug'ilmokda, butun Skandinaviyada esa tug'ilayotgan bolalarning yarmidan ko'pini nikohsiz tug'ilganlar tashkil etadi". 3. Aholi sonining kamayishi (depopulyatsiya). Demografik portlash muammosi faqat «Uchinchi dunyo» mamlakatlariga xosdir, ayni paytda «barcha rivojlangan mamlakatlarda umuman qarama-qarshi muammo — ular aholisining qisqarishi masalasi kun tartibida turibdi», uzoq umr ko'rish jamiyatning nafaqaxo'rlardan iborat bo'lib qolishi va ularni ta'minlash masalasini keltirib chiqaradi. 4. Ijtimoiy tarqoqlik — shaxsning hayotdan ajralib qolgani, munosabatlarning keskinlashuvi, kishilar o'rtasida yolg'iz yashashga moyillik kuchayishi. F. Fukuyama G'arb jamiyati duch kelgan kasallikning sabablari haqida to'xtalib, ular oilaning inqirozga uchragani bilan bog'liq, degan xulosaga keladi.

G'arb jamiyatida axloqiy buzuqlikning kuchayishi, internet, kabel TVsi orqali behayo filmlarning namoyish etilishining salbiy asoratlari: gomoseksualizm, sadizm va mazoxizmning targ'ib qilinishi.

D. Vilkersonning «His etish» kitobida G'arb jamiyatida «axloqiy buzuqlikning kuchayishi», kabel TVsi orqali behayo filmlarning namoyish etilishi, gomoseksualizm,

sadizm va mazoxizmning targ'ib qilinishi tobora keng o'rin olayotgani ta'kidlanadi. Bularning barchasi, avvalo, yoshlarning dunyoqarashi, axloq-odobi, ma'naviyatiga salbiy ta'sir etishi shubhasiz. G'arb ommaviy madaniyati, g'arbona qarash, g'ayriaxloqiy xatti-harakatlarni targ'ib etishda yirik kinokorporatsiyalar, xususan, Gollivudning ham "xizmatlari" yo'q emas, albatta. Prezidentimiz Islom Karimov "ommaviy madaniyat" niqobi ostida bizning yurtimizga ham kirib kelayotgan bunday xavf-xatarlardan doimo ogoxlantirib keladi.

Amoralizm va immoralizm g'oyalari.

Amoralizm (amoralizm - lot, *a* - yo'q, *moralis*-axloq) — ma'naviy hayot va shaxslararo munosabatda axloq me'yorlarining buzilishi hamda ularni inkor etish, umume'tirof etilgan xulq-atvor mezonlariga e'tiborsizlik va ularga yengil-yelpi munosabatda bo'lish. Amaliyotda *amoralizm* alohida bir shaxsning ma'naviy yetuk emasligi yoki jamiyatdagi muayyan kishilarni ma'naviy tubanlikka olib keluvchi ijtimoiy holatlar bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin. Amoralizmning tarixi qadimdan boshlangan, uning individual, guruxlarga xos va ijtimoiy shakllari ma'lum. Yakka shaxsga mansub amoralizm bir kishining axloqiy buzilishi, uning xulq-atvoridagi jiddiy kamchiliklar majmui tarzida namoyon bo'ladi. Guruhlarga xos amoralizm esa jamiyatning biron-bir qatlami, ijtimoiy xarakter a'zolari orasida keng tarqalgan illat (boylikka ruju qo'yish, jamoaviy buzg'unchilik, narkomaniya, alkogolizm, fohishalik va fohishabozlik hamda boshqalar) tarzida ko'zga tashlanadi. Ijtimoiy amoralizm u yoki bu tarzidagi ma'naviy buzilishning butun jamiyatni qamrab olishi yoki uni majburlash tamoyillarining zurlik bilan amalga oshirilishi (masalan, ateizm, fashizm, ekstremizm, terrorizm g'oyalarning zo'rlik bilan yoyilishi, odamlarni shu yo'llarga o'tishga ommaviy majburlash yoki qadimgi Pompeydagi ommaviy ma'naviy buzilish holati) tarzida sodir bo'ladi. Amoralizmning siyosiy, iqtisodiy, madaniy, ma'naviy shakllari ham mavjud. XIX asr o'rtalarida G'arbda an'anaviy madaniyatning inqirozi davrida amoralizmning boshqacha shakli — immoralizm g'oyalari rivojlana boshlagan. Bu g'oyalarning mazmuni shuki, ularda ma'naviylikning to'la siyosiy maqsadlarga bo'ysundirilishi lozimligi uqtiriladi. Amoralizmning o'ta shafqatsiz, insoniylikka zid, yovuz shakli fashizm g'oyasi va amaliyotida o'z ifodasini topdi. Buning eng asosiy ko'rinishi shaxsga (fyurer)ga sig'inishdir.

Bu sig'inishda har qanday vijdoniy mezonlar rad etiladi. Tarixiy jarayonlar shundan dalolat beradiki, jamiyatda insonga muhabbat, hurmat, vijdon, axloqiylik mezonlari buzilishi amoralizmga olib keladi. Shu sababdan unga va uning turli ko'rinishlariga qarshi kurash ta'lim-tarbiyada muhim ahamiyatga ega. Amoralizm kishilarning ma'naviy buzilish oqibatida shakllanadigan, rasman tan olingan yoki amalda mavjud bo'lgan axloq me'yorlari, baholar, an'analar, xulq-atvor namunalari tizimiga mos kelmaydigan xatti-xarakati, xulqidir. Amoralizmni belgilash mezonlari mutlaq yoki nisbiy bo'lishi mumkin. Ayrim shaxs yoki guruhlarning umuminsoniy ma'naviyat me'yorlariga mos kelmaydigan xatti-xarakati va xulqi tom ma'noda g'ayri axloqiy deb baholanadi. Yolg'on so'zlama», «ota-onangni xo'rlama», «zo'ravonlik qilma», «birovning joniga qasd etma», «o'g'rilik qilma», «boshqalarga yomonlikni sog'inma» kabi oddiy axloqiy mezonlar insoniyat tomonidan asrlar mobaynida asrab-avaylab kelingan, vaqt sinovidan o'tgan va umume'tirof etilgan.

Bir bolaga yetti mahalla ota-ona, degan ko'hna maqolimiz bor. Demak har birimiz

shu Vatan, shu yurt uchun, uning musaffo ertasi uchun mas'ulmiz. Donolardan biri "beparvolik tufayli dunyoda hiyonat va qotilliklar mavjud" degan edi. Yurtboshimiz ham o'zlarining "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" asarida bu haqda shunday yozadilar: **"Men har qanday yovuzlikni sotqinlikdan ko'raman. Ezgulik va haqiqatga sadoqati bo'lmagan, ularga ishonmagan odam qo'rqinchlidir"**. Yonidagi bemorga e'tiborli bo'lish, xayr-saxovatni unutmagan, ota-onasi, ajdodlari qabrini ziyorat qiladigan odam ezgulikni kasb qilgan odamdir. Farzandlarimizga ezgulik sifatlarini yuqtirmasak, ajdodlarimizning bu boradagi oliyanobligini aytib turmasak, ular loqayd va beparvo bo'lib ketaverishi mumkin.

Daunshifting

Daunshifting (ingl. *downshifting*, avtomobil tezligini pasaytirish, u yoki bu jarayonni sekinlashtirish, sustlashtirish). Termin «o'zi uchun yashash», "boshqalar bilan bog'liq maqsadlarni rad etish" Etika va estetikasining maqsadini ifodalaydi.

Daunshifterlar jamiyat tomonidan qabul qilingan qadriyatlardan yuz o'giran, umum manfaatlaridan, jamiyat farovonligi, tinchligi kabi qadriyatlar uchun mehnat qilish o'rniga o'zi uchun yashashni ustun qo'yadi.

Boshqacha qilib aytganda daunshifting bu — doimo bir tomondan daromad bilan stress, ikkinchi tomondan – kam zo'riqish evaziga erishiladigan halovat o'rtasidagi tanlovdan iborat. Daunshifterlar biznes yoki zo'riqtiradigan, asabiylashtiradigan ishni tashlab, o'zi yoki oilaviy hayot uchun ko'proq vaqtga ega bo'lishni afzal ko'rishadi.

Daunshifting mafkurasi va tushunchasi XX—XXI asrlarda G'arbiy Yevropada paydo bo'ldi. Keyinchalik Rossiyaga kirib keldi. Hozirgi kunda Rossiyada daunshifterlar hamjamiyati faoliyat yuritmoqda. Mafkuraviy jihatdan xippiga, falsafiy jihatdan nyu-eyj, buddizmga yaqin oqim bo'lib hisoblanadi.

Daunshifting vakillari o'zlarini "iste'mol jamiyati" ideallariga qarshi protest bilan chiquvchilar deb biladilar. "Iste'mol jamiyati"ni insonni shaxs sifatida rivojlanishiga qarshi turishda – "odamning odamiylikdan begonallashtirishda" ayblaydilar.

«Daunshifting» tushunchasi birinchi marta 1994 yili nyu-yorkdagi Trends Research Institute nashrida paydo bo'ldi. Keyinchalik u Buyuk Britaniyada, Avstraliyada va AQShda keng tarqalib ketdi.

Tarixda ayrim kishilarning o'z ma'naviy kamolotlari yo'lida kar'eradan, ijtimoiy statusdan, boylikdan voz kechganligiga misollar ko'p uchraydi. Misol uchun bundan 2500 yil ilgari Shakya - Muni urug'i vakili shahzoda Siddxartxa Gautama (Budda), monaxlik uchun o'z uyi, oilasi, merosi, mulkidan voz kechib, azoblardan qutulish yo'llarini o'rganishga o'zini bag'ishlagan.

1. Mamlakatimizda huquqiy-demokratik davlat poydevoriga qurilayotgan fuqarolik jamiyati asosi, istiqboli va taraqqiyotini sog'lom farzandlar va komil insonlar tashkil etadiki, bu ayniqsa bugungi kunimizning dolzarb masalasi sifatida bir qator vazifalarni hal etish bilan bog'liq jarayondir. Yurtboshimiz tomonidan 2014 yil "Sog'lom bola" yili deb nom berilishi avvalambor, bolalarimizning sog'lig'i, ularning kelajagi haqida ko'rsatilayotgan e'tibor va g'amxo'rlikning amaliy ifodasidir. "Bizning

vazifamiz, kerak bo'lsa, oliy burchimiz,- deb ta'kidlaydi I.A.Karimov, -farzandlarimiz ham jismoniy, ham ma'naviy jihatdan uyg'un rivojlangan, zamonaviy bilim va tajribalarni puxta egallagan, Vatanimiz va xalqimiz kelajagi uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir bo'lgan barkamol insonlar bo'lib yetishi uchun qo'limizdan kelgan barcha-barcha ishlarni amalga oshirishdan iborat".⁵

Mamlakatimizda barkamol avlodni tarbiyalash vazifasini amalga oshirishdagi islohotlar sog'lom bolani shakllantirish bilan bog'liq jarayon bo'lib, bunda oila instituti uning ilk ma'naviy o'chog'i vazifasini o'taydi. Shunga ko'ra sog'lom oila sog'lom bolalarning dunyoga kelishi va komil insonlar shakllanishining asosidir. Sog'lom deganda nafaqat jismoniy sog'lomlik, balki ma'naviy-axloqiy shakllanganlik, yetuklik, aqlan teranlik, sog'lom fikrlilik va mafkuraviy immunitetining mavjudligi nazarda tutilmog'i lozim. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, sog'lom oilani shakllantirmay, sog'lom bolani ham tarbiyalab bo'lmaydi.

Milliy taraqqiyotimizning muhim omili sifatida qadriyatlarimizning istehkomi bo'lgan oila tizimi bugungi globallashuv jarayonida mafkuraviy tahdidlarning asosiy nishoni bo'lib qolmoqda. Tahdidlarning xavfi shundaki, ular "shaxs erkinligi", "demokratiya", "inson huquqi" niqobi ostida oilaviy qadriyatlarimizga mutlaqo yot ahloqsizlik Etika va estetikasini yoshlarimizning dunyoqarashi, e'tiqodiga singdirishga harakat qilmoqdalar.

Kishilarni, ayniqsa, yoshlarni o'ziga ohangrabodek jalb etadigan "ommaviy madaniyat" ushbu maqsadning vositasi bo'lib xizmat qiladi. Mazkur "madaniyat" o'smirlarning shahvoniy his-tuyg'ularini junbushga keltiradigan va shu orqali ularni milliy g'urur, vatanparvarlik tuyg'ularidan mosuvo qilib, ruhiy giyohvandlarga aylantirishga, nikoh, oila degan muqaddas maskan mohiyatiga qarshi qaratilgan individualizm, egoizm ruhiyatidagi mafkuraviy og'udir. Bunday og'udan xastalangan kimsalar esa oila, nikohning muqaddasligi, sevgi-muhabbat, vafo va sadoqat, farzand, mas'uliyat, burch tushunchalarining qadr qimmatini unitadilar.

So'ngi yillarda bir qator G'arb mamlakatlarida surunkali kechayotgan ma'naviy inqiroz, eng avvalo, oila tizimining axloqiy jihatlariga darz ketganligi bilan izohlanadi. Amerikalik taniqli siyosatshunos, sotsiolog Patrik Byukenen "G'arbning halokati" nomli asarida oila ijtimoiy institutining tanazzuli bois rivojlangan G'arb mamlakatlarida, shu jumladan, o'z yurtida tug'ilishning yil sayin kamayib borayotganligi haqida tashvishlanib, quyidagi faktlarni keltiradi: agar 1970 yilda AQShda 523 ming kishi oilasiz (nikohsiz) yashagan bo'lsa, 2000 yilga kelib bundaylarning soni 6,5 milliongacha yetgan, ya'ni 1000 (!) foizga oshgan.⁶

Agar oila tizimi inqirozi bilan bog'liq ushbu jarayon shunday davom etsa, kelajakda farzandlarimizning ma'naviy- axloqiy tarbiyasida ham global muammolar yuzaga keladi.⁷ AQSh va G'arb mamlakatlaridagi oila inqirozining asosiy sabablaridan biri shundaki, uning ahloqiy jihati aytish joiz bo'lsa, "shaxs erkinligi" oyog'i ostida toptalganligidir. Axir insonning biologik mavjudot sifatidagi g'ayriaxloqiy istak, mayllari

⁵ I.A.Karimov. 2014 йил юқори ўсиш суръатлари билан риволаниш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оклаган ислохотлар стратегиясини изчил давом эттриш йили бўлади. "Зарафшон" газетаси, 2014 й, 3- бет.

⁶ Қаранг: Бьюкенен П.Ж. Фарбнинг ҳалокати. // "Жаҳон адабиёти" журнали, 2007- йил, 1-сон, 16-бет.

⁷ Ўша жойда.

quyushqondan tashqaridagi erkinligi qonun yo‘li bilan himoya qilinadi, rag‘batlantiriladi. Masalan, AQShning Vermont shtati qonun ijodkorlari bir jinslilar nikohini qonuniylashtirishga erishadilar va bu qaror Senatda ham qo‘llab-quvvatlangan. Bu bugungi kunda 12 ta davlatda qo‘llab quvvatlangan.

XX asrning oxirlarida molekular biologiya, genetika sohasida erishilgan yutuqlar ta’sirida G‘arbda yangi yo‘nalishdagi liberal yevgenika g‘oyasi qayta tiklanadi.⁸ Yevgenika (yunon. engines-zotdor) – bu insonning irsiy sog‘lomligi, uni tabiiy – biologik jihatdan mukammallashtirishga ta’sir ko‘rsatish haqidagi ta’limot bo‘lib, bunda uning ma’naviy–axloqiy mavjudot ekanligi inobatga olinmaydi. Yangi yo‘nalishdagi yevgenika, garchi genterapiyasi, ya’ni anomal genlarni “to‘g‘rilash” ga qaratilgan bo‘lsa-da, lekin ushbu amaliyotning axloqiy jihatlari e’tibordan chetda qoldiriladi.

Sog‘lom bola sog‘lom oilada shakllanib uning muhim shartlardan biri bu nikohdir. Nikoh, oilaviy mulk va farzandlar tarbiyasi oila tizimining tarkibiy qismlari bo‘lib, ularning o‘zaro uyg‘unlikda amal qilishi ushbu tizimning ma’naviy – axloqiy maqomini belgilaydi.

Nikoh – bu erkak va ayol jinsining er-xotin bo‘lib umrlari davomida bir-biriga vafodorlikda yashashlari haqidagi qasamyodi va unga berilgan fatvodir. Va bunday qasamyod va fatvo huquqiy majburiyat hamda ixtiyor erkinligi bo‘lgan ahloqiy tamoyili muhabbat va vafodorlik birligi, mushtarakligiga asoslanadi.

Avval-azaldan turli millat va elatlar, buyuk faylasuf va dono insonlar tomonidan nikoh muqaddas deb hisoblab kelingan, undan tug‘ilajak farzandlar mamlakat kelajagi sifatida qayg‘urishga chorlagan. Yunon faylasufi Aflotun oila muammolarini huquqiy jihatlari bilan birga ma’naviy va axloqiy jihatlari asoslab ”Avlodlar eng oqil ota- onadan tug‘ilishlari zarur... butun umr davomida ham va asosan tug‘ish vaqti kelganida ehtiyot bo‘lish va ixtiyoriy ravishda zarar keltiruvchi, behayo va adolatsiz ishlar qilmaslik kerak. Chunki bularning hammasi bolaning dili(ruhi) va badaniga muhrlanib qoladi va bolalar yomon bo‘lib tug‘iladilar”⁹ deb ta’kidlar ekan, sog‘lom bola sog‘lom oiladan shakllanishiga bog‘liqligi va u mamlakat, millat kelajagi ekanligini alohida uqtiradi.

Shuningdek, qadriyatlarimiz qonunlarida xalqimiz ota-onaning o‘g‘il-qizlarini el-yurt uchun munosib qilib voyaga yetkazish, tarbiyalashni azaliy udum deb bilganlar. Bu xalqimizning milliy qadriyatlari va diniy urf- odatlarida namoyon bo‘lib, bugungi kunda mamlakatizda olib borilayotgan tub islohotlarida ham o‘z aksini topmoqda.

Sog‘lom bola tarbiyasi va mas’uliyatida oila ma’naviy- axloqiy maskan sifatida mamlakatimizda o‘ziga xos modeldagi huquqiy-demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning asosiy omili sifatida belgilovchi rol o‘ynaydi. Chunki davlat va jamiyat, shaxs o‘rtasidagi munosabatlar huquqiy va ahloqiy norma, qonun, qoida va tamoyillarning o‘zaro birlikda amal qilishi orqali uyg‘unlashadi. Mazkur uyg‘unlikka esa, asosan, sog‘lom oilada shakllanadigan ma’naviy-ahloqiy makon muhitida erishiladi.

Bu esa bugungi kunda sog‘lom bola tarbiyasini hal etishda sog‘lom muhitda shakllangan oilani ma’naviy shakllantirish va uni mafkuraviy tahdidlar, xususan, “ommaviy madaniyat” xurujiga qarshi turish, kurashish yo‘nalishida olib borishni talab

⁸ Дастлаб “евгеника” атамаси инглиз антропологи Ф.Гальтон (1822-1911) томонидан қўлланилган бўлиб, унинг бу ҳақидаги фикрлари “Инсон қобилятининг тадқиқоти” асарида баён этилади.

⁹ Афлотун. Қонунлар. Тошкент., 2008й, 191- 192 бетлар.

etadi.

Ushbu vazifani amalga oshirishning zaruriy sharti—bu axloqiy, estetik va huquqiy tarbiyani uyg‘ulikda olib borish va bunda ota—onalarning o‘z farzandlarini voyaga yetkazish, tarbiyalashga bo‘lgan ma’naviy- axloqiy va konstitutsiyaviy burchi oldidagi mas’uliyatini oshirishdir.

XXI asr boshida ham zamonaviy tadqiqotchilar xuddi shunday hodisalarni qayd etib kelmoqdalar. “Zamonaviy moyilliklar kumulyativ tusga ega va madaniyat hamda uning asoslari mohiyatiga ta’sir etgan qator o‘zgarishlar keltirib chiqardilar. Shulardan asosiylari: madaniyatning tijoratlashuvi, demokratlashuv, ham ilm-fan, ham texnika sohasida chegaralar mavhumlashuvi, – shuningdek asosiy e’tiborning mohiyatdan jarayonga ko‘chishi va h.k.”.

Fanning ommaviy madaniyatga munosabati ham o‘zgarib bormoqda. Karl Yaspers ommaviy madaniyatni “san’at mohiyatining tushkunligi, inqirozi” deb atagan bo‘lsa, bu kabi qarashlar 1960-1970 yillar postmodernizm doirasida qayta ko‘rib chiqilib, u ko‘plab tadqiqotchilar uchun ommaviy madaniyat va saylanma madaniyat qarama-qarshiligiga chek qo‘ydi.

Iste’molchilik psixologiyasi. Boylikni ko‘z-ko‘z qilish.

Boylikni ko‘z-ko‘z qilish (kiygan kiyimlarini, yegan ovqatini ko‘z-ko‘z qilish, uyini, boyligini ko‘z-ko‘z qilish) — isrofgarchilik, ortiqcha sarf-xarajat orqali o‘z boyligini, daromadini namoyish qilish. Buni jamiyatda o‘z obro‘ga erishish va uni saqlab turish vositasi deb bilish. Ingliz tilida «*keeping up with the Joneses*» («birovdan kam bo‘lmaslik») iborasi ishlatiladi. Yana bir ibora - *Invidious consumption*, odamlarda hasadini keltirish uchun, degan ma’noda qo‘llaniladi.

Tushuncha iqtisodchi va sotsiolog Torsteyn Veblenning “Boylar sinfi nazariyasi”(Nyu York, 1994 y.) *kitobida ilk bor qo‘llanilgan*. Veblen bu tushunchani 19 asrda, Ikkinchi sanoat inqilobi davrida o‘z qo‘llariga katta kapitalni to‘plab, boshqalardan boyib, ajralgan *nuvorishlarning xulq-atvorini ifodalash uchun ishlatgan*.

20 asrga kelib, odamlarning turmush darajasi ko‘tarilib, o‘rta sinf yuzaga kelgach, termin xarid qilingan tovarlarni ishlatish uchun emas, balki o‘z obro‘sini, statusini ko‘rsatib qo‘yish uchun xarid qilishga ishlatila boshlandi. Keyinchalik bu tushuncha salbiy odat, gedonizm ma’nolariga qo‘shib ishlatila boshlandi.

Tadqiqotlar bu hodisaning rivojlanayotgan mamlakatlarning kambag‘al toifalari orasida ko‘p uchrashini ko‘rsatgan. Qimmatbaho narsalarni namoyishkorona sotib olish ularni odamlar nazarida kambag‘al, daromadi kam, degan qarashdan xalos qiladi, deb o‘ylashgan.

Bu fikrni 1998 yil chop etilgan «*Mening qo‘shnim — millioner*» (angl. «*The Millionaire Next Door*») kitobi ham tasdiqlaydi. Unda boy amerikaliklar tejamkor va kamtarona turmush kechirishi tasvirlanadi.

1950-yillarga kelib AQShda katta imoratlar qurish va sotib olish odati paydo bo‘ldi. Uylar hajmi 50 yilda ikki baravar kattalashdi. O‘sha davrga kelib qudratli jiplarni sotib olish epidemiyasi boshlandi. Bu ham ko‘rgazmali iste’molning ramziga aylandi.

Odamlar juda katta imoratlarni(imorat yonidagi maydonni kamayishi uchun qo‘shimcha pul to‘lab) sotib ola boshladilar. Ishdan uygacha 2 soatlik masofa bo‘lsa-da, qasrlarni sotib ola boshladilar.

Boylikni ko‘z-ko‘z qilish – “boshqalarga o‘xshamaslik uchun to‘lov” shaklini oldi.

Dik Meyer CBS News ko‘rsatuvida *Boylikni ko‘z-ko‘z qilish*ni odamlardan ajralib, faol aloqa, munosabatdan ajralib qolganlik uchun jamiyatga qarshi “agressiv maqtanchoqlik, ko‘z ko‘z qilish” (angl. «aggressive ostentation») deb atagan.

“OMMAVIY MADANIYAT” – pop-madaniyat – mazkur jamiyatda aholining keng qatlamlari orasida yoyilib, ustuvor bo‘lgan madaniyat. U o‘z ichiga maishiy hayot, qiziqishlar (sport, pop-musiq), ommaviy axborot vositalari kabilarni oladi. Ommaviy madaniyat mohiyatiga ko‘ra aholi aksariyat qismining hayotini tashkil etgan voqea-hodisalar, intilishlar va ehtiyojlar bilan to‘lib toshgan. Ommaviy madaniyat o‘z nomi bilan omma, ya’ni ko‘pchilik ehtiyojiga mo‘ljallangan bo‘lib, bu shakl va mazmun standartlashganligi, shuningdek tijorat nuqtai nazaridan muvaffaqiyatga qaratilganlikni taqozo etadi.

Mohiyati:

- An’anaviy madaniyat
- XVIII va XIX asrlarda ommaviy madaniyat
- XX asr

An’anaviy madaniyat

Ertaklar, rivoyatlar, qahramonlar obrazlari va boshqa shu kabi hodisalar an’anaviy madaniyat tarkibidan o‘rin olib, ularda ko‘p miqdordagi odamlar hayotidagi yirik voqea-hodisalar to‘g‘risidagi xotira va to‘qima birikib ketadi. Ko‘pincha xalq madaniyati namunalari hayotiy donolik namunalarini aks ettirib, u muayyan-tarixiy sharoitlarda o‘z tasdig‘ini topadi va avloddan-avlodga hikoyalar, rivoyatlar tarzida o‘tib kelaveradi. Aksariyat hollarda ularda haqiqatda bo‘lib o‘tgan voqealar emas, balki odamlar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlar aks etib, hikoya qiluvchi tasavvurining boyligiga bog‘liq ravishda to‘ldirilib, ularning yaxshilik va yomonlikka, ideal jamiyatga oid tushunchasi bilan boyitib boriladi.

Shuningdek, kino va rassomlik san’at turlari ham yutuqlaru-kamchilik girdobida turibdi. Bu sohalarida aktyor va ijodkorlarga e’tiroz yo‘q. Ammo, matn va rejissurada, syujetda e’tiroz bor. Ikkita savol tug‘iladi: ko‘pchilik e’tiboriga va e’tirofiga sazovor bo‘ladigan film nega yaratilmayapti? Qaysi kartinamiz dunyo miqyosida e’tirof etildi?

Keltirilgan mulohazalardan ma’lum bo‘ladiki, musiqa, qo‘shiqchilik, kino va rassomlik san’atlarimizga oid muoammolarni o‘z vaqtida va tezkor ravishda hal qilishimiz lozim bo‘ladi. Bu bilan yoshlarimizga chinakam ma’nodagi san’at namunalarini taqdim eta olamiz.

Barkamol avlod tarbiyasida san’atning o‘rni masalasi haqida gapirganda bir necha masalaga e’tibor berishimiz lozim bo‘ladi. Bizning nazarimizda, ularning eng muhimlari quyidagilardan ibroat:

1. San’atimizni milliy g‘oya ruhida rivojlantirish. Unga ko‘ra, san’at asralarimizda Yurt tinchligi, Vatan ravnaqi va Xalq farovonligiga yo‘naltirilgan ruh ustuvor bo‘lishi

kerak. Aslida tinchlik, taraqqiyot va farovonlik g'oyalari asos bo'lmagan san'at asari inson rivojiga xizmat qilmaydi.

2. San'atimiz milliy merosini keng ko'lamda targ'ib qilish. Bu borada ilmiy va amaliy harakatlar uyg'un olib borilishi kerak. Sir emas, san'atimiz milliy merosini barmoq bilan sanarli kishilar chuqur bilishiga da'vogarlik qilishadi va qizig'i shundaki, o'z bilganlarini yoshlarga o'rgatishga u qadar shoshilishmaydi. San'atimizning milliy merosi (mumtoz qismi)ni keng ommalashtirishimiz lozim.

3. Jahon san'atining ilg'or namunalarini o'rganish. Bu ish bugungi stixiyali kechmoqda. Jahon san'atining ilg'or namunalarini o'rganish metodologiyasi ishlab chiqilmagani uchun, ko'pchilik, ayniqsa yoshlar uni o'z bilganicha o'rganmoqda. Natijada didsiz va past saviyali san'at namunalari kirib kelmoqda.

Ma'lum bo'ladiki, barkamol avlod tarbiyasida san'atdan unumli foydalanish uchun keng ko'lamlari va maqsadli dasturga ega bo'lishimiz kerak.

“Ommaviy madaniyat” va musiqa.

Barkamol avlod tarbiyasida san'atning o'rni beqiyos. Bugungi kunda san'atning turlari keng ko'lamligi bilan diqqatni tortadi. Ayni paytda, ular orasida **musiqa, qo'shiqchilik, kino va rassomchilik** san'atkorlarining yoshlarni ko'proq jalb etayotganligi real hodisaga aylandi. Bu san'at turlari yosh avlodga ma'naviy zavq berish bilan birga, ularni yuksak maqsadlar sari yo'naltirish vazifasini ham o'tamoqda.

Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, aksariyat yoshlar bo'sh vaqtlarini musiqa va qo'shiq tinglash bilan o'tkazishadi. Salmoqli qismi esa yangi filmlarni tomosha qilish yoki turli ijodiy ishlarni bajarish bilan bo'sh vaqtlarini o'tkazishadi. Bu hol ikki xulosani beradi: 1) yoshlarimizning san'atga qiziqishi va undan ruhlanishi talab darajasida; 2) yoshlarga taqdim qilinayotgan san'at asarlarining saviyasi yuksak darajadami?! Shu ma'noda yaratilayotgan san'at asarlarining saviyasi barchamizning diqqat markazimizda bo'lishi tabiiy holdir.

Keyingi yillarda yoshlarimizni nisbatan ko'proq o'ziga jalb etayotgan san'at turi-bu albatta, musiqadir. Ular mumtoz, milliy estrada va jahon musiqiy merosidan bahramand bo'lmoqda. Biroq, yoshlarning zamonaviy va milliy estrada musiqaga ko'proq qiziqtirayotganligi sir emas. Mazkur masala musiqa mutaxassisidan tortib, barkamol avlod tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi keng jamoatchilikni hushyor torttirishi tabiiy hol. Negaki, milliy estrada va zamonaviy jahon estrada musiqachiligida yangilanishlar jarayoni kechmoqda. Bu yangilanishlar jahon xalqlari musiqa merosidan unumli foydalanish bilan birga, ba'zida manipulyatsiya ruhidagi “musiqa”larni ham taqdim qilishga urinmoqda. Musiqa atalmish qurama ohanglar majmuasidan iborat shovqin yoshlar ongini manipulyatsiya qiladi. Buning natijasida yoshlarning ongi, estetik didi va ruhi susayib, musiqadan chinakam ma'noda zavqlanish va ruhlanish hissi yo'qoladi.

Bunday fikrlarni qo'shiqchilik san'ati haqida ham aytish mumkin. Hozirgi milliy estrada qo'shiqchilik san'atimiz keng ko'lamda rivojlanib borayotgani holda, milliy mintalitetimizga yot bo'lgan yo'nalishlar ham kirib kelayotgani ham mutaxassislarni hayajonlantirmoqda. Masalan, shaxsan men “repper”ni zamonaviy estarad qo'shiqchilik san'at turi ekanligiga ishonmayman.

Gedonizm. (*qadimgi yunon, hedone – “zavqlanish”, “rohatlanish”*) — insonning butun

hayot mazmuni rohatlanishdan iborat, degan g‘oyani ifoda etadigan tushuncha. *Gedonizm*ga binoan rohatlanishga intilish insonning tabiiy ehtiyoji, hayotining asosiy harakatlantiruvchi kuchidir. *Gedonizm* ta’limotining asoschisi Suqrotning zamondoshi Aristippdir (e.av. 435—355 y.y.). Aristipp inson ruhining ikki holatini — rohatlanish va og‘riqni farqlaydi. Birinchisiga yumshoqlik va mayinlik xos bo‘lsa, ikkinchisi qo‘pol va ruhiyatning kuchli silkinishlaridan iboratdir. Aristipp fikricha, inson og‘riqdan qochishi va iloji boricha rohatlanishga intilishi oqibatida baxtga erishishi mumkin, jismoniy ehtiyojlarni qondirish esa inson hayotining mazmun-mohiyatini tashkil etadi. Bu ta’limotga binoan, huzurhalovat, rohatlanish baxsh etmaydigan harakatga e’tibor qaratish va kuch sarflash arzimaydi. Darhaqiqat, tushuncha inson hayotini rohatlanish va tanaga zavq berish sifatida talqin etish ma’lum asosga ega. Rohatlanish bir qancha omillar orqali his etilishi va mohiyati jihatdan turlicha bo‘lishi mumkin: a) shaxsning o‘z ustida ishlash natijasida biron-bir nuqsonni bartaraf etishi; b) biron-bir tazyiqi va ta’siridan qutulish; v) biron-bir ezgu ishni amalga oshirish orqali insonning yuksakligini namoyon qilish; g) o‘z-o‘zini ifoda etish. Rohatlanish insonning jismoniy yoki ruhiy zo‘riqish holatining mo‘tadillashuvi, zarur hayotiy funksiyalarining tiklanishida ifodalanadi. *Gedonizm* rohatlanishning aynan ana shu talqini negizida keyinchalik yuzaga keladi. *Gedonizm*ning mohiyati yillar davomida o‘zgarib va rivojlanib borgan. Natijada *gedonizm* haqidagi barcha ma’lumotlar psixologik va axloqiy etik *gedonizm*ga ajratilgan. *Gedonizm*ning psixologik talqinida insonni harakatga undovchi asosiy kuch bu — zavklanish va rohatlanishga intilish, deya e’tirof etiladi. Axloqiy-etik *gedonizm* esa, inson o‘zining yoki o‘zga kishilarning rohatlanishi uchun yashashi kerak, degan g‘oyani targ‘ib etuvchi turli xil falsafiy yondashuvlarni o‘zida mujassamlashtirgan. Masalan, *gedonizm*ni rohatlanish sifatida targ‘ib etuvchi yondashuvlardan birining asoschisi Epikur insonning yotsirashdan va jirkanishdan xalos bo‘lishi bu xohish istaklarni qondirish deya talqin etadi. Bu yondashuvda inson ehtiyojlarining qondirilishi emas, balki azob va baxtsizlikdan xalos bo‘lish maqsadi ifoda etilgan. Inson hayotini gedonistik yondashuv asosida talqin qilish Etika va estetika tarixida markaziy masalalardan biri bo‘lib kelgan va ko‘plab faylasuf-mutafakkirlar ijodida o‘ziga xos tarzda ifoda etilgan. Fransiya faylasufi I. Bentamning yozishicha, «Tabiat insonni ikki asosiy borliq: azob va rohat girdobiga tushirgan. Ular bugun biz nima qilishimiz va ertaga nima bilan shug‘ullanishimizni belgilab beradi. Hatto haqiqat va yolg‘on, sabab va oqibat mezonlari ham ana shu ikki asosiy negizga tayanadi». *Gedonizm* ta’limotida insonning mayl va ehtiyojlari jamiyatda o‘rnatilgan ijtimoiy me’yorlarga qarama-qarshi qo‘yiladi, inson erkinligini cheklovchi va uning o‘ziga xos xususyatlarini namoyish etishga to‘sqinlik qiluvchi har qanday ijtimoiy shart va me’yorlar inkor etiladi. *Gedonizm* ta’limotining ijobiy jihati shundaki, u o‘rta asrlar Etika va estetikasida diniy dogmatizmga, axloqni sof-diniy talqin etilishiga qarshi chiqqan edi. Hozirgi davrda ham insonning hayot mazmuni shaxsiy ehtiyojlarni qondirishdangina iborat, degan g‘oyani yoqlab chiqadiganlar oz emas. Ular faqat shaxsiy ehtiyojlarni qondirish hayotining mazmuni deb biladi va bu yo‘lda mavjud ijtimoiy qonun-qoidalarga bepisandlik bilan qarash, hatto ularni inkor etishgacha boradi. Zamonaviy gedonistlarning «Ishlaging kelmasa — ishlama, eng yaxshi narsaga ega bo‘lmoqchimisiz, uni qo‘lga kirit» shiori ularning hayot mazmuniga aylangan. Bunday qarashlarning ma’naviy qadriyatlariga zid jihati shundaki, gedonistlar har qanday yo‘l bilan rohatlanishga erishadi, bu yo‘lda boshqalar manfaatini suiiste’mol qiladi,

jamiyat talablarini nazar-pisand qilmaydi, umrini aysh-ishrat bilan o'tkazishga intiladi. Ayniqsa, katta shaharlarning paydo bo'lishi va ularga xos bo'lgan turmush tarzi gedonistik qarashlarning keng tarqalishiga imkon yaratadi. Ayrim olimlar *gedonizmning* mohiyatini insonning jinsiy mayllari bilan bog'liq holda talqin etishga intiladi. Ularning nazarida, jinsiy rohatlanish asosida yuzaga keladigan hissiyotlar jinsiy maylni yanada kuchliroq qondirishga undaydi va shu tariqa asosiy e'tibor faqat rohatlanishga, lazzatlanishga qaratiladi.

SHAHVATPARASTLIK VA ZO'RAVONLIK – ibora, mafkuraviy klishe bo'lib, publitsistikada shahvatparastlik hamda zo'ravonlik sahnalari mavjud ma'lumotni tarqatishga qarshi qaratilgan.

1950 yil 4 noyabridagi inson huquqlari va asosiy erkinliklarini himoya qilish to'g'risidagi Konvensiyasiga binoan televideniya "aholi sog'lig'i va ma'naviyati"ni asrash maqsadida cheklovlar joriy etishga ruxsat etiladi.

Yevropa hamjamiyatining 1988 yilgi ko'rsatma(direktiva)sida aytilishicha, hamjamiyat ishtirokchisi bo'lgan mamlakatdan olib berilayotgan dasturlar translyatsiyasini, agar ular balog'atga yetmaganlar rivojiga putur yetkazishi mumkin bo'lgan hollarda uzib qo'yishga ruxsat etiladi.

Kaliforniya, Shimoliy Karolina, Texas va Viskonsin universitetlari xodimlari o'tkazgan tadqiqotlardan ma'lum bo'lishicha, kuch va tahdid ishlatish targ'ib va tashviq etilishi o'smirlarda agressiv xulq-atvor shakllanishiga olib keladi.

"Rossiya Federatsiyasida bola huquqlarining asosiy kafolatlari to'g'risida"gi federal qonunning 14-moddasiga binoan davlat hokimiyati idoralari bolalarni "zo'ravonlik va johillik, pornografiya, narkomaniya, toksikomaniya, jamoatchilikka qarshi xulq-atvorni targ'ib qiladigan nashrlar, audio va video mahsulotlar tarqatilishi"dan himoya qilish choralarini ko'rishlari shart.

1999 yili Davlat Dumasi "Rossiya Federatsiyasida kinematografiya va teleko'rsatuvlar va radioeshittirishlar sohasidagi etika va ma'naviyatga oid Oliy kengash to'g'risida"gi qonun loyihasini qabul qildi, ammo B.N.Yelsin uni imzolashdan bosh tortdi. Telekanallar rahbariyati qonun loyihasini so'z erkinligiga tajovuz qilinishi deb qabul qildi. Shunga qaramay, Rossiyaning ba'zi mintaqalarida bunday ko'rsatuv va sahnalarni cheklaydigan qonunlar qabul qilindi.

Buyuk Britaniya

VVS siyosati talablariga ko'ra, soat 21 ga qadar translyatsiya qilinadigan barcha dasturlar bolalar tomonidan tomosha qilinishi uchun muayyan talablarga muvofiq bo'lishini talab qiladi.

Germaniya

Germaniya Konstitutsiyasiga binoan "yoshlarni himoya qilish maqsadida" axborot uzatish erkinligini cheklashga ruxsat etilgan. Qator telekompaniyalar bolalar va o'smirlar sog'lig'iga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan dasturlar, ular bolalar tomonidan tomosha qilinishi ehtimolining qisman bo'lsa ham oldi olinganidan so'nggina ekranga chiqariladi degan qoidaga amal qiladilar.

Fransiya

Fransiyaning Oliy audiovizual kengashi, 1986 yilgi qonun asosida faoliyat yuritib,

bolalarga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan dasturlarni nazorat qilib boradi. Xususan, uning ko'rsatmasiga binoan, telekompaniyalarga shahvatparast va shunday sahnalari bo'lgan dasturlarni soat 22.30 ga qadar va ular reklamasini 20.30 ga qadar ko'rsatmay turish tavsiya etiladi.

Manba: www.wikipedia.org

Hornby A.S. "Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English"

Internet (*lot, inter - "aro" va net (work) - "tarmoq"*) — 1) katta (global) va kichik (lokal) kompyuter tarmoqlarini o'zaro bog'laydigan butun jahon kompyuter tizimi, butun dunyo bo'ylab faoliyat ko'rsatadigan xalqaro axborot almashuvining global kompyuter tarmog'i; 2) turli-tuman masalalar va sohalar bo'yicha ma'lumotlarni qamrab oladigan, uzoq, masofalardan turib aloqani amalga oshirish, elektron tijorat, masofaviy ta'lim, audio, video, tele, tasvir ayirboshlash va umuman, ko'pdan-ko'p yangilik va ma'lumotlarni jamlaydigan elektron axborot vositasi va dasturini anglatuvchi tushuncha. *Internet*da geografik joy, zamon va makondan qat'i nazar, ayrim kompyuter va mayda tarmoqlararo o'zaro hamkorlik uning global informatsiya infratuzilmasini tashkil etadi.

«Internet» tushunchasi XX asrning 60-yillaridan shakllana boshlagan. 1969 yilda ARPA (Ilg'or tadqiqot loyihalari) agentligi to'plamlar kommutatsiya qilinadigan eksperimental tarmoq yaratish maqsadida tadqiqot boshlaydi. Tarmoq yaratilib, u g'oyat oddiy hamda qisqa nom — ARPANET, ya'ni agentlik tarmog'i nomini oladi. Tarmoq aloqa tizimida ma'lumotlar oqimini mustaqil uzatish texnologiyalarini o'rganish uchun barpo etilgan edi. Tadqiqot loyihasi muvaffaqiyatli amalga oshadi. Uni yaratishda qatnashgan ko'pgina tashkilotlar bu tarmoqdan o'z kundalik maqsadlarida foydalana boshlaydi va 1975 yilda mazkur eksperiment ishchi tarmoqqa joriy qilinadi. Bunda tarmoq uchun javobgarlik DCA (AQSh Mudofaa aloqasi agentligi) zimmasiga yuklanadi. Ayni vaqtda mutaxassislar TCP/IP (Transmission Control Protocol / Internet Protocol - Uzatish jarayonini boshqarish protokollari) Internetprotokol asoslarini ishlab chiqishga kirishadi. Aynan ana shu vaqtning o'zida "Internet" atamasi (Interconnected Networks — birlashtirilgan tarmoqlar so'zlarining qisqartmasi) ko'llana boshlaydi. Holbuki, bu vaqtda ARPANET ikkita alohida tarmoqqa: MILNET (G'arbiy tarmoq) — Ma'lumot uzatish mudofaa tarmog'ining nomaxfiy qismi (DDN) va yangi (hajmi kichraytirilgan) ARPANETga bo'lingan edi. O'sha vaqtda bir yo'la har ikkala tarmoq, nazarda tutilishi kerak bo'lgan hollarda esa, Internet atamasi qo'llangan.

O'tgan asrning 90-yillarda «Jahon o'rgimchak to'ri» — Worldwide Web gipermatn sahifalari tizimi vujudga keladi. CERN (Shveysariya) kompaniyasi xodimi Tim Berners-Li hujjatlarni gipermatnli chegaralash tili — HTML tilini ishlab chiqadi. 1993 yilda NCSA (National Center for Supercomputing Application) xodimlari Mark Andressen va Erik Bina ilk brauzer — «Mosaic X»ni ishlab chiqishadi. Keyinchalik Mosaic Communications Internet sahifalari brauzerining birinchi versiyasi — Netscape Navigator 1.0 versiyasini taqdim etadi. Shuni aytib o'tish joizki, 90-yillarda Maykrosoft kompaniyasi butun dasturiy ta'minot bozorini boshqaradi, Netscape Navigator dasturi esa o'zining onlayn imkoniyatlari orqali Windows bilan raqobatlashishi mumkin edi. Shunda Bill Geyts ularning raqobatchi ekanini anglab, xodimlariga bu kompaniyani darhol "o'yin"dan chiqarish to'g'risida

buyruq beradi. Shu tariqa brauzerlar qarama-qarshiligi boshlanadi. 1995 yil 7 dekabrda Maykrosoft Internet Explorer (IE) brauzerini ishlab chiqadi. 1997 yil sentabr oyida brauzerlar qarama-qarshiligi Maykrosoft kompaniyasining g'alabasi bilan tugaydi. O'sha vaqtda Luis Mone Alta Vista qidiruv tizimini ishlab chiqadi. Shu vaqtning o'zida esa Sietldagi bo'lajak «Internet do'konlar qirol» — Amazon ish boshlaydi. 90-yillar oxirlariga kelib, Compaq kompaniyasi Alta Vista qidiruv tizimini 3 million dollar evaziga sotib oladi. O'shanda dastlabki *internet* auksionlar, portallar, shuningdek, *internet* tarmog'ida birinchi marta MRZ formatidagi musiqiy fayllar paydo bo'ladi. Oradan bir yil o'tgach, 1998 yilning mart oyida Netscape kompaniyasi jahon navigatorining boshlang'ich kodlarini ochadi va butun dunyodagi kompyuter ixlosmandlari birlashib, Mozilla Organization deb nomlangan hamjamiyat - kichik loyihaga asos soladi. Keyinchalik u Mozilla Foundation deb qayta nomlanadi. Hozirgi kunda *internet* brauzerlar juda ko'payib ketgan. Ular orasida eng ommalashganlari, albatta — Internet explorer, Flock, Netscape, Mozilla Firefox, Avant browser va boshqadir.

Ma'lumki. 90-yillarning o'rtalarida *internet* tarmog'iga tijorat nuqtai nazaridan qaralmas edi. Ammo 1995 yilning oxirlarida Yahoo kompaniyasi birinchi bo'lib *internet*da reklama targ'ibotini boshlaydi va *internet* orqali daromad ko'rish mumkinligini tushunib yetadi. Tez orada Yahooning raqiblari ham paydo bo'ladi. Ularning orasida eng xavfli talabalar tomonidan yaratilgan Excite edi. Ammo Yahooga qaraganda Excite takomillashtirilgan tizimdan foydalanar edi. O'sha kezlarda ko'proq daromad topish maqsadida Yahoo va Exciteda reklamalar, foydali maslaxatlar, pochta servislari va chatlar tobora ko'payib, bu qidiruv tizimlari ko'ngilochar portallarga aylana bordi. Yahoo va Excite o'rtasidagi raqobat shafqatsiz edi, ammo qidiruv tizimlari o'zlarining dastlabki yo'nalishlari bo'lgan ma'lumot qidirishni unutib qo'ydi. Zarur ma'lumotni topish lozim bo'lganda Yahoo va Excite keraksiz narsalarni chiqarib berardi. Ba'zan kerakli ma'lumotlarni izlab topish uchun bir kunlab vaqt ketardi. Shu bois keskin tarzda farqlanuvchi yangilik zarur edi va buning javobi Stenford universitetida topiladi. Sergey Brin va Larri Peyjlar 1998 yilning birinchi yarmida yangi, istiqbolli texnologiyani rivojlantirib, bu yangi qidiruv tizimiga Google deb nom berishdi. O'sha paytda Stenford universitetining yotoqxonasiidagi Peyjning xonasi ma'lumotlarni qayta ishlash markazini, Brin xonasi esa ishchan ofis vazifasini bajarar edi. Og'aynilar o'z g'oyalarini sotmoqchi bo'lishganida muvaffaqiyatsizlikka uchraydi. Shunda ular biznes reja tayyorlab, o'z kompaniyalarini tashkil etish uchun mablag' izlashga tushadi. Natijada dastlabki investitsiyalar hajmi 1 million AQSh dollarini tashkil etadi. Bu pullar qarindosh va do'stlardan, shuningdek, investorlardan to'planadi. Jumladan, Sun Microsystems kompaniyasi tashkilotchilaridan biri Endi Bextolsxaym g'oya mualliflariga 100 ming AQSh dollariga chek beradi. Google qidiruv tizimi kuniga 10 mingta so'rovga javob beradi va PC Magazine jurnali tomonidan 1998 yilning eng yaxshi 100 ta *internet* sayti qatoriga kiritiladi. Bugungi kunda Google eng mashhur va muvaffaqiyatli qidiruv tizimlaridan biri hisoblanadi, uning asoschilari Brin va Peyjning daromadi esa bir necha milliard AQSh dollarini tashkil etadi. Bugun kompyuter texnologiyalari hayotimizda mustahkam o'ringa ega, kompyuter savodxonligi ko'rsatkichi esa ko'p hollarda insonning saviyasini belgilab beradigan omilga aylanib bormoqda.

Endilikda kompyuterda ishlashni bilmaydigan xodimni yaxshi mutaxassis deyish qiyin. Agar o'tgan asrning 90-yillari o'rtalarida yoshlarning eng sevimli mashg'ulotlari musiqa

tinglash va teleko'rsatuvlar ko'rish bo'lgan bo'lsa, hozirgi kunda esa kompyuter va internet avvalgi qiziqishlarni yosh avlod hayotidan siqib chiqardi. Zamonamiz yoshlarining 70 foizi o'z qiziqish va sevimli mashg'ulotlari haqida so'z yuritganda sport, do'stlar bilan suhbatlashish, ma'naviy va madaniy hordiq chiqarish bilan bir qatorda kompyuter texnologiyalari, *internet*ga bo'lgan qiziqishini birinchi o'rinda tilga oladi. Nielsen/Net Ratings kompaniyasi o'tkazgan so'nggi ilmiy tekshiruv natijalariga ko'ra, butun dunyo tarmog'iga ulanayotgan yosh bolalarning soni kun emas, soat sayin oshmoqda: birgina 2007 yili Yevropada yosh avlod vakillarining uchdan bir qismi onlayn tizimidan foydalangani kuzatilgan. 2008 yili dunyo axborot tarmog'ida 10 million yosh "sayr" qilgan bo'lsa, hozirda ularning soni allaqachon 13 milliondan oshib ketdi. Bu ko'rsatkich kundankunga ko'paymokka. Bunday onlayn hayotda yashaydigan yoshlarning katta qismi — 4,5 millioni Buyuk Britaniyaga to'g'ri keladi. Ular har kuni elektron manzillarini tekshiradi, turli xil saytlardan ma'lumot izlaydi va chat (global tarmoqdagi suhbatxona)lar orqali muloqotda bo'lishadi. Germaniyada hozircha 3 million, Fransiyada esa 1,5 million yosh vaqtini asosan onlayn tizimida o'tkazadi. Bir yildan so'ng bu ko'rsatkich ikki barobarga oshishi kutilmokka. Yosh avlodning kompyuter savodxonligi yuqori, bugun hatto olti yashar bolalar ham blutus (bluetooth) va spam nimaligini kattalarga nisbatan yaxshi biladi. Dunyoning rivojlangan mamlakatlaridan biri Kanadada o'n yetti yoshgacha bo'lgan 6 ming bola o'rtasida o'tkazilgan tadqiqot natijasiga ko'ra, internetdan faqat axborot olish maqsadida foydalanilmas ekan. So'rovda ishtirok etganlarning 99 foizi *internet*dan foydalanishini, ularning har o'ntasidan sakkiz nafari uyda ulanish imkoniyatiga ega ekanini bildirgan. Kanada yoshlarining yarmidan ko'pi *internet* va kompyuter texnologiyalarini ota-onalaridan yaxshiroq bilishini aytgan. Ularning 80 foizi mustaqil ravishda *internet*ga ulanishini, ota-onalari kompyuterga himoya vositasi bo'lgan filtrlash dasturini o'rnatib qo'ymagani va farzandlari qanday saytlarga kirishini nazorat qilmasligini tan olishdi. Umuman olganda, aksariyat ota-onalar, aniqrog'i, ularning 65 foizi farzandlari internetdan faqat uy vazifasini tayyorlash uchun foydalanadi, degan fikrda, yoshlar esa ilm olishni eng oxirgi o'ringa qo'yar ekan. Ular asosan *internet* orqali musiqa tinglaydi, elektron manzilni tekshiradi, xullas, vaktichog'lik qiladi. Yoshlarning uchdan ikki qismi internetga yangi dustlar orttirish va kim bilandir suhbatlashish maqsadida ulanadi, ularning 15 foizi bu munosabatlarni keyinchalik real hayotda davom ettirar ekan.

Hozirgi kunda ko'plab mamlakatlarda *internet*dan foydalanish ko'nikmalari fakultativ dars sifatida maktab dasturiga kiritila boshladi. Buni ham grifingga qarshi kurashishning o'ziga xos usuli sifatida ko'rsatish mumkin. Negaki, fakultativ darslar orqali bolalar internetdan olinadigan ma'lumotlarning qanchalik haqqoniy va to'g'ri ekanini tekshirishga o'rgatiladi. Bunday darslar, ayniqsa, o'smirlar uchun zarur. *Internet*da grifingdan tashqari o'smir yoshlar uchun yana bir qancha xavflar ham bor. Ya'ni bolalar va internet muammosi tobora chuqurlashib borayotgan bir paytda, ekstremistik xarakterdagi sekta va uyushmalar saytlarining foydalanishga ochiqligi, virtual firibgarlikka keng yo'l qo'yilganini ham e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi. Bolalarning qiziquvchan tabiati ularni yuqorida tilga olingan turdagi saytlarga yetaklashi, bu veb sahifalarda ularning ruhiy yoki jismoniy sog'ligiga xavf soluvchi ma'lumotlarni ko'rishiga olib kelishi tabiiy.

Elektron pochta manzillari orqali olingan xabarlar kuchli ruhiy ta'sir o'tkazib, bolalarni *internet* doirasida va undan tashqarida ham jinoyatga undashi hech gap emas. Bank

yoki kredit kartochkasidagi hisob raqamlarni bilgan bolakaylar onlayn savdolarida qatnashish imkoni bilan birga kichik o'yinchoqdan tortib to eng so'nggi rusumdagi mashina sotib olish xuquqiga ham ega bo'ladi. Bu esa ularni virtual firibgarlarning nishoniga aylantiradi. Shu sabab, global tarmoqdan foydalanuvchilar ko'p bo'lgan Belarusda bu kabi muammolar qator yangi kasblarning vujudga kelishiga ham turtki bo'lgan. Yangi turdagi mazkur mutaxassislarining vazifasi oilada internetdan foydalanish madaniyatini joriy etadigan hamda bolalarga psixologik, ma'naviy hamda jismoniy zarar yetkazmaydigan ochiq va xavfsiz axborot makonini yaratishdan iborat.

Shuningdek, ko'plab jamoat tashkilotlari, nodavlat tashkilotlar va xususiy kompaniyalar o'z faoliyatini *internet*ning bolalarga ta'siri va undan bo'ladigan zararning oldini olish usullarini o'rganishga qaratgan. Jumladan, *internet* mazmunini baholash assotsiatsiyasi (ICRA) mustaqil xalqaro tashkilot bo'lib, asosiy vazifasi ota-onalarni ularning farzandlarini tarmoqda kutayotgan ko'ngilsizlik va xavfli munosabatlar haqida ogohlantirish, kibermakonda bolalarni noto'g'ri axborotlardan himoyalash va so'z erkinligini ta'minlashdan iborat. Ota-onalarga mavjud muammolar yuzasidan maslaxat, ko'mak beradigan kiberfarishtalar (Cyberangels) - *internet*da bolalar huquqini himoya qilishga yo'naltirilgan Yevropadagi ilk tashkilotga 1995 yili asos solindi va ayni paytda unga AQSh va Kanada kabi davlatlar ham a'zodir. Muammolar chuqurlashgani sayin bu kabi tashkilotlar xam keng ko'lamda tadqiqotlar o'tkazish va mavjud xavf-xatarlarga qarshi kurash choralarini ishlab chiqishni kuchaytirmokda. Xususan, Bolalarni asraylik (Save the Children) xalqaro huquqiy tashkiloti o'tkazgan so'rovnomalar natijasida ma'lum bo'ldiki, AQShdagi 15-17 yashar o'smirlarning 85 foizi, Kanada yoshlarining 93 foizi muntazam ravishda internetdan foydalanadi. Kommunikatsiya vositalari tadqiqoti assotsiatsiyasi (Association for the Research of Communication Media) olgan natijalarga ko'ra esa, o'smirlar katta yoshlilarni 2004 yildayoq *internet*dan foydalanish bo'yicha ortda qoldirgan.

Ispaniyaning Bolalarni himoya qilish agentligi (Child Protection Agency) tadqiqotlari natijalari shuni ko'rsatdiki, internetdan doimiy ravishda foydalanuvchi bolalarning 44%i virtual muloqot paytida hech bo'lmaganda bir marta, 11%i esa bir necha bor ta'qib ostiga olingan. E'tiborli tomoni shundaki, so'rovlarda ishtirok etgan yoshlarning 14,5 %i internet orqali notanish odamlar bilan uchrashuv belgilagan, 10 %i bunday uchrashuvlarga yolg'iz borgan, 7 %i bu haqda hech kimga hech narsa aytmagan. Dunyo miqyosida esa 38% bolalar zo'rvonlik ruhidagi saytlarni, 26% bola millatchilik xarakteridagi vebsahifalarni muntazam kuzatib borishi ma'lum bo'ldi. 2008 yilning oxirgi oylarida dunyoning eng mashhur kompaniyalaridan biri bo'lmish «Maykrosoft» (Microsoft) 28 davlatda o'zining chat xonalarini yopishini e'lon qildi. Bu harakat bolalar muammolari bilan shug'ullanuvchi huquq-tartibot hamda xayriya tashkilotlari tomonidan to'liq qo'llab-quvvatlandi, chunki erkin va nazoratsiz forum xonalar spam, virus va axloqsiz axborotni tarqatish manbaiga aylanib qolgan edi. Shu tariqa MSNning tekin chatlari Yevropa, Yaqin Sharq, Afrika, Osiyo va Lotin Amerikasining ko'plab mamlakatlarida o'z faoliyatini to'xtatdi. Ularning o'rniga Microsoft Messenger tezkor xabar almashinish tizimi joriy qilindiki, endilikda bu xizmatdan foydalanish uchun shaxsiy ma'lumotlarni kiritish asosida ro'yxatdan o'tish talab etiladi. Chunki o'tgan yili Buyuk Britaniyada shov-shuvga sabab bo'lgan zo'rvonlar ustidan o'tkazilgan sud jarayonlarining kamida 26 tasida qurbonga aylangan bolalar ta'qibchilar bilan virtual muloqot orqali tanishgani aniqlandi.

Virtual ta'qib.

Muloqotning bu kabi shakllari yaxshi, albatta. **Biroq masalaning ikkinchi tomoni ham borki, unga chuqurroq nazar tashlash lozim.** Alohida e'tibor talab etadigan jihat - *internet* orqali ta'qib deb nomlanadi. Bugungi kunda virtual ta'qib nihoyatda ommalashib bormoqda. O'tkazilgan tadqiqotlar natijalaridan ma'lum bo'ldiki, hozirda maktab yoshidagi bolalar *internet*dan tobora erta foydalanishga kirishmoqda. Masalan, boshlang'ich sinf o'quvchilari bemalol maktab yon-atrofidagi kafe yoki klubga kirib, *internet*dan foydalanishi mumkin. Shu bois ular uyda ham *internet*ga ulanish imkoni bo'lishini xohlashi tabiiy. Lekin, mutaxassislarning fikricha, yoshi o'nga yetmagan bola odatda mustaqil ravishda *internet*dan foydalanish uchun zarur bo'lgan tanqidiy fikrlash va shu asosda ma'lumotlarni farqlash, ularni ajrata bilish, boshqacha aytganda, «filtrlash» qobiliyatiga ega emas. Shu sababli *internet*dan yolg'iz qolganda ham foydalanish ehtimoli bo'lgan bolani qattiq nazorat ostiga olish kerak, unga o'zi haqidagi shaxsiy ma'lumotlarni *internet* orqali tanishgan odamlarga aytmaslikni o'rgatish zarur.

Grifing.

So'nggi paytlarda *internet* orqali ta'qib etish yoki ilmiy tilda aytadigan bo'lsak, *grifing* holatlari ko'p kuzatilmoqda. Bu kabi tarmoq bezoriligining eng birinchi qurbonlari aynan yoshlar qatlami, xususan, o'smirlar hisoblanadi. Bir qarashda beozor tuyulgan chat xonalar yoki maxsus muloqot dasturlari orqali kechadigan suhbatlar tafakkuri endi shakllanayotgan bolalarni ba'zan jinoyatgacha yetaklab borayotgani hayotiy haqiqat. Grifing bilan shug'ullanadiganlar yoki *grifyorlar* zamonaviy yoshlarning qiziqishlaridan juda yaxshi xabardor bo'lib, onlayn konferensiya, forum xonalarida istalgan mavzuda suhbat yuritishi, o'zlarini ularning muammolarini tushunadigan odamlar sifatida ko'rsatishi mumkin, buning ustiga veb tarmoqda anonimlikni saqlash xususiyati qisqa fursat ichida ishonchga kirib olishga imkon yaratadi. Grifing bilan kurashishning eng oddiy usuli — kompyuterga maxsus taqiqlov dasturlari (eng mashhurlari Kiberpatrul yoki Kidskontrol)ni o'rnatish. Shunda zararli manbalardan keladigan barcha xabarlar avtomatik tarzda filtrlanadi yoki dasturga ota-onalar tomonidan kiritilgan cheklov tufayli bolaning o'zi qiziqib nojo'ya axborotni olmoqchi bo'lganda, avtomatik taqiqqa tushadi. Ayni paytda mazkur dasturlar ham to'liq xavfsizlikni kafolatlay olmaydi, chunki ba'zida ular foydali axborotni cheklab qo'yishi yoki keraksizini o'tkazib yuborishi mumkin.

“Kibernetik do'st”.

Zamonaviy texnologiyalarning tez sur'atlarda o'sishiga qaramay, ba'zan odamlar ulardan qanday oqilona foydalanish kerakligini to'liq anglab yetmaydi. Kompyuter va *internet*gacha bo'lgan davrda o'sib ulg'aygan aksariyat ota-onalar va muallimlar agar bola *internet*dan foydalana boshlasa, albatta, foydasidan zarari ko'proq, deb o'ylaydi. Bolani kompyuter yoki *internet*dan chalg'itish harakati zamirida aslida boshqa bir muammo, ya'ni kattalarning bu masalada nisbatan savodsiz ekani aniqlandi. Biroq agar ular o'zlari avval texnologiyalar savodsizligi masalasiga jiddiyroq yondashib, uni bartaraf etishsa, maqsadga muvofiq bo'lardi. Negaki, savodsizlik masalasidan qochish orqali bolani texnologiyalardan ajratib qo'yish to'g'ri emas. Buning ustiga yana bir jihat e'tiborga loyiq: bolalarda kibernetik do'stga nisbatan munosabat aynan kattalarning tutgan yo'lidan kelib chiqqan holda shakllanadi. Shubhasiz, *internet* bilim va kerakli axborotni olish uchun ulkan imkoniyatlar yaratadi, biroq tarmoqqa joylashtiriladigan katta hajmdagi axborotning

barchasini ham ishonchli va foydali deb bo'lmaydi. Foydalanuvchilar ma'lumotlarning to'g'riligini aniq ajrata bilishi uchun tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega bo'lishi talab etilardi. Buning uchun bolalarga internetda xohlagan odam o'z sahifasini ochishi, unga har qanday ma'lumotni joylashtirishi, bu borada unga hech kim to'sqinlik qila olmasligini vaqtida tushuntirish zarur. Bolalarni keng doiradagi manbalardan foydalanishga yo'naltirish jarayonida faktlarni fikrlardan farqlashga, to'g'riligi tasdiqlanmagan axborotdan himoyalanihga ularni o'rgatish ayniqsa muhim ahamiyatga ega.

Kiberterrorizm.

Kiberterrorizm (*lot, cyber terrorism; cyber - "kiber", terror – "qo'rquv", "dahshat"*) – zamonaviy, ilg'or texnologiyalar, kompyuter va boshqa imkoniyatlardan foydalangan holda yovuz kishilarning o'zining g'araz niyatlariga erishishdan iborat.

Kiberterrorizm (kompyuter terrorizmi) ostida g'arazli niyatda, siyosiy maqsadlarda amalga oshirilgan kompyuter tizimi va tarmog'idagi axborotga qilingan hujum tushunilib, u odamlar hayoti va sog'lig'iga xavf paydo qilib, jamoatchilik tinchligini buzadi, aholini qo'rqitib, harbiy nizo keltirib chiqarishga intiladi. *Kiberterrorizm* insoniyat uchun jiddiy xavf bo'lib, uni yadro, bakteriologik va kimyoviy qurolga tenglashtirish mumkin. Hatto u o'z yangiligi tufayli to'la-to'kis o'rganib ulgurilmagan quroldir.

Masalan, kompyuter tarmoqlari orqali bank tizimlariga kirish va u yerdan pul mablag'larini o'marish. Misol sifatida kredit kartalari bilan amalga oshirilayotgan afera (g'irromlik)lar har yili 400 million dollar atrofida zarar keltiradi. Viruslardan ko'rilgan zarar esa 12 milliardni, mualliflik huquqining buzilishi 250 milliardga yaqin zarar keltiradi.

Turli kompyuter tizimlariga kirish bilan kiberterrorchilar har xil, shu jumladan yashirin axborotga ham yo'l topadilar. Zamonaviy kiberterrorchilikka 1998 yili AQShda amalga oshirilgan qotillik ham misol bo'la oladi. Internet orqali AQSh klinikalaridan birining tarmog'iga kirib olgan terrorchi (u yerda FBR himoyasida og'ir ahvoldagi muhim guvoh davolanayotgan edi) qator to'siqlardan o'tadi va kardiostimulyatorni ishdan chiqarib, oqibatda mijozni halok qilishga erishadi. **Manba:** www.wikipedia.org; Hornby A.S. "Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English"

Ludomaniya.

Ludomaniya (*ingl, Ludomania; ludo - "stol ustida shar yumalatib o'ynaladigan o'yin turi", mania – "ashaddiy jinnilik"*) o'yinga bog'lanib qolish, gembling – qimor, pulli o'yinlarga patologik(qalban) bog'lanib qolish. U qimor, pulli o'yinlarda qayta-qayta ishtirok etishda namoyon bo'lib, bu hol sub'ekt hayotida ustuvor ko'rinish oladi va aksincha, uning uchun ijtimoiy, kasb-hunar, moddiy va oila bilan bog'liq qadriyatlar ahamiyati tushib ketadi. Shaxs o'z majburiyatlariga e'tibor bermay qo'yadi. Fond va valyuta bozorlaridagi chayqov savdosi ham qimorga o'xshaydi, Internet orqali savdo qilish imkoniyati ham bunga ko'maklashadi.

So'nggi vaqtda pulli o'yin avtomatlari keng rusum bo'lganligi, kazino, o'yingohlar soni ko'payganligi sababli qimor muammosi tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O'tgan asrning 70-yillarida Angliyada o'yin avtomatlari tarqalishi munosabati bilan kinoteatrlarga odam kirmay qo'ydi. Ko'pchilik o'yin avtomatlari "telba"si bo'lib qoldi. AQShda hayoti butkul ana shu avtomatlarga bog'lanib qolgan "o'yinchi"lar miqdori

aholining 5% ni tashkil etar ekan.

Bugungi kunda *ludomaniyaning* qo‘l telefonlari o‘yinlari keng tarqalmoqda.

Ludomaniya – xuddi piromaniya kabi psixik kasallikdir. Rossiyadagi Bexterev nomidagi psixiatriya institutida 7 yil davomida 16-57 yoshlar orasidagi 200 kishi davolanib chiqqan. Bemorlarning 190 nafari – erkak, 10nafari – ayollar bo‘lgan.

Meditsina fanlari nomzodi, Odessa Meditsina Instituti dotsenti Konstantin Aymedov ludomaniyani kasallik deb ataydi: “Bizda ludomaniya so‘zining paydo bo‘lganiga endi ikki yil bo‘layapti. Odamlar alkohol narkotikning zararliligini yaxshi bilishadi. Lekin ludomaniyaning kasallik ekanligini ham, oqibatlarini ham sezishmayotir.

O‘yinbozlarni ko‘rsak, “Vaqtini qadrlamaydigan, mas’uliyatsiz odamlar-da”, - deb qo‘yamiz, xolos. Aslida o‘yinning mohiyati – hayotni virtuallashtirish. Odam o‘ynaganda hayotda his qila olmaydigan ekstremal holat, jazava, zavqni his qiladi. Misol uchun motopoyga, “osmon jangini” olaylik. Odamning hayotda bunga erishishi uchun ko‘p vaqt, bilim, malaka, mablag‘ kerak. O‘yinda-chi, ozgina pulni avtomatga tashlab, knopkalarni bossang, bas. Osmonda jang qilganda hosil bo‘ladigan adrenalin toshqini ro‘y beradi. (Reporter Axborot Agentligi, 2008 yil 28 noyabr), deydi u.

Ma’lumotlarga qaraganda eng “geymerlashgan” mamlakatlardan biri – Koreyada har yili o‘yinbozlikdan 7 kishi halok bo‘layotir. 38 yoshli bir kishi o‘n kun uzluksiz o‘ynagan. Faqat uxlab olishga tanaffus qilgan, xolos. Vrachlar uni yuragi yorilib ... o‘lgan holda topishgan.

Yekaterinburglik bir o‘smir 12 soatlik uzluksiz o‘yindan keyin miya insultidan vafot qilgan. *“Bolalarda miyaning bunday jarohatlanishi kamdan kam uchraydi. O‘yin paytidagi uzluksiz ruhiy zo‘riqishdan bola miyasining qon bilan ta‘minlanishi buzilgan. Boshi aylangan. Biroq, jazavaga tushgan o‘smir o‘zini o‘yindan to‘xtata olmagan. U o‘zining o‘layotganini bilib tursa ham o‘yinni to‘xtatmagan. Zo‘riqishdan miya tomirlari yorilib ketgan. Miyaga qon kelmay qolgan. O‘smir o‘layotib ham o‘ynayverгани kishini hayratlantiradi,*— degan Yekaterinburg bolalar kasalxonasining narkologiya bo‘limi mudiri Aleksey Sulimov.

Ommaviy axborot vositalarida Yevropa, AQSh maktablarida o‘quvchilar tomonidan sodir qilinayotgan jinoyatlar bilib, etimiz junjikadi. O‘z sinfdoshlarini otgan o‘smirlar tergov paytida bu ishni falon-falon kompyuter o‘yini ta‘sirida qilganligini ochiq aytganlar. Darhaqiqat, bog‘langan odam, o‘smirning qiziqish doirasi torayadi.

Bolalar 6-7 yoshdan boshlab tengdosh, tengqurlari bilan o‘ynaydi. O‘yin davomida insoniy munosabatlar, atrof-muhit haqida ma’lumot oladi. Munosabatlar “maktabi”dan o‘tadi. Kattaroq bolalardan o‘zlarini o‘g‘il bolacha tutishni, qiz bolalar o‘zlarini qizdek tutishni o‘rganadi. Ko‘plab ijobiy va salbiy qiliqlarni birinchi marta ko‘radi. Yomonlikning oqibatlarini ham o‘z darajasi va davrasida ko‘radi. Intizomlilik, uyushqoqlik, irodalilik, qiyinchiliklarga chidab yengib o‘tishni, boshlagan ishni oxiriga yetkazishni, maqsadga yetish uchun bor kuchini ishga solishni, o‘rganadilar. “Komanda ruhi”ni his qiladilar. Mashq qiladilar.

Bular bolalarning aqliy, jismoniy, ma’naviy olamini boyitadi. Milliy o‘yinlarimiz ota-bobolarimizni abjir, chidamli, irodali, dovyurak qilib tarbiyalagan. Chunki o‘yin orqali turli shartli hayotiy to‘siqlarni, “raqiblar”ni o‘z kuchi bilan yengib o‘tishga o‘rgatgan. Chiniqtirgan. O‘yinlarda mardlik maqtalib, g‘irromlik qoralangan. Xullas,

o‘yinlar - bolalarni katta hayotga tayyorlash, kurashishga, yengishga o‘rgatishning o‘ziga xos mashqlari vazifasini o‘tagan. Demak, milliy o‘yinlar – bolani millat farzandiga aylanishining ajralmas sharti ekan.

O‘zlikka sodiqlikda gap ko‘p ekan. Mustabid sho‘rolar davrida ham uzbek o‘zining milliy, insonparvar bolalar o‘yinlarini saqlab qoldi. Bugun jahon uni o‘rganishga kela boshladi! Bir pedagog aytib bergan misol: yapon pedagoglari o‘smirlarining kompyuter ludomaniyasiga berilib, harakatsizlikdan sog‘liqlarini, ma’naviy tahdidlardan o‘zliklarini yo‘qotayotganliklarini ko‘rib, chora qidira boshlashibdi. Chunki bu – millat kelajagini xavf ostiga qo‘yishi mumkin. Ular yosh yaponlar avlodi sog‘lig‘ini saqlab qolish davosini qidirib-qidirib O‘zbekistondan topishibdi. Shahru qishloqlarimizni kezib, bolalarimiz “zamonaviy emas” deb o‘ynamay qo‘ygan harakatli o‘yinlarni o‘rganib, to‘plab, olib ketib, o‘zlarining superzamonaviy bolalariga o‘rgatishayotgan ekan. G‘arbning zamonaviy o‘yinlari esa haddan ortiq texnokratlashib ketgan. Ularda insoniy ruh, joziba, zavq, tuyg‘ular kam. Shuning uchun bolalar harakatli o‘yinlarga qiziqmayotgan ekan. Bularning barisi o‘zbek milliy bolalarining o‘yinlarida bor ekan. Yapon pedagoglarining fikricha.

Dunyoda «Homo Ludens» - “O‘yinboz odam” iborasi istefodaga kirdi. “Ommaviy madaniyat” odamlarning ish bilan emas, o‘yin bilan mashg‘ul bo‘lishidan manfaatdor. Chunki o‘yin industriyasi ularga juda katta daromad keltiradi. Shuning uchun keyingi yillarda odamni jazavaga tushiruvchi o‘yinlar ko‘payib boryapti. Bu – ludomaniya deb nom oldi. Ludus – o‘yin, maniya – haddan ortiq berilish degani. Balki o‘yinbozlik desa ham bo‘lar.

O‘yinlarni tashkil qiluvchi o‘z biznesmenlari bor. O‘yin avtomatlari, kazinolar – G‘arb “ommaviy madaniyat”ining “kashfiyotlari”. Ularda ishtirok etuvchilarning niyati – tez, bir lahzada boyib olish, yutib olish. Mehnat qilib, ishlab emas, “yutib olish”. Yoki yugurib yelib, terlab, zo‘r berib erishiladigan g‘alabaga joyida qimirlamay - o‘tirib “erishish”.

O‘yinbozlik kasaliga chalingan o‘smir qanaqa bo‘ladi? Olimlar I.P.Korolenko va T.A.Donskix (1990) ludomaniya o‘yinbozlik alomatlarini shunday tasniflashgan:

1. O‘smirning o‘yinda o‘tkazayotgan vaqti miqdorining oshib borishi;
2. Oldingi odatlar, qiziqishlar doirasining torayishi. O‘yin haqida tobora ko‘proq o‘ylay borishi;
3. Yutsa ham, yutqizsa ham o‘yindan chiqqa olmasligi;
4. O‘yin boshlanishini oshiqib kutish, o‘yinsiz qolganda bezovta bo‘lib, asabiylashish;
5. Tobora ko‘proq o‘ynash istagi, o‘yinga tobora ko‘proq narsa tikish;
6. O‘yindan o‘zini to‘xta olmay qolishi. “Bo‘ldi, o‘yinni tashladim”, - deydi, biroq oldin birga o‘ynagan sheriklarni ko‘rganda, o‘yin haqida gap ochilganda, o‘yingohning yonidan o‘tayotganda qaroridan tezda aynib qolish;
7. Ota-onasidan o‘yinga pul olish uchun yolg‘on gapirishi, o‘g‘irlik qilishi;
8. Oila a‘zolaridan, shifokorlardan va boshqalardan o‘zining o‘ta o‘yinparasligini yashirib, yolg‘on gapirishi kabilar o‘smirning o‘yinparastligidan dalolat beradi.

O‘yinga qattiq berilgan kishi o‘z hulqini nazorat qila olmay qoladi. Avstraliyalik tadqiqotchilar A.Blassinski va L.Nauer (Blaszczynski, Nower, 1997) o‘yinparastlarga xos

hulq-atvorlarni “fe’l-atvorlari buzilganlar”; “emotsional beqarorlar”; antisotsial, impulsiv qiliq qiluvchilar, deb baholashgan.

Lug’atlarda “o‘yin”, “ermak”, “o‘yinchoq” so‘zlari yonma-yon keladi. Hayotda ham shunday. Ko‘rinadiki, o‘yinlar ikki xil bo‘larkan. Biri – foydali. Vaqtning ko‘ngilxushlik bilan yoki zerikmay o‘tkazish, ko‘ngil ochish, dam olish maqsadida qilinadigan erkin harakat yoki mashg‘ulot; boshqalar bilan musobaqa qilish uchun ma’lum qoidalar asosida o‘tkaziladigan mashg‘ulot (futbol o‘yini, shaxmat o‘yini); ritmik harakatlar va mimikalar uyg‘unligidan iborat san’at (raqs); spektakl, sirk, konsert tomoshasi; bolalarning uyg‘unligidan iborat san’at (raqs); spektakl, sirk, konsert tomoshasi; bolalarning o‘ynashi, ovunishi uchun xizmat qiladigan narsa yoki biror ko‘ngil ochish vositasi...

“O‘yin” degan so‘z pul yoki biror narsa tikib o‘ynaladigan, qaltis hazil, g‘alati qiliq, injiqlik ham kirar ekan. Bu o‘yinlarda (qo‘chqor, xo‘roz, it urishtirish, oshiq, qarta, “qizilini top”...) faol harakat, o‘z kuchiga, halollikka tayanadigan tirik raqobat yo‘q. O‘smir o‘smir bilan b ye v o s i t a kuch sinashmaydi. Maqsad ham raqibni “yengish” emas, balki “yutish”.

Hozir “Bola - bola”, “Komanda - komanda” emas, “Bola – kompyuter” o‘yinlari paydo bo‘ldi. Bunda bola 2 soat “shuter” o‘ynaydi. 2 soat harakatsiz o‘tiradi. Asablari, ko‘zlari zo‘riqadi. 2 nafas o‘zini killerdek tutadi. Odam “o‘ldiradi”. Diqqinapas bo‘ladi. Bir soatda 500-800 so‘mini sarflab, jismonan va ruhan zo‘riqib chiqadi. G‘olib yo mag‘lub bo‘ladi. Bunday o‘yinning o‘zi kabi natijasi foydasi ham virtual bo‘ladi. Bola kompyuterdan uzoqlashgan zahoti hammasi unutiladi. Lekin kompyuter xonasi egasining cho‘ntagidagi bola bergan 500-800 so‘m virtual emas. Real pul. Kim yutdi? Internet klub egasi, Internet to‘ri mutasaddisi, o‘yin dasturlari egalari. Bular bolalarning aqliy, jismoniy, ma’naviy olamini xarob qilarkan.

O‘yinga (bolalar uchun foydalilari bundan mustasno) bahoni xalqimizning o‘zi berib qo‘ygan: “O‘yin tubi – o‘t bo‘lar”; “Yel so‘ngi – yog‘ish, O‘yin so‘ngi - urush”; “O‘yindan o‘ymoq chiqar, Qozondan quymoq(o‘ymoq - angishvona)”; “O‘limning chachvog‘i - o‘yin”; “Nojo‘ya o‘yin – sindirar bo‘yin”; “Achchiq o‘yin shirin turmushni buzar”.¹⁰

Kibernetik ludomaniya. Bugungi kunda yoshlarning kattagina qismi bo‘sh vaqtlarini internet-klublarda o‘tkazyapti. Internet faqat tijorat, iqtisodiyot, hordiq, ilmiy ma’lumotlar olami emas, balki o‘yinlar haqidagi ma’lumotlar olamiga ham aylandi. “Игры @ mail.ru”, “O‘yinlar haqida portal”, onlayn o‘yinlar, “Katta o‘yinlar”, “Yengil onlayn o‘yinlar”, “Brauzer o‘yinlar”, “Mini o‘yinlar”, “Mening olamim o‘yinlari”, “Oddiy o‘yinlar” portallari bor. O‘yinlar bozorlarda millionlab disklarda sotilmoqda.

“Kibernetik ludomaniya” tushunchasi ham jahon meditsina amaliyotiga rasman kiritilgan. Kiberludomaniya – kompyuter o‘yinbozligi. Kompyuter o‘yinlariga berilib ketishning og‘ir shakli. Uning asoratlari yoshlarning hayot tarzida, jismoniy va ma’naviy sog‘lig‘ida namoyon bo‘ladi.

“Biz chat orqali xorijliklar bilan uch yil tinmay gaplasha oladigan, biroq kundalik hayotda birov bilan yuzma-yuz gaplasha olmaydigan odamovi bolalarni ko‘ryapmiz. Ularning ijtimoiy aloqalari butunlay buzilgan”, - deydi Smith@ Jones Addiction Consultants kompaniyasi direktori Kit Bekker.

¹⁰ Шотурсун Ш., Шорахмедов Ш. Маънолар махзани.-Т.: “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Давлат илмий нашри., 2001. -448 б. 399-б.”

O‘yinboz odam doimo zo‘riqish, tashvishda bo‘ladi. O‘yin xumori uni asabiylashtiradi. Yillar davomida, bir kunda 12 soatlab o‘ynovchi yoshlar qayd qilingan. Bu – ularning shuncha vaqt tashqi dunyodan, odamlar – real hayotdan aloqasi uzilishini ko‘rsatadi.

Nazorat savollari

1. Dizaynning axloqiy -yestetik mohiyati
 2. Ekologiya, axloq va nafosatning o‘zaro aloqadorligi
 3. Biosfera, noosfera, etosfera tushunchasi
 4. Axloqiy va estetik idealning aloqadorligi
 5. Estetik qonuniyatlar
 6. Moddiy va ma’naviy hayot uyg‘unligi tamoyili
 7. San’atning axloqiy va estetik mazmuni
 8. Hayotning mazmuni tushunchasining nafosat bilan uyg‘unligi
 9. O‘lim va o‘lmaslik, barhayotlikning axloqiy-estetik mohiyati
- Axloqiy va estetik tarbiyaning o‘zaro aloqadorligi

4-MAVZU: INSON SHAXSIDAGI ILLATLARNING PAYDO BO‘LISH OQIBATLARI UNING JAMIYAT RIVOJIGA TA’SIRI REJA

1. Globallashuv davrining inson shaxsiga axloqiy va estetik ta’sir yetish muammolari
2. Jamiyat hayotiga “ommaviy madaniyat”ning namoyon bo‘lishi va uning ta’siri.
3. Yoshlar tabiyasida axloqiy va estetik madaniyat masalasi
4. Estetik va axloqiy immunitetni shakllantirish muammolari.

Hozirgi vaqtda axloqsizlikni madaniyat deb bilish va aksincha, asl ma’naviy qadriyatlarni mensimasdan, yeskilik sarqiti deb qarash bilan bog‘liq holatlar bugungi taraqqiyotga, inson hayoti, oila muqaddasligi va yoshlar tarbiyasiga katta xavf solmoqda va ko‘pchilik butun jahonda bamisoli balo-qazodek tarqalib borayotgan bunday xurujlarga qarshi kurashish naqadar muhim yekanini anglab olmoqda.

Bu haqda fikr yuritganda, bizning ulug‘ ajdodlarimiz o‘z davrida komil inson haqida butun bir axloqiy mezonlar majmuini, zamonaviy tilda aytganda, sharqona axloq kodeksini ishlab chiqqanliklarini yeslash o‘rinli, deb bilaman. Ota-bobolarimizning ongu tafakkurida asrlar, ming yillar davomida shakllanib, sayqal topgan or-nomus, uyat va andisha, sharmu hayo, ibo va iffat kabi yuksak axloqiy tuyg‘u va tushunchalar bu

kodeksning asosiy ma'no-mazmunini tashkil yetadi, desak, o'ylaymanki, xato qilmagan bo'lamiz¹¹.

Ommaviy madaniyat –madaniyat mavjudligining murakkab, hamma vaqt bir xil talqin qilinmaydigan o'ziga xos shakli. Ommaviy madaniyatni G'arb madaniyati bilan bog'liq hodisa deb tushunish, shuningdek, uni g'oyasizlik, sifatsizlik va didsizlik namunasi sifatida baholash keng tarqalgan. Ayni paytda folklor, xalq madaniyatini ham Ommaviy madaniyat ko'rinishlari sifatida talqin qilinadi. Lekin bularda estetik immunitet umuminsoniy g'oyalar bilan uzviylashgan. Ommaviy madaniyat chuqur ijtimoiy va madaniy ildizlarga ega. Ommaviy madaniyat paydo bo'lishining ijtimoiy-iqtisodiy ildizlari yirik sanoat ishlab chiqarishining paydo bo'lishi bilan bog'liq. Yirik sanoat rivoji yollanma ishchilarga zaruratni tug'dirgan bo'lsa, feodal jamiyatning an'anaviy ijtimoiy tuzilishining yemirilishi odatiy mehnatidan ayrilgan kishilar ommasini vujudga keltirib, ana shu estetik ehtiyojning qondirishga xizmat qildi. Ommaviy madaniyatning shakllana boshlashi ana shu jarayonning in'ikosi edi. Zero, u yangi ijtimoiy qatlamlarning (yollanma ishchilar va xizmatchilarning) o'zlarigagina xos bo'lgan madaniyat ko'rinishini yaratishga bo'lgan intilishning natijasi o'laroq shakllandi. Ommaviy madaniyatning yuzaga kelishi va rivojlanishi ayni paytda ijtimoiy qadriyatlarni sodda, barcha uchun tushunarli bo'lgan tilga ko'chirish, ommaviy savodxonlikning o'sishi, nashr mahsulotlarining paydo bo'lishi hamdir. Uzoq vaqt davomida dunyoqarash va xulq me'yorlari ustozdan shogirdlarga yakka tartibda o'tib borgan. Tarixiy taraqqiyot ijtimoiy tajriba va dasturlar uzatish mexanizmining universallasuvi ularni kengroq doiraga olib chiqdi. Bunga ham ommaviy madaniyat shakllanishining muhim ko'rinishi sifatida qarash lozim. Bu jarayonning bugungi kundagi o'ziga xos natijasini bog'chalar, maktablar, oliy o'quv yurtlarida ta'lim, tarbiya jarayonining universallashtirilgan - yagona standart va dasturlar asosida tashkil etilganida ko'rishimiz mumkin. Bunday universallashtirish hozirda global miqyos kasb etmoqda. XX asrda radio, kino, televideniya, video, kompyuterlar tizimining paydo bo'lishi natijasida Ommaviy madaniyat o'z rivojlanishining yangi bosqichiga qadam qo'ydi. Bu bosqich ko'pchilik uchun maqbul bo'lgan qarashlar va qadriyatlarni shakllantirish imkoniyatlari keskin darajada o'sgani bilan xarakterlanadi. Ta'sir etishning nozik va qudratli quroliga aylangan reklama, moda kabi vositalar yordamida ommaviy iste'mol madaniyatini, intellektual faoliyat jismoniy mehnatni har sohadan siqib chiqarish kuchaygan bir paytda jismoniy sog'lom bo'lishga xizmat qiladigan har xil sport turlarini faol targ'ib qilish yo'li bilan jismoniy barkamol shaxsni shakllantirishga urinish ham ana shu jarayonning natijasidir. Ommaviy madaniyat xalq madaniyatidan farqli o'laroq nafaqat milliy, balki millatlararo, baynalmilal xususiyat kasb etishi, ayni paytda umuman milliylikdan uzoq bo'lishi ham mumkin. Ko'pgina hollarda Ommaviy madaniyatning u yoki bu

¹¹ Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –T.: Ma'naviyat, 2008. 123-bet.

namunasining milliy mansubligini faqat uning tili yoki ijrochisiga qarab ajratish mumkin. Elitar madaniyat ko‘pchilikka mo‘ljallanmagani, tushunarsiz bo‘lgani bilan ajralib turar ekan, bu uning tashuvchilarini jamiyatda alohida mavqega ega bo‘lishlariga xizmat qilgan. Ommaviy madaniyat esa keng xalq o‘rtasida mashhur bo‘lgan o‘zlarining aniq mualliflari bilan ajralib turadi. Xalq madaniyati hamma vaqt muayyan konkret makon bilan bog‘langan. Ommaviy madaniyatda esa bunday lokallik kuzatilmaydi. U avval boshdan o‘q keng auditoriyaga mo‘ljallangan bo‘ladi. Unda insonga xos bo‘lgan hissiyotlar - muhabbat, qo‘rquv, muvaffaqiyatga erishishga bo‘lgan intilish, g‘aroyibotga ishonch va shu kabilarga asoslanish ustuvorlik qiladi. Shu yo‘l bilan Ommaviy madaniyat real hayotga qaysidir jihatlari bilan o‘xshash bo‘lgan, ammo undan ayni paytda bir muncha uzoq bo‘lgan hayot manzarasini yaratadi, qarashlar va qadriyatlar tizimini, xulq modelini shakllantirishga xizmat qiladi. Ommaviy madaniyat o‘zining mana shu xususiyatlari bilan insonning idealga bo‘lgan tabiiy ehtiyojini qondirishga intiladi.

Ommaviy madaniyat olim va mutaxassislar tomonidan turlicha talqin etilmoqda. Ularni umumlashtirgan holda quyidagicha ifodalash mumkin:

1. Ommaviy madaniyat – xalq madaniyati, urf-odatlarini, marosimlarini, san’ati va shu kabilarni ifodalovchi tushuncha.

2. Ommaviy madaniyat OAVning rivoji bilan bog‘liq hodisa.

3. Ommaviy ishlab chiqarish, “ko‘ngilochish industriyasi” tomonidan yaratilgan, omma iste’moliga mo‘ljallangan madaniyatning siyqalashtirilgan namunalarini ko‘rinishidagi salbiy hodisa.

Bugungi kunda Ommaviy madaniyat madaniy mafkuraviy tazyiqning eng xavfli qurollaridan biriga aylangan. Unga qarshi kurashish uchun yosh avlodning ongi va qalbida estetik immunitetni shakllantirish lozim. Iste’molchilik kayfiyati o‘zagini tashkil etgan ommaviy madaniyat asl kishilik madaniyatiga zid, uni poymol etadigan, mohiyatini buzadigan va oxir-oqibat insonni jon saqlashdan o‘zga maqsadi bo‘lmagan jonzod, hayvon darajasiga tushiradigan, xalqni esa olamonga aylantiradigan hodisadir. Bugungi kunda OAV, televideniya madaniyatni olomonlashtirishning asosiy vositasi va manbai bo‘lib xizmat qilmoqda. Bu avvalo, odamlarning haqiqatda davri bo‘lgan, qayg‘u va xursandchiligini ifodalagan, ularni qiziqtirgan har qanday muammoni tovarga, bir qolipga solingan ko‘ngilxushlikka aylantirilishida namoyon bo‘ladi. Globallashuv jarayonlari va uning yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan Ommaviy madaniyat ekspansiyasi ta’sirida sodir bo‘ladigan qadriyatlar tizimidagi tub o‘zgarishlar “ijtimoiy mavjudot” bo‘lgan insondagi o‘zgarishlarni keltirib chiqaradi, inson va jamiyat ma’naviy-axloqiy tayanchlaridan mahrum etiladi, jamiyat inqirozga uchray boshlaydi. Shu bois birinci Prezidentimiz I.A.Karimov O‘zbekiston mustaqilligining 16 yilligiga bag‘ishlangan qo‘shma majlisdagi ma’ruzasida Ommaviy madaniyat masalasiga alohida to‘xtalib, shunday deydi: “Biz bugun yurtimizda yangi hayot barpo etar ekanmiz, bir masalaga alohida e’tibor berishimiz

lozim. Ya'ni, kommunistik mafkura va axloq normalaridan voz kechilganidan so'ng jamiyatda paydo bo'lgan g'oyaviy bo'shliqdan foydalanib, chetdan biz uchun mutlaqo yot bo'lgan, g'oyaviy va axloqiy tubanlik illatlarini o'z ichiga olgan "Ommaviy madaniyat" yopirilib kirib kelishi mumkinligi barchamizga ayon bo'lishi kerak"¹².

Qolaversa, bunday yondashuv G'arb jamiyatiga xos illatlarni ayovsiz tanqid qilgan taniqli olim va mutaxassislar ijodida alohida o'rin tutadi. Masalan, mashhur nemis faylasufi T.Adorno "Salbiy dialektika", "Ma'rifat dialektikasi" asarlarida fanatik timsolini teran tahlil qilgan. Xususan, u "ommaviy madaniyat" hodisasini o'rganar ekan, uning ko'p qirrali mazmun-mohiyatining ikki jihatiga, biri - dunyoni farovonlik va rohat makoni sifatida, ikkinchisi esa zo'ravonlik, qahr-g'azab va qasoskorlik dunyosi ekaniga e'tibor qaratadi. Nima uchun aynan G'arb jamiyatida fashizm va totalitar harakatlar, ommaviy fanatizm paydo bo'lgani haqidagi savolga Adorno bu hol G'arb dunyosining g'oyaviy inqirozi, talay ijtimoiy-ruhiy omillar ta'sirida yangi xildagi odam - "avtoritar shaxs"ning vujudga kelishiga sabab bo'lishini ta'kidlaydi. Aynan avtoritar shaxs timsolida bir-biriga qarama-qarshi holat: hokimiyatga intilish va unga qarshi isyon, itoatkorlik va isyonkor fanatik namoyon bo'ladi. Adorno bu kabi ziddiyatni mashhur psixolog Z.Freydning ruhiy tahlil ta'limotiga tayangan holda izohlaydi. Ma'lumki, Freyd nazariyasiga ko'ra, inson ongida bolaligidayoq ongsiz ziddiyatli jarayon, ya'ni bir tomondan, onaga bo'lgan kuchli muhabbat, ikkinchi tomondan, otaga bemehrlik bilan bog'langan holda kechadi. Olim nazarida, xatti-harakat va xulq-atvordagi ziddiyat azaliydir.

G'arb dunyosiga xos g'oyaviy buzilishlar yana bir taniqli olim E.Fromm qarashlarida aks etgan. Fromm zamonaviy G'arb industrial madaniyati irrasional mohiyati, ya'ni tushuntirish qiyin bo'lgan his-tuyg'ularga to'liq ekanini ta'kidlaydi. Faylasuf isyonkor g'oya va harakatlar o'zida mujassam etgan tiriklik dushmani bo'lgan nekrofil timsolini tasvirlagan. Nekrofil rivojlanmaydigan, o'zgarmaydigan, ya'ni mexanik narsalarga talpinadi, hayot va u bilan bog'liq timsollarni yakson qilishga urinadi. Shuning uchun hayot mazmunini jonsiz buyumlardan izlaydi. Buyum, mulk uning uchun oliy qadriyatga aylanadi. Fanatizm ham, Fromm fikricha, nekrofillik mexanizmlari bilan tutashgan, uzviy bog'liqdir. Fromm fikricha, aynan shunday kimsalardan jallodlar, terroristlar, qotillar paydo bo'ladi. Shu bilan birga, Fromm sadizm yoki nekrofillikka moyil odamlar, xususan, XX asrda millionlab odamlarning yostig'ini quritgan Gitler, Stalin, Pinochet, Pol-Pot kabi jallodlarning ruhiy xastaligi haqidagi mulohazalarning asossizligini ta'kidlaydi. «Aks holda, - deb yozadi Fromm, - insoniyat tarixidagi yovuzliklarning sabablarini tushunish mumkin bo'lmas edi».

G'arb jamiyati g'oyaviy hayotida inqiroz tushkunligi tufayli buzg'unchilik, ommaviy nevroz, axloqsizlik, tajovuzkorlik kabi holatlar namoyon bo'lib, tobora xatarli

¹² Karimov I.A. O'zbekistonning 16 yillik mustaqil taraqqiyot yo'li. -T., O'zbekiston, 2007.

tus olmoqda. Zero, globallashtirish jarayoni, zamonaviy kommunikatsiya tarmoqlarining jadal rivojlanishi, madaniyatlararo, insonlararo muloqot kengayib borayotgan bir pallada Vatanimiz mustaqilligini mustahkamlash, ajdodlarimiz qoldirgan madaniy-ma'naviy merosni asrab-avaylash va kelgusi avlodlarga bekami-ko'st yetkazib berish, yoshlarimizni aqlli, dono, baxtli va barkamol etib tarbiyalash g'oyat muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi paytda yoshlarning qalbi va ongini egallashga qaratilgan jiddiy xatarlardan biri - «ommaviy madaniyat» nomi bilan industrial asosda ishlab chiqilayotgan «san'at» namunalari. Aslida haqiqiy san'at asaridan mutlaqo yiroq bo'lgan, g'arazli maqsadlarni ko'zlaydigan ayrim guruhlarning boyishiga xizmat kiladigan, milliy qadriyatlarimizga zid bunday mahsulotlar insonni hayotdan yiroqlashtiradi, ruhan qashshoq va mute jonzotga aylantirib qo'yadi. Bunday «asar»larda behayolik, zo'ravonlik, ur-yiqit, firibgarlik, giyohvandlik, mayxo'rlik kabi illatlar zimdan targ'ib qilinadi, hayotning ma'nosi shundan iborat, degan zararli g'oya tomchi-tomchi tarzida yoshlarning qalbi va ongiga zimdan singdiriladi. Boshqacha aytganda, «ommaviy madaniyat» yoshlarning hayotini butunlay zaharlaydi va ularni o'z tarixi, milliy qadriyatlari, hatto ota-onasini tanimaydigan maxluqqa aylantirib qo'yadi. Shuning har bir fuqaro o'zida bunga qarshi kurasha oladigan estetik immunitetni shakllantirishi kerak.

Islom Karimov «Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch» asarida «ommaviy madaniyat» xavfidan xalqimiz, jamoatchiligimizni ogoh etgani bejiz emas. Chunki bunday xavf-xatarlarning zarari birdaniga ko'zga tashlanmaydi. Balki yillar o'tishi davomida asta-sekin namoyon bo'la boradi. Ommaviy madaniyat, birinchi navbatda, foyda, mo'may daromad olishni ko'zlab harakat qiladi. Lekin u bunday foydani endigina hayotga kirib kelayotgan millionlab pokiza qalblarni zaharlash evaziga orttirmoqchi bo'ladi. Ommaviy madaniyat uyingizdagi, shahar va qishlog'ingizdagi ko'pdan-ko'p axborot tarmoqlari orqali sizdan ruxsat so'ramasdan kirib kelaveradi. Birgina reklama roliklari orqali targ'ib etiladigan madaniyat yoki turmush tarzi namunalarini oling. Ular orqali go'yoki ehtiyoj uchun zarur oddiy bir matoh targ'ib qilinayotgandek bo'lib ko'rinsa-da, uning zamirida bizning milliy axloqimizga to'g'ri kelmaydigan nimadir yashiringan bo'ladi. Ana shu nomsiz nimadir borib-borib, ommaviy madaniyat, ommaviy turmush tarzi tamoyillarini belgilaydigan kuchga aylanish uchun da'vogarlik qiladi, bizning qalbimizdan milliy o'zlik tuyg'usi, Vatan hissini siqib chiqarmoqchi bo'ladi. Masalan, o'zining hurmatini bilgan, qalbida ozgina uyat, or-nomus tuyg'usi bo'lgan inson hech qachon hammaning oldida yechinib, yuvinmaydi. Lekin oynai jahon orqali beriladigan sovun yoki soch yuvish vositasiga taalluqli reklamada ana shunday holatlar ochiqchasiga ko'rsatiladi. Badaniga sovun surkayotgan ayol kishining suv ostida qanday hissiy holatni boshidan kechirayotgani ko'z-ko'z qilinadi. Maqsadsiz ham shunday rohatdan benasib qolmang, shu «bebaho» sovunni sotib oling, degan mazmunda

odamlarning qo‘ltig‘iga suv purkashdan iborat. Holbuki, xalqimiz yuvinish foydali ekanini shusiz ham yaxshi biladi va necha asrlardan buyon tozalik-ozodalik qoidalariga amal qilib keladi. Agar e‘tibor bergan bo‘lsangiz, hadisi sharifda va islom shariati talqiniga bag‘ishlangan boshqa ko‘plab tarixiy manbalarda yuvinish va pokiza yurishning qoidalari juda ibratli ravishda tushuntiriladi. Ota-bobolarimiz ming yillar davomida ana shu qoidalar asosida yashab kelgan va hech qachon boshqalardan kam bo‘lmagan. Endi boyagidek reklamalar har kuni oynai jahondan uzluksiz ravishda ko‘rsatib turiladigan bo‘lsa, qani, ayting, ana shu hikmatlarga to‘la qoidalarni o‘rganishda yoshlarimizda rag‘bat-qunt bo‘ladimi? Ular, ana, televizorda tayyorini ko‘rsatib turibdi-ku, oddiy yuvinish-taranishni o‘rganish uchun ham kitob titib o‘tiranmanmi, degan noma‘qul xayolga bormaydimi? Boradi, albatta. Chunki odamzot hamisha osonini tanlashga moyil. «Ommaviy madaniyat»ga qarshi kurashning eng samarali yo‘li – yigit-qizlarimizni yoshligidan boshlab yuksak estetik immunitetini kamol toptirish, madaniy saviya, did va farosat egasi, mustaqil fikrlaydigan, ma‘rifatli qilib tarbiyalashdan iborat. Ana shunday fazilatlarga ega bo‘lgan yoshlar zamirida vayronkor g‘oyalar yotgan «ommaviy madaniyat» namunalariidan hazar qiladi. Jamiyatda mustaqil fikrlovchi, hurfikr, talabchan didli, ma‘naviyati yuksak odamlar qancha ko‘p bo‘lsa, ommaviy madaniyatning bozori shuncha kasod bo‘ladi. Aqlli, talabchan, fahm-farosatli odamlar o‘zlari iste‘mol qiladigan, kiyadigan, eshitadigan, ko‘radigan, o‘qiydigan narsalarga yuksak talab qo‘yadilar. Yaxshi mahsulot ko‘p yuksak aql-zakovat, mablag‘, vaqt, texnologiyalarni talab qiladi. "Ommaviy madaniyat" ishlab chiqaruvchilarning mahsulotlari "kitch" mahsulotlar deyiladi. Kitch (nemischa) "arzon narsa", "arzonlashtirish" ma‘nosini anglatadi. Sosiolog German Broxning fikricha, kitch - "o‘xshatish, taqlid qilish tizimi"dir. Olim nimani nimaga o‘xshatish haqida gapirmoqda? Albatta, qalbaki narsani asl narsaga. Yomon narsani yaxshi narsaga. Xunuk narsani go‘zal narsaga. Bu qo‘lbola usulda tikilgan kiyimga dunyodagi mashhur firma va kompaniyaning yorliqlarini yopishtirib qo‘yishga o‘xshaydi. Demak, kitch - asl narsa emas, aslning nusxasi, ya‘ni qimmat narsaning arzonlashtirilgan yasama nusxasi, qalbaki narsa yaratish. Ming afsuski, bu holat axloq va ta‘lim-tarbiya sohasida ham ko‘zga tashlanmoqda. Ya‘ni, mehribon bo‘lish emas, mehribonga o‘xshab ko‘rinish, haqiqiy do‘st emas, haqiqiy do‘stga o‘xshash va h.k. Natijada axloq psevdaxloq bilan almashadi. Yaxshilik o‘rnini "yaxshilik" egallaydi. Shakl mazmunni siqib chiqaradi. "Ommaviy madaniyat" bozoridagi tovarlar oddiy va "ko‘cha odami"ga mo‘ljallangan. Biz kerak mahsulotlarimizni avval yaxshilab tekshirib, keyii xarid qilamiz. Lekin ko‘rayotgan, eshitayotgan narsalarga, ochig‘i, e‘tiborsizmiz. Vaholanki, globallashuv "ommaviy madaniyat"ni yoymoqda. U o‘zbeklarning tafakkuriga, musiqasi, kiyinishi, o‘zaro muomalasi, oilasi, oilaviy munosabatlariga, hatto orzulariga ham chang solmoqda. Bizga qarshi g‘oyaviy qo‘poruvchilik olib borayotgan mafkura poligonlari o‘z maqsadiga erishish uchun hech narsani ayamayapti hamma

vositalarni ishga solmoqda, ko‘plab mablag‘ sarflamoqda, eng zamonaviy usul-uslublarni qo‘llagan holda, yoshlarni o‘ziga rom etadigan turli tomoshalar, ko‘ngilochar ko‘rsatuvlar, musiqiy kanallar tashkil etmoqda. Bunday manbalar orqali buzg‘unchi g‘oyalar targ‘ib etilyapti, eng yomoni - ularni hali oq-qoraning farqiga bormaydigan, ishonuvchan, ta’sirga beriluvchan yoshlarimiz ko‘ryapti, tomosha qilyapti. Bu esa "ommaviy madaniyat" tizimi, mahsulotlari, yoshlarimizni avrashning o‘ziga xos usuli shakllangani, demak, ularga qarshi kurash har birimizning kundalik amaliy ishimizga aylanishi zarurligini taqozo etmoqda. Shu ma’noda, turli g‘oyalar, hayotiy qarash va qadriyatlar to‘qnash kelgan paytda shaxs mas’uliyati, u tanlaydigan ijtimoiy orzu-umidlarning ahamiyati beqiyos darajada ortadi. Ma’naviy buzuqlik deganda, umuminsoniy va milliy axloq, qadriyat, madaniyat, din va tarbiya asoslariga zid bo‘lgan, inson shaxsining tubanlashuvi, jamiyat, oila va kishilar tomonidan belgilangan axloq me’yorlariga rioya etmaslik yoxud ularni inkor etish tushuniladi. Ma’naviy buzg‘unchilik esa, muayyan kuchlar, markazlar, shaxslar tomonidan o‘z manfaatlarini g‘oyaviy-mafkuraviy jihatdan ta’minlash, g‘arazli maqsadlarni ko‘zlab, mamlakati va o‘zga davlatlar xalqi, ayniqsa, yoshlarini chalg‘itish, ularning ongiga g‘ayriinsoniy va g‘ayriaxloqiy g‘oya va qarashlarni singdirishga xizmat qiladigan usul va texnologiyalardir.

Estetik-axloqiy madaniyat keng ko‘lamli, chuqur ma’noli tushunchadir. Bunda adabiyot, san’at turlari, tarixiy an’analar, mumtoz falsafa, xalq ijodi, avlodlar tajribasi, yaxshi udumlar, odatlarning birgalikdagi ishtiroki nazarda tutiladi. Albatta, umuminsoniy qadriyatlar hamma uchun barobar. Hamma yerda ham inson axloqi, uning kamoloti uchun kurash davom etadi. Biroq, bunda qadimiy an’analarga sodiqlikni, milliy mentalitetni, xalqning o‘ziga xos xislatlarini hisobga olish zarur. Xalq o‘zligini saqlamasa, eng ulug‘ va eng aziz qadriyat – mustaqillik xavf ostida qoladi. Shu ma’noda, «g‘oyaviy komillik» tushunchasi «vatanparvarlik», «elsevarlik», «milliy g‘urur» tushunchalari bilan uzviy aloqada olib qaralishi kerak. Bu yana shuning uchun ham muhimki, jamiyatimiz taraqqiy etib borgan sari yoshlarimiz dunyoqarashini o‘zgartirib yuborish, estetik immunitetni izdan chiqarishga urinishlar bo‘lmoqda. Bu holatlar, bizning fikrimizcha, quyidagi ko‘rinishlarda namoyon bo‘lmoqda:

1. Yot g‘oyalarni targ‘ib qilish. Kosmopolitizm, nigilizm, ekstremizm, terrorism va shafqatsiz individualizm kabi xalqimizga yot g‘oyalar turli vositalar bilan targ‘ib-tashviq qilinmoqda. Misol uchun, kosmopolitizm g‘oyasini olaylik. Unga ko‘ra, dunyo xalqlari millat yoki etnik tarkibga ega bo‘lmasdan, umumiy bir ruhda yashashi lozim emish. Insonning “umumiy ruh”da yashashi yaxshi. Biroq, millatni, demakki, o‘zlikni unutishga da’vat g‘oyat manfur niyatdir. Chunki millat bu - insonning nasl-nasabi, o‘zligi va g‘oyaviy dunyosini pok saqlovchi birlikdir. Millat sifatida yashash madaniyatli bo‘lishga olib keladi va uning umuminsoniy qadriyatlar rivojiga salbiy ta’siri yo‘q. Aksincha, millat

sifatida yashaydigan xalq o‘zi va o‘zganing qadriga yetadi. Bundan farqli o‘laroq, kosmopolitizm g‘oyasi kishini o‘zligidan ayirib, nasl-nasabsiz bir kishiga aylantirib qo‘yadi.

2. Mentalitetga xos bo‘lmagan odatlarni targ‘ib qilish. Keyingi vaqtlarda televidenie, radio va internet sahifalari orqali xalqimiz turmush tarziga yot bo‘lgan turli odatlar targ‘ib-tashviq qilinmoqda. Misol uchun, oila qurish odatini olaylik. Emishki, oila qurishda yoshlar obdon bir-birini sinashlari, iloji bo‘lsa, ma‘lum muddat birga yashashlari lozim emish. Bu fohishabozlikning ko‘rinishlaridan boshqa narsa emas. Shuning uchun ham G‘arbda fohishabozlik avj olgan. Misol uchun, “Gardian” gazetasining e‘tirof etishicha, Buyuk Britaniyada fohishabozlik bilan shug‘ullanuvchi erkaklar yiliga o‘rtacha 10.000 funt sterling, ayollar 18.530 funt sterling ishlashadi. 30-40 yoshlardagi erkaklar esa yiliga o‘rtacha 24.800 funt sterling, ayollar esa 34.200 funt sterling ishlashar ekan. E‘tibor bering, tanasini sotib boylik orttirish va buni madaniyat ko‘rinishi deb hisoblash G‘arb kishisi uchun oddiy holdir. Vaholangki, bizda yoshlarning bir-birini sinashiga imkon beriladi va u odob-axloq doirasida kechadi. Nikohsiz qiz va yigitning uchrashib yurishi ayb sanaladi.

3. Yoshlar dunyoqarashini buzishga intilish. Xalqimizning nisbatan ko‘pchiligini yoshlar tashkil qiladi. Shu sababli ular bizning oltin omilimiz hisoblanadi. Afsuski, ba‘zida G‘arb olamining yoshlarimiz dunyoqarashini buzishga qaratilgan xatti-harakatini sezib qolamiz. O‘z Vatanini yomon ko‘rsatish, o‘tmishga nisbatan bepisandlik ruhini qaror toptirish, davlat va jamiyatga nisbatan ishonsizlik uyg‘otish - yoshlar dunyoqarashini buzishga qaratilgan g‘oyalardir. Buning aksi o‘laroq, G‘arb hayoti xuddi jannatdek ko‘klarga ko‘tarib maqtalmoqda. Bu omillarning barchasi jamiyatimizda izchil estetik immunitetni yo‘lga qo‘yish zaruratini keltirib chiqaradi. Chunki istiqloq yillariga kelib, o‘zbek kishisi bugun boshini baland ko‘tarib, dunyo bo‘ylab o‘zini namoyon etmoqda. Milliy g‘urur, vatanparvarlik tuyg‘ulari Vatan taraqqiyoti, yurt tinchligi va xalq farovonligi uchun kurash tuyg‘ulari bilan qo‘shilib, ma‘naviyatimiz asosini belgilamoqda. Ko‘p ming yillik tarixga ega ma‘naviyatimizni tiklash barobarida biz umumbashariy g‘oyaviy qadriyatlarni ham bajonidil qabul qilamiz. Zero, dunyoda biror xalq, biror mamlakat o‘z qobig‘iga o‘ralib yashay olmaydi. O‘zbek xalqi milliy an‘analariga sodiq, ayni paytda, u dunyodagi ilg‘or, hayotni go‘zal qiluvchi, insonni yuksaltiruvchi g‘oyalarni, ilm-ma‘rifatni o‘zlashtirib kelgan. Biz qadimdan Yunoniston, Hindiston, Eron, Xitoy, Rossiya bilan ilmiy-madaniy hamkorlikda, aloqada bo‘lib kelganmiz. Hozir ham dunyo ilm-fani yutuqlarini egallashga bo‘lgan ishtiyoq bizda tobora ortmoqda. YOshlarimiz taraqqiy etgan mamlakatlarga borib o‘qimoqdalar, Yevropa, Amerika, Yaponiya, Koreya tadbirkorlari, o‘quv yurtlari bilan uzviy aloqa o‘rnatilishi ijobiy samara bermoqda. Jumladan, demokratik davlat va fuqarolik jamiyati qurishda ham biz rivojlangan mamlakatlar tajribasiga tayanamiz. Erkinlik, inson huquqini

himoya qilish, erkin va umumxalq saylovlarini o'tkazish, so'z erkinligini ta'minlash, hokimiyatlararo nazorat va jamoatchilik nazorati kabi tamoyillar bizda joriy etilganini jahon hamjamiyati ko'rib turibdi.

Ma'lumki, XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asr boshlarida ko'pgina G'arb mamlakatlarida g'oyaviy buzg'unchilik (palapartish jinsiy munosabatlar, giyohvandlik, nikohsiz oila, ommaviy behayo kliplar, axloqsizlik, kuch va zo'ravonlikni targ'ib etuvchi filmlar va boshqalar) jamiyat hayotining barcha jabhalarida yaqqol namoyon bo'lmoqda. Bu jarayonning chuqurlashuvi, dahshatli tus olayotgani G'arb olimlari, maxsus markaz hamda OAV tomonidan amalga oshirilgan ko'plab tadqiqot natijalarida aks ettirilgan. Masalan, bir guruh amerikalik olimlar amalga oshirgan tadqiqot natijasiga ko'ra, tartibsiz jinsiy hayot kechirayotgan o'smirlarning 30 foizi baxtsizligi, umidsizligi, hayotdan qoniqmasligini tan olgan. Ularning ma'lum qismi jinsiy xastalikka uchragan, boshqalari esa chuqur ruhiy tushkunlik holatiga tushib qolgan. Shuningdek, tadqiqotda amerikalik o'smirlarning jinsiy faolligi darajasining yuqoriligi, jinoyatkorona harakatlar, ya'ni avtomashinalarni olib qochish, o'g'irlik, zo'ravonlik, vandalizm kabi holatlar bilan bog'liqligi aniqlangan. Ushbu masala yuzasidan Kaliforniya shtati Fullerton shahri polisiya va xalq ta'limi departamentlari tomonidan 1998 yil mart oyida o'tkazilgan tadqiqot natijalari ham diqqatga sazovordir. Taniqli amerikalik sosiolog, kelib chiqishi yapon millatiga mansub Frensis Fukuyama oila va jamiyatdagi muammolar xususida to'xtalib, «kufr - G'arbni ichidan yemirmoqda» deb, G'arb sivilizasiyasi holatiga o'ziga xos tashxis qo'yadi. U 1989 yilda yozgan «Tarixning intihosi» maqolasida «Sovuq urush»ning tugashi G'arb liberalizmining boshqa barcha qadriyatlar tizimi ustidan uzil-kesil g'alabasini anglatadi, deb yozgan edi. Lekin oradan 10 yil o'tib, Fukuyama «Buyuk uzilish» (2003 y.) asarida G'arb og'ir kasallikka yo'liqqan, uning ilk alomatlari 1960 yillarda paydo bo'lgan degan xulosaga keladi. Fukuyama nazarida, uning asosiy alomatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

1. Jinoyatchilikning o'sishi. «Jinoyatchilikning urushdan keyingi to'lqinining ko'tarilishi taxminan 1963 yillarga to'g'ri keladi, o'sha vaqtdan beri u yanada shiddat bilan tezlashdi».

2. Oila inqirozi. «Nikoh va bolalar tug'ilishi kamayib ketdi; ajralishlar soni ko'paydi; AQShdagi har uchtadan bitta bola nikohsiz tug'ilmoqda, butun Skandinaviyada esa tug'ilayotgan bolalarning yarmidan ko'pini nikohsiz tug'ilganlar tashkil etadi».

3. Aholi sonining kamayishi (depopulyasiya). Demografik portlash muammosi faqat «Uchinchi dunyo» mamlakatlariga xosdir, ayni paytda, «barcha rivojlangan mamlakatlarda umuman qarama-qarshi muammo – ular aholisining qisqarishi masalasi kun tartibida turibdi». Umr uzoqligi jamiyatda asosan nafaqaxo'rlardan iborat bo'lishi, ularni ta'minlash masalasini keltirib chiqaradi. Tug'ilishning sun'iy ravishda rag'batlantirilishi esa, masalan, Fransiya misolida o'ta qimmat va samarasiz ish bo'lib

chiqdi.

4. Ijtimoiy tarqoqlik - shaxsning hayotdan ajralib qolgani, munosabatlarning keskinlashuvi, kishilar o'rtasida yolg'iz yashashga maylning kuchayishi. Amerikalik sosiolog, G'arb jamiyati duch kelgan kasallikning sabablari haqida to'xtalib, ularni oilaning inqirozga uchragani bilan bog'liq, degan xulosaga keladi. Chunki Fukuyana nazarida «oila - ijtimoiy kapitalning muhim manbai», ya'ni aynan oilada fuqarolik axloqining asoslari yaratiladi, uning o'rnini hech qanday qonunchilik aktlari bilan to'ldirib bo'lmaydi. Fukuyama oila inqirozi bu shunchaki afsona deb hisoblaydigan olimlar bilan bahs yuritib, oila faqatgina evolyusiyaning yangi bosqichi - «o'zaro fuqarolik jinsiy aloqa» bosqichiga o'tganini ta'kidlaydi. Asarda, shuningdek, G'arb g'oyaviy inqirozining boshqa muhim sabablari, chunonchi, «kulturologik» omil, ya'ni G'arb madaniy qadriyatlari yemirilib borayotgani tahlil etiladi. Feministik harakatlar, jinsiy «inqilob», geya (besoqolbozlik) va lesbiyankalikning (ayollar gomoseksualligi) erkinligi, ruhiy tahlil va antropologiyaga yoppasiga qiziqish, afsungarlik va xiromantiyaga berilish shundan dalolat beradi. E'tiborli jihati shundaki, G'arb davlatlari g'oyaviy hayotidagi salbiy holatlar G'arb olim va mutaxassislarini ham g'oyatda tashvishlantirmoqda. Masalan, D.Vilkersonning «His etish» kitobida G'arb jamiyatida «axloqiy buzulishning kuchayishi», kabel televideniyesi orqali namoyish etilayotgan behayo sahnalar, gomoseksualizm, sadizm va mazoxizmning targ'ib etilishi tobora keng o'rin olayotgani ta'kidlanadi. Bularning barchasi, avvalo, yoshlarning dunyoqarashi, axloq-odobi, ma'naviyatiga salbiy ta'sir etishi shubhasizdir. G'arb ommaviy madaniyati, g'arbona qarash, g'ayriaxloqiy xatti-harakatlarni targ'ib etishda yirik kinokorporasiyalar, xususan, Gollivudning ham «xizmati» bor. Ammo, so'nggi vaqtda Gollivudga ham bunday targ'ibot qanday oqibatlariga olib kelishi mumkinligi anglanayotgan ko'rinadi. Bu boradagi vaziyatdan tashvishga tushgan talay muassasa va tashkilotlar muammoni jiddiy o'rganishga kirishmoqda. Mavjud ma'lumotlar shundan dalolat beradiki, G'arb mamlakatlari o'z dunyoqarashi, andozalari va hayot tarzini turli-tuman vositalar, hatto «rangli inqiloblar» orqali o'zga millat va xalqlar turmushiga tiqishtirishga urinayotgan bo'lsa-da, G'arb jamoatchiligi axloqsizlik va uni targ'ib etish nimalarga olib kelishini allaqachon tushunib yetgandek. Shu bois O'zbekistonda amalga oshirilayotgan siyosat insoniyatning iqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy-texnologik taraqqiyot borasida to'plagan ijobiy tajribasini astoydil o'rgangan holda, birinchi galda, davlatchilik an'analarimiz, milliy qadriyatlarimiz, boy ma'naviyat va madaniyatimiz negizida yurtimizda demokratik huquqiy davlat hamda fuqarolik jamiyatini barpo etish, rivojlangan mamlakatlar qatoridan munosib o'rin egallashga qaratilgan.

Darhaqiqat, jamiyat hayotida kechayotgan jarayonlarni tahlil qilish, turli g'oyaviy-mafkuraviy tahdidlardan ogoh bo'lish, xoriждан kirib kelayotgan mamlakatimiz manfaatlari, milliy an'ana va qadriyatlarimizga yot g'oya va qarashlar qanday maqsadni

ko'zlayotganini anglab yetish hamda bu borada ommaviy axborot vositalari, radio, televidenie kanallari orqali aholi, ayniqsa, yoshlar o'rtasida izchil targ'ibot ishlarini yo'lga qo'yish muhim ahamiyat kasb etadi.

G'arbga xos ommaviy madaniyatni umuminsoniy madaniyat, universal madaniyat sifatida e'tirof etilishiga urinish mavjud. Shu o'rinda, globallashuvni "yaxlit dunyoning shakllanishi, yagona yirik davlatning qaror topishi, yagona jahon madaniyatiga ega xalqaro hamjamiyatning tarkib topishi jarayoni" sifatida talqin qilayotgan olimlar yodga tushadi. Bu jihatdan, aksilglobalistlar globallashuv jarayonini madaniy imperializmning yangi ko'rinishi deb talqin qilayotgani ham bejiz emas. pokiza axloq umumiy taraqqiyotga yordam beradi. Zero, G'arb olamidani kelayotgan bunday vayronkor g'oyalardan nafaqat alohida odamlar, balki butun millatlar hayoti yemiriladi va odamlarimiz shunday g'oyani olib kelib singdirganlar uchun tayyor qurolga, "taraqqiy etgan" qulga aylanadi. Afsuski, bunday g'oyalar ta'siriga beriluvchilar ham oramizda yo'q emas. Holbuki, ota-bobolarimiz buni qattiq qoralaganlar, insoniylikka zid hodisa deb qaraganlar. Masalan, ma'naviyatimiz bobokaloni hazrat Alisher Navoiy o'z asarlarida halollik, poklik, kamtarinlik, rostgo'ylik, hayo, vafo, ibo, andisha, tavoze', xushsuxanlik kabi axloqiy sifatlarni ulug'lab ta'rif etgan. Mir Alisher Navoiy "Mahlub ul qulub" asarida yuksak insoniy axloqning yaxlit konsepsiyasini bayon etgan. Ulug' mutafakkir kibru havo, manmanlik, xudbinlikni keskin rad etadi, buning o'rniga xushtavoze'lik, yuksak did, ma'rifatga, ilmga oshuftalik, vatanparvarlikni ulug'laydi, ehson, sadoqat, himmat, saxiylikni inson sharafi deb ta'riflaydi. Chunonchi, "Alloh senga qanday yaxshilik qilsa, sen ham boshqalarga shunday yaxshilik qil", degan hadisni keltirib, bunday yozadi: "Insoniyat bog'ining dilpisandroq shajari ehsondur va odamiylik konining arjumandroq gavhari ham ehsondir". Chunki islomda keng targ'ib qilingan "ehson" tushunchasi ezgulik bilan ma'nodoshdir. Ezgulikka oshiq qalb egasi bo'lish ulug' baxt. Navoiy: "Ehson sifati saodati abad bil, fitna va ofat ya'juji daf'ig'a sadd bil". Buning ma'nosi quyidagicha: "Ehsonni abadiy saodat sifati deb bil, uni fitna va ofatlar ya'juji (olamni kemirishga tayyor ochofat maxluqlar timsoli) yo'lida devor deb hisobla". Navoiyning "Saddi Iskandariy" dostonida keltirilishicha, kun chiqar tomonda butun vujudi nafsdan iborat bo'lgan, uchragan jonzotlarni kemirib, yurtlarni vayron qiladigan maxluqsifat insonlar yasharkan, Iskandar tog' darasini devor bilan mustahkamlab, aholini shu balodan xalos etadi. Karam, futuvvat, qanoat, rostgo'ylik, adolat haqida ulug' Navoiy va boshqa mutafakkirlarimiz bayon etgan fikrlar bugungi ma'naviy tarbiya uchun qimmatli manbadir.

1.2. Globallashuv jarayonida estetik immunitet orqali "ommaviy madaniyat" tahdidlarini oldini olishning roli.

Globallashuv milliy ma'naviyatga ham ta'sir o'tkazadi. Bu jarayonning mamlakatlar iqtisodiy siyosati va ma'naviyatiga o'tkazishi mumkin bo'lgan ijobiy va salbiy ta'siri

Hindistonning mashhur davlat arbobi Maxatma Gandining quyidagi soʻzlarida yaxshi ifodalangan. “Men uyimning darvoza va eshiklarini doim mahkam berkitib oʻtira olmayman, chunki uyimga toza havo kirib turishi kerak. Shu bilan birga, ochilgan eshik va derazalarimdan kirayotgan havo dovul boʻlib uyimni agʻdar-toʻntar qilib tashlashi, oʻzimni esa yiqitib yuborishini ham istamayman”. Hozirgi kunda birorta ham milliy maʼnaviyat yoʻqki, u boshqa xalqlar maʼnaviyatidan ajratilgan boʻlsin. Ular oʻziga xos estetik qiyofaga ega boʻlib, yoshlarda goʻzallikka qaratilgan immunitetni oshirishga xizmat qiladi. Oʻzbek milliy maʼnaviyati ham uzoq va yaqin qoʻshni xalqlarning ilgʻor anʼanalarini oʻzlashtirish natijasida boyib bordi. Maʼnaviyatimizning rivojlanish tarixini kuzatsak, bunga yana bir bor ishonch hosil qilish mumkin. XX asr boshlaridagi oʻzbek madaniyati va maʼnaviyati hamda uning asr oxiridagi holati oʻrtasida ancha jiddiy tafovut bor. Bu farqni adabiyot, sanʼat, fan, hatto oddiy yurish-turish va kiyim-kechak, turmush sohalarida ham kuzatish mumkin.

Barchamizga ayon boʻlishi kerakki, qaerdaki beparvolik va loqaydlik hukm sursa, eng dolzarb masalalar oʻziboʻlarchilikka tashlab qoʻyilsa, oʻsha yerda maʼnaviyat eng ojiz va zaif nuqtaga aylanadi. Va aksincha – qaerda hushyorlik va jonkuyarlik, yuksak aql – idrok va tafakkur hukmron boʻlsa, oʻsha yerda maʼnaviyat qudratli kuchga aylanadi. Shu hudud yoshlarining estetik immuniteti yuksalib boradi. Hozirgi vaqtda axloqsizlikni madaniyat deb bilish va aksincha, asl maʼnaviy qadriyatlarni mensimasdan, eskilik sarqiti deb qarash bilan bogʻliq holatlar bugungi taraqqiyotga, inson hayoti, oila muqaddasligi va yoshlar tarbiyasiga katta xavf solmoqda va koʻpchilik butun jahonda bamisoli balo–qazodek tarqalib borayotgan bunday xurujlarga qarshi kurashish naqadar muhim ekanini anglab olmoqda. Binobarin, fikrga qarshi fikr, gʻoyaga qarshi gʻoya, jaholatga qarshi maʼrifat bilan kurashish har qachongidan koʻra muhim ahamiyat kasb etmoqda. Biz ham farzandlarimizni ona Vatanga muhabbat, boy tariximizga, ota – bobolarimizning muqaddas diniga sadoqat ruhida tarbiyalash uchun, taʼbir joiz boʻlsa, avvalo, ularning qalbi va ongida mafkuraviy immunitetni kuchaytirishimiz zarur. Yosh avlodimizni turli gʻoyaviy tajovuzlardan himoya qilish haqida gapirganda, nafaqat xalqimizni ulugʻlaydigan buyuk xususiyatlar ayni paytda uning rivojlanishiga salbiy taʼsir koʻrsatgan, eski zamonlardan qolib kelayotgan nomaʼqul odatlar haqida ham ochiq soʻz yuritishimiz zarur. Birinchi navbatda, xudbinlik va loqaydlik, qarindosh – urugʻchilik va mahalliychilik, korrupsiya va manfaatparastlik, boshqalarni mensimaslik kabi illatlardan jamiyatimizni butunlay xalos etish toʻgʻrisida oʻylashimiz lozim. Oʻzbekiston sharoitida mafkuraviy tarbiyaning asosiy vazifasi – xalqimizning ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot barpo etish yoʻlidagi asriy orzu-istaklari, maqsadlarini, milliy istiqlol mafkurasining mohiyatini keng jamoatchilikka tushuntirish, ayniqsa, yoshlar ongiga singdirishdan iboratdir. Zero, Gʻarb olamidani kelayotgan bunday vayronkor gʻoyalardan nafaqat alohida odamlar, balki butun millatlar hayoti yemiriladi va odamlarimiz shunday

g‘oyani olib kelib singdirganlar uchun tayyor qurolga, “taraqqiy etgan” qulga aylanadi. Afsuski, bunday g‘oyalar ta’siriga beriluvchilar ham oramizda yo‘q emas. Holbuki, otabobolarimiz buni qattiq qoralaganlar, insoniylikka zid hodisa deb qaraganlar. Masalan, ma’naviyatimiz bobokaloni hazrat Alisher Navoiy o‘z asarlarida halollik, poklik, kamtarinlik, rostgo‘ylik, hayo, vafo, ibo, andisha, tavoze’, xushsuxanlik kabi axloqiy sifatlarni ulug‘lab ta’rif etgan. Mir Alisher Navoiy “Mahbub ul qulub” asarida yuksak insoniy axloqning yaxlit konsepsiyasini bayon etgan. Ulug‘ mutafakkir kibru havo, manmanlik, xudbinlikni keskin rad etadi, buning o‘rniga xushtavoze’lik, yuksak did, ma’rifatga, ilmga oshuftalik, vatanparvarlikni ulug‘laydi, ehson, sadoqat, himmat, saxiylikni inson sharafi deb ta’riflaydi. Chunonchi, “Alloh senga qanday yaxshilik qilsa, sen ham boshqalarga shunday yaxshilik qil”, degan hadisni keltirib, bunday yozadi: “Insoniyat bog‘ining dilpisandroq shajari ehsondur va odamiylik konining arjumandroq gavhari ham ehsondir”. Chunki islomda keng targ‘ib qilingan “ehson” tushunchasi ezgulik bilan ma’nodoshdir. Ezgulikka oshiq qalb egasi bo‘lish ulug‘ baxt. Navoiy: “Ehson sifati saodati abad bil, fitna va ofat ya’juji daf’ig‘a sadd bil”. Buning ma’nosi quyidagicha: “Ehsonni abadiy saodat sifati deb bil, uni fitna va ofatlar ya’juji (olamni kemirishga tayyor ochofat maxluqlar timsoli) yo‘lida devor deb hisobla”. Navoiyning “Saddi Iskandariy” dostonida keltirilishicha, kun chiqar tomonda butun vujudi nafsdan iborat bo‘lgan, uchragan jonzotlarni kemirib, yurtlarni vayron qiladigan maxluqsifat insonlar yasharkan, Iskandar tog‘ darasini devor bilan mustahkamlab, aholini shu balodan xalos etadi. Karam, futuvvat, qanoat, rostgo‘ylik, adolat haqida ulug‘ Navoiy va boshqa mutafakkirlarimiz bayon etgan fikrlar bugungi ma’naviy tarbiya uchun qimmatli manbadir. Globalashuv milliy ma’naviyatga ham ta’sir o‘tkazadi. Hozirgi kunda birorta ham milliy ma’naviyat yo‘qki, u boshqa xalqlar ma’naviyatidan ajratilgan bo‘lsin. Ular o‘ziga xos estetik qiyofaga ega bo‘lib, yoshlarda go‘zallikka qaratilgan immunitetni oshirishga xizmat qiladi. O‘zbek milliy ma’naviyati ham uzoq va yaqin qo‘shni xalqlarning ilg‘or an‘analarini o‘zlashtirish natijasida boyib bordi. Ma’naviyatimizning rivojlanish tarixini kuzatsak, bunga yana bir bor ishonch hosil qilish mumkin. XX asr boshlaridagi o‘zbek madaniyati va ma’naviyati hamda uning asr oxiridagi holati o‘rtasida ancha jiddiy tafovut bor. Bu farqni adabiyot, san’at, fan, hatto oddiy yurish-turish va kiyim-kechak, turmush sohalarida ham kuzatish mumkin. Barchamizga ayon bo‘lishi kerakki, qaerdaki beparvolik va loqaydlik hukm sursa, eng dolzarb masalalar o‘zibo‘larchilikka tashlab qo‘yilsa, o‘sha yerda ma’naviyat eng ojiz va zaif nuqtaga aylanadi. Va aksincha – qaerda hushyorlik va jonkuyarlik, yuksak aql – idrok va tafakkur hukmron bo‘lsa, o‘sha yerda ma’naviyat qudratli kuchga aylanadi. Shu hudud yoshlarining estetik immuniteti yuksalib boradi. Hozirgi vaqtda axloqsizlikni madaniyat deb bilish va aksincha, asl ma’naviy qadriyatlarni mensimasdan, eskilik sarqiti deb qarash bilan bog‘liq holatlar bugungi taraqqiyotga, inson hayoti, oila muqaddasligi va yoshlar

tarbiyasiga katta xavf solmoqda va ko'pchilik butun jahonda bamisoli balo–qazodek tarqalib borayotgan bunday xurujlarga qarshi kurashish naqadar muhim ekanini anglab olmoqda. Binobarin, fikrga qarshi fikr, g'oyaga qarshi g'oya, jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashish har qachongidan ko'ra muhim ahamiyat kasb etmoqda. Biz ham farzandlarimizni ona Vatanga muhabbat, boy tariximizga, ota – bobolarimizning muqaddas diniga sadoqat ruhida tarbiyalash uchun, ta'bir joiz bo'lsa, avvalo, ularning qalbi va ongida mafkuraviy immunitetni kuchaytirishimiz zarur.

Yosh avlodimizni turli g'oyaviy tajovuzlardan himoya qilish haqida gapirganda, nafaqat xalqimizni ulug'laydigan buyuk xususiyatlar ayni paytda uning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatgan, eski zamonlardan qolib kelayotgan noma'qul odatlar haqida ham ochiq so'z yuritishimiz zarur. Birinchi navbatda, xudbinlik va loqaydlik, qarindosh – urug'chilik va mahalliychilik, korrupsiya va manfaatparastlik, boshqalarni mensimaslik kabi illatlardan jamiyatimizni butunlay xalos etish to'g'risida o'ylashimiz lozim. O'zbekiston sharoitida mafkuraviy tarbiyaning asosiy vazifasi – xalqimizning ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot barpo etish yo'lidagi asriy orzu-istaklari, maqsadlarini, milliy istiqloq mafkurasining mohiyatini keng jamoatchilikka tushuntirish, ayniqsa, yoshlar ongiga singdirishdan iboratdir.

Nazorat savollari

1. Ulug'vorlikning axloqiy-estetik mohiyati
2. Axloqiy va estetik tarbiyaning o'zaro aloqadorligi
3. Axloqiy va estetik madaniyat
4. Axloq va nafosatning global muammolari
5. Nafosatli anglash va axloqiy anglashning mohiyati
6. Jasorat va ulug'vorlik tushunchalari
7. Muhabbat va nafrat tushunchalarining san'atda namoyon bo'lishi,
8. Ezgulik va go'zallik axloqiy-estetik fazilat va illatlarning san'atda ifoda topishi.
9. Etiket va estetikaning aloqadorligi
10. Go'zallik va xunuklik xususiyatlarining aks etishi.

5-MAVZU: DAVLAT XIZMATCHILARI ETIKASI VA IMIJI

Etiket axloqiy madaniyatning yaqqol ko'zga tashlanadigan munosabatlar ko'rinishlaridan biri sifatida ko'proq insonning tashqi madaniyatini, o'zaro munosabatlardagi o'zini tutish qonun-qoidalarining bajarilishi boshqaradi. Etiketga keladigan bo'lsak, odob qoidalari etiket qoidalaridan ustun hisoblangan. Zero odob rasm-rusmlar – asosan tashqi ta'sirga emas, balki ichki jihatlarga – insoniylikni, xulq va axloqiylik uchun asos sifatida qaratilgan. Ya'ni etiket “muhimi qandayligi emas, balki boshqalar uchun qanday ko'rinishda” shiori ostida o'zini yo'qotib qo'ymaslik, aslzodalikning mavjudligini ko'rsatishga intilish va shu bilan jamoatchilikda ijobiy taassurot qoldirish bilan bog'liq bo'lgan.

Davlat xizmatchilari xodimlari umumiy etiket qoidalariga amal qilish bilan birga diplomatik etiket qoidalariga amal qilishlari shart buladi. Bu etiket qoidalari umumiinsoniy qoida sifatida axloqiy norma hisoblanadi. Uni buzish yoki amal qilmaslik nafaqat mintaqaviy axloqiy qoidaning, balki xalqaro ziddiyatlarni keltirib chiqarishi mumkin.

DIPLOMATIK ETIKET

Diplomatik etiket – bu diplomatlar va boshqa rasmiy shaxslarning bir-biri bilan diplomatik tadbirlarda bo‘ladigan muloqotlari chog‘ida amal qiladigan yaxshi xulkdarining qoidalari.

Diplomatik etiket shakllanish jarayonida umumiy etiket qoidalariga tayanadi, shu bilan birga diplomatik normalar va qoidalar biznes etiketi amaliyotida va umumiy etiket qoidalarida o‘z aksini topadi. Ushbu qoidalarni buzilishiga yo‘l qo‘yish mumkin emas, oddiy takallufning munosabatlarda qo‘llanmasligi diplomatik etiketda hurmatsizlikka tenglashtiriladi va xalqaro va millatlararo ziddiyatlarni keltirib chiqarishga qodir.

Diplomatik etiket turli-tumandir. U o‘z ichiga uchrashuvlar, o‘zaro salom almashish, tabrik yo‘llash, qabul marosimlarini o‘tkazish, tashriflarni amalga oshirish, suhbat va muzokaralar olib borish etiketi va diplomatik seremonialni qamrab oladi.

Diplomatiya — bu o‘zaro kelishuvlar, bitim va konvensiyalar tuzish san’atidir. Ushbu natijalarga uchrashuvlarning muvaffaqiyatli yakunida erishiladi.

Diplomatik uchrashuvlar o‘zining belgilangan reglamenti, etiketi va ko‘pincha o‘z protokoli bilan ajralib turadi. Buning asosiy sababi shundan iboratki, diplomatik uchrashuvlarning qatnashchilari diplomatiya kabi nozik faoliyatning asosini tashkil etuvchi subordinatsiya qoidalari va professional cheklanishlarga qat’iy rioya qiladilar.

Uchrashuvlar o‘zaro salom almashish bilan boshlanadi. Salomlashish turlari har xil bo‘ladi. Horijiy mamlakatlarda uzoq safarda bo‘lgan kishi bu mamlakatning milliy udum va qonun-qoidalarini o‘z mamlakati urf-odatlarini bilan taqqoslaydi. Misol uchun, shuni ta’kidlash lozimki, musulmonlar uchun Shariat qonunlariga binoan ayol va erkak kishining qo‘llari, agar ular qarindosh bo‘lmasa, hatto bir-biriga tegib ketishi ham qat’iyan man etiladi.

Rasmiy qabullar. Davlat rahbarlari o‘rtasida rasmiy munosabatlarni keng tarqalgan va umumiy qabul qilingan shakllaridan biri rasmiy qabullarni o‘tkazishdir.

Qabullarni tashkil etish odati bizga o‘tmishdan kelgan bo‘lib, tinchlikparvarlik, yaxshilik belgisi hisoblangan. Mehmondo‘stlik esa, shu kunga qadar davlatning sha’ni, xalqning to‘kin-sochinlik ko‘rsatkichi bo‘lib kelmokda. Rasmiy qabul marosimlarida mehmonning an’anaviy taomlarining tortilishi mehmon davlatga bo‘lgan alohida hurmat-e’tibordan dalolat beradi.

Hozirgi kunda xalqaro amaliyotda hamma ishtirokchilar uchun bajarilishi shart bo‘lgan va o‘z etiketiga xos bo‘lgan bir nechta rasmiy qabullarning turi mavjud.

Diplomatik qabullar chog‘ida suhbat olib boriladi, aniq belgilanmagan muzokaralar, tanishuv va boshqa tadbirlar amalga oshiriladi.

Ishtirokchilar bir-birlarining o‘zaro aloqasi, yig‘ilish xarakteri, yoshiga qarab, bir-birlarini to‘liq ism-shariflarini aytib o‘tishlari yoki faqatgina familiyalarini aytish bilan

chegaralanadilar.

Diplomatik uchrashuv yoki diplomatik qabulning xarakteri o‘zaro muloqotning me‘yori va shaklini, salomlashish darajasini belgilaydi.

Bir uchrashuv butunlay norasmiy, boshqasi – yarim rasmiy, uchinchi esa – protokol tomonidan oldindan belgilangan tarzda o‘tkaziladi. Etiket aiiq va bir xil tavsiyalarni ko‘zlamaydi.

Diplomatik etiketga ko‘ra, asosiy muomala sharti qabul turi bilan bog‘likdir.

Xulq-atvorning asosiy sharti diplomatik etiketga binoan qabul marosimi bilan bog‘liqdir.

Qabul marosimlari diplomatik korpus vakillari o‘rtasida hamda rasmiy hukumat vakillarining horijiy vakillar bilan aloqalarini o‘rnatish va ularni rivojlantirishga qaratilgan.

Qabul marosimlari biror-bir voqeani nishonlash uchun, masalan, mamlakatga davlat yoki hukumat rahbari tashrifi yoki bayram va yubiley sanalari munosabati bilan, taniqli shaxslarga hurmat belgisi sifatida, biror-bir hujjatlarni imzolash sharafiga o‘tkaziladi.

Qabullarning quyidagi turlari mavjud: «Shampan vinosi bokali» yoki «Vino bokali» qabullari keng tarqalgan. Qabulning bu turi odatda peshinda boshlanib bir-bir yarim soat davom etadi. Bunday qabul turi oddiyligi bilan ajralib, shartlilik cheklangan. Bunday qabullarda murakkab muzokaralar olib borish mumkin emas. Ushbu turdagi qabullar odatda insonlarni bir-biriga tanishtirish yoki keyingi uchrashuvlarni belgilash uchun xizmat qiladi.

«Nonushta» qabuli (inglizcha – «Lanch») kunning birinchi yarmida – soat 15.00dao‘tkaziladi. Qabul taomnomasiga oddiy gazaklar, 1-2 turdagi issiq taom va desert kiradi. Qabul so‘ngida kofe yoki choy taklif etiladi. Qabul paytida avval yaxna ichimliklar va pivo beriladi. Bu kabi qabullar jiddiy suhbatga yoki biror-bir muammolarni muqokama qilishga imkon yaratadi. Qabul paytidagi tanaffus (yangi taom tortilishidan yoki desert va choydan avval) taklif etilgan tomonlarga qisqa vaqtga suhbatdoshlarni tark etib, kerakli masalalarni muhokama qilishga imkon beradi.

Xalqaro protokol amaliyotida kunduzgi qabullar kechki qabullarga nisbatan katta tantanaga ega bo‘lmagan qabullar, deb hisoblanadi.

«Tushlik» qabuli daraja jihatidan muhimroq hisoblanadi. Uning boshlanish vaqti – soat 19.30, 20.00 yoki 20.30larga borib taqaladi. Taomlar, gazak va sharoblar «Nonushta» qabuli kabidir. «Tushlik» 2-3 soat yoki undan ziyod davom etadi. «Nonushta» kabi «Tushlik» ham turli usulda o‘tkaziladi. Usullardan biri mehmonlarni alohida o‘tkazishni nazarda tutadi. Ushbu holatda mehmonlar qabul o‘tkaziladigan joyda xonalarning birida belgilangan vaqtda to‘planadilar. Ularga yaxna ichimliklar, pivo, viski va sharbatlar tortiladi. Yengil gazaklar tavsiya qilinishi mumkin. Shundan so‘ng mehmonlar umumiy stolga taklif etilib, ularga o‘rnatilgan tartibda taom va vinolar tortiladi. Desert vaqtida mezbon va asosiy mehmon o‘rtasida «shampan» qadahi so‘zlari (tostlari) bilan fikr almashiladi. So‘ngra mehmonlar alohida ajratilgan joyga o‘tadilar va ularga choy yoki kofe hamda konyak va liker taklif qilinadi.

«Nonushta» kabi «Tushlik» qabuli ham muhim suhbat va tanishuvlar uchun imkoniyat yaratadi.

«Nonushta» va «Tushlikshing boshqa bir turi bu «Tushlik» – bufet " bo‘lib, odatda

u soat 18.00-20.00 larda boshlanadi. Qabul chaytida taomlar alohida stolda joylashgan bo'ladi, mehmonlar o'rta hajmdagi stollar atroflarida joylarini egallab, o'z-o'zlariga xizmat qiladilar. Mehmonlarga vinolar taklif etilishi mumkin. Ba'zan vinolar alohida kichik stolchaga joylashtiriladi va mehmonlar o'zlari turib likopchalarga alohida stoldagi taomlardan solgani kabi vinolarni ham olishlari mumkin. Choy va kofelar ham shu tarzda taklif qilinadi.

«Kokteyl» yoki «a-lya furshet» turidagi qabullar tayyorgarlik va tashkil etilishi nuqtai nazaridan oddiy va keng tarqalgandir. Ular tik turgan holda o'tkaziladi. Asosan ofitsiantlar mehmonlarga yengil sovuq gazaklar hamda yaxna va mast qiluvchi ichimliklarini olib keladilar. Ba'zan ular stollarga joylashtirilishi ham mumkin. Ushbu qabullar kechki vaqtda taxminan soat 18.00 - 19.00 larda o'tkaziladi. Ushbu qabul boshqalariga nisbatan har bir ishtirokchini boshqalar bilan muloqot qilishiga qulay imkoniyat yaratadi, chunki stol atrofida o'tirib, mehmonlar faqat yaqin o'tirganlar bilan muomala qilishlari mumkin.

Yuqorida ta'kidlangan qabullarga mehmonlar odatda rafiqalari bilan birga taklif qilinadilar.

Qabullarning yana bir turi "Choy" bo'lib, u, odatda, ayollar uchun soat 16.00-18.00 lar mobaynida o'tkaziladi. Ba'zi bir hollarda ushbu qabul diplomatik vakolatxonaning rahbari yoki diplomatning rafiqasi ketishi munosabati bilan ham o'tkazilishi mumkin. Qabulga choy yoki kofe, konditer mahsulotlari, konfetlar, mevalar, ba'zida yengil gazaklar va vino ham tortilishi mumki.

Hay'atlar (delegatsiyalar) tashrifi

Mehmonni qabul qilish barcha xalqlarda oddiy hollarda ham alohida e'tibor bilan o'z o'rniga qo'yiladi. Xalqaro munosabatlar darajasida esa mehmonga bo'lgan e'tibor jiddiy tusga kiradi. Bu holat tashrif darajasi, maqsadi va xarakteriga bog'liq bo'ladi.

Tashriflar o'z klassifikatsiyasi bo'yicha bir necha turlarga bo'linadi. Ular: oliy darajada tashkil etiladigan davlat va rasmiy tashriflari, «Sammitlar», amaliy va norasmiy tashriflar. «Sammit» va oliy darajadagi uchrashuvlarda asosiy e'tibor siyosiy muzokaralarga hamda tantanali marosimlar tadbirlari, gulchambar qo'yish marosimlari, ehtirom tashriflari, qabullar, jamoat bilan uchrashuvlarga qaratiladi. Bunday tashrif odatda qo'shma hujjatlarni imzolash bilan yakunlanadi. Bu avvalambor ishlab chiqilgan va kelishilgan dastur bo'yicha amalga oshirilib, faqat biror-bir favquloddagi hodisalar tufayli dasturga ma'lum o'zgarishlar kiritilishi mumkin.

Diplomatik yozishmalarni olib borish

Diplomatik hujjatlarga davlat arboblarning nutqlari, notalar, maktublar va memorandumlar kiradi. Ularda davlatning xalqaro miqyosdagi muammolarga munosabati va hukumatning ularga nisbatan tutgan mavqei bayon qilinadi. Yuqorida ko'rsatilgan hujjatlarda biror-bir davlatni tan olish va diplomatik aloqalarni o'rnatish, faol xalqaro muammolarni hal etish bo'yicha takliflar, davlat suverenitetini yoki xalqaro huquq tamoyillarini buzish bilan bog'liq harakatlarga nisbatan qarshiliklarga doir ma'lumotlar bayon qilingan bo'lishi mumkin.

Xalqaro diplomatik amaliyotda quyidagi hujjat turlari yuritiladi: shaxsiy notalar, eslatma qaydlari, memorandumlar, shaxsiy yarimrasmiy xatlar. Shaxsiy nota birinchi shaxs nomidai tuzilib, ikki tomonni qiziqtiruvchi biror-bir hodisa haqidagi ma'lumotga

ega bo‘ladi. Yuqori darajadagi muhim xalqaro masalalar haqidagi shaxsiy nota yozishmasi shaxsiy maktub darajasiga ko‘tarilishi mumkin.

Verbal nota juda keng tarqalgan diplomatik hujjat hisoblanadi. U uchinchi shaxs nomidan yozilib, tegishli Tashqi ishlar vazirligi yoki elchixonalar tomonidan keng qamrovli masalalarni, xususan siyosiy, iqtisodiy, protokol va oqoxlantiruvchi xarakterga ega bo‘lgan masalalarni ko‘rib chiqish va hal etish uchun yoziladi.

Eslatma yozuvlar odatda og‘zaki qilingan bayonotni muhimligini ta’kidlab o‘tish uchun shaxsan topshiriladi. Ular shaxsi aniqlanmagan holda tuziladi: «ma’lum qilinmokda» qabilida.

Memorandum biror-bir masalani juda aniq ko‘rsatadi va o‘zida fakt, tahlil va argumentlarni mujassam etadi,

Shaxsay xat deyarli norasmiy hujjat bo‘lib, rasmiy shaxslarga yo‘llanadi va yozishmalarning ma’lum qoidasiga qat’iy amal qilishni ko‘zlamaydi hamda xat yo‘llangan shaxsning mas’uliyati doirasida hal etilishi mumkin bo‘lgan masalalarni yechish uchun ishlatiladi. Bunga misol tariqasida tashkil etilgan qabul yoki konsertda ishtirok etishdan minnatdorchilik bildirilgan xatlarni keltirish mumkin.

Tashrifnomalarning pastdagi chap burchagida qalam bilan quyidagi ma’nolarni anglatuvchi yozuvlar belgilanishi mumkin:

r.f.	Tabriknoma
r.r.	Tashakkurnoma
r.s.	Ta’ziyanoma
p.p.	Masofadan turib tanishtirish
r.f.s.	Tanishuvdan mamnun bo‘lish
r.r.s.	ShaShaxsiy tashrif o‘rniga (ketish safari
	arafasida)
r.f..N.a.	Yangi yil munosabati bilan tabriknoma

Diplomatik bayonnoma (protokol)

“Diplomatik bayonnoma” – Davlatlararo hamkorlikda munosabatlarning asosiy qoidalari, jumladan suverenitetni hurmat qilish, tenglik, erkinlik, hududiy barqarorlik, bir-birini ichki ishlariga aralashmaslik kabi talablarga rioya qilmasdan turib to‘laqonli kelishuvni amalga oshirolmagan bo‘lar edilar.

Bunday talablarni bajarish uchun bu boradaga tajribadan tashqari ma’lum bir dasturamal ham lozim. Bunday dasturamal diplomat (muzokara) bayonnomasi deyiladi. O‘shbu bayonnoma davlatning vujudga kelishidan tortib, hozirgi davrgacha bo‘lgan o‘zaro hamkorlik munosabatlarining qayta ishlangan, yillar davomida tahrir va tajribadan o‘tgan, zamonaviy talablarni ham o‘z ichiga qamrab olgan qoidalar majmuidir.

«Diplomatik lug‘at» diplomat bayonnomasida to‘g‘risida aniqroq tushuncha bera oladi:

Diplomatik bayonnoma – xalqaro munosabatlarda rasmiy shaxslar, vakillar tomonidan hukumatlar tomonidan amalga oshirilishi lozim bo‘lgan umumqabul qilingan an’ana, tartib, rasm-rusmlar qoidasining majmuidir.

Umuman olganda, muzokara etiketining bir qancha qat’iy qoidalari mavjud. Ular quyidagicha:

Salomlashish va ko‘rishishda ismi bilan murojaat qilish. Bu nafaqat uni hurmat qilishingizni, balki o‘zingizga nisbatan ham shunday hurmat bilan qarashingizni anglatadi.

Nigoh muhim ahamiyatga egadir. Samimiyatni ko‘rsatish uchun suhbatdoshini ko‘zlariga qarash lozim.

Salomlashuvda turish shart. O‘tirib ko‘rishilmaydi. Yosh va jinsning ahamiyati yo‘q.

Tabassum va shirinsuxanlik har qanday vaziyatga ob‘ektiv yondoshishga olib keladi.

Ismingizni aytib ko‘rishing. Birinchi marta ko‘rib turgan bo‘lsangiz ismi-sharifingizni aytib o‘zingizni bir yo‘la tanishtiring. Agar avval ham uchrashganizga gumoningiz bo‘lsa, ismingizni aytganingiz ma‘qul – bu sherigingizni noqulay vaziyatga tushib qolishini oldini oladi.

Ko‘rishganda qo‘l berib ko‘rishish kerak. Bunda qo‘lni haddan ziyod qisib yuborish yaramaydi. Shasht bilan uzatilgan qo‘l munosabatni yanada mustahkamlaydi.

Muzokara kiyimi. Bundausti boshimiz makon, zamon va voqelikning tabiatiga to‘g‘ri kelishi lozim. Rasmiy muzokaralarga odmi rangdagi kiyimlar mos keladi. Bo‘yinbog‘ tusi uning egasi borasida ma‘lum tasavvurni paydo qilish imkoniga ega.

qizil, sariq – erkinlik, qat‘iyatlik;

qora tusda qizil bezaklar – o‘ziga nisbatan ishonchni kuchliligi, muayyanlik;

ko‘k va to‘q jiggarrang – bag‘rikenglik;

to‘q kulrang – hissiyotlarga erk bermaslik;

havorang – hotirjamlik;

yashil, sariq – sergaklik.

Pedagogik etika

Pedagogik faoliyat faylasufni jonli hayot, amaliyot, yosh avlod bilan bog‘lab turuvchi zaruriy halqadur. Aks holda garchi ilm sohasida ko‘p marralarga, darajalarga erishilsa hamki, faylasuf olim ayni zamonda dars berish bilan ham shug‘ullanmasa, quruq abstraksiyalar olamiga kirib ketib, safoataboz (sxolast) bo‘lib qolishi xavfi kuchayadi. Ayni shu holda Etika va estetikaning hayotdan uzoqlashuvi, jamiyatda qadrsizlanish, hatto krizisga uchrashi va halokati sodir bo‘ladi. Vaholanki, buyuk ezoterik faylasuf El —Moriya aytganiday "Amalda foyda keltirmaydigan bilim — o‘lik bilimdir".

Shuningdek, agar Etika va estetika eng qadim davrlarda, hozirgi ilmiy bilimlar shakllanmasdan ham oldin vujudga kelib, hamon yashab kelayotgan ekan, bunda juda katta hikmat bor. Bu hikmatni mashhur nemis faylasufi Ch.Fixte “Faylasuf bugun insoniyatning tarbiyachisidir” degan birgina jumlasini g‘oyat aniq ifodilab bergan. Shuningdek, nafaqat Sharqqa, balki G‘arbga ham o‘z donishmandligi bilan mashhur bo‘lgan buyuk faylasuf, vatandoshimiz Abu Nasr Farobiy ham murabbiylik martabasining naqadar ulug‘ligiga alohida e‘tibor qaratgan. "Insoniy vujudan maqsad,

—deb yozadi u, — eng oliy baht — saodatga erishuvdir... Baxt — saodatga erishuv va tug‘ma qobiliyatlarning rivojlanishi o‘z — o‘zicha bo‘lavermaydi, balki bu masalada qandaydir bir muallim yoki rahbarga muhtojlik tug‘iladi".

To‘g‘ri, tug‘ma aql, ziyraklikka ega bo‘lgan odamga hatto tog‘u — toshlar, daraxt va o‘simliklar ham ta‘lim bera oladi. Xususan, payg‘ambar Muhammad alayhissalom savodsiz bo‘la turib, shunday buyuk hikmatli fikrlarni aytganlarki, islom madaniyatining hozir ham tirikligi bu bilimning naqadar chuqurligini ko‘rsatib turibdi. Va lekin, har bir inson ham bu martabaga loyiq bo‘lib tug‘ilavermaydiku!

Shunday ekan o‘qituvchi o‘z talabasiga dunyo, borliq degan bu ulkan kitobni o‘qish o‘rganishga yordam beruvchi mo‘tabar zot bo‘lishi, shunga loyiq bo‘lishga intilishi shart. O‘qituvchi bo‘lish sharafi haqida eng mashhur shoir dildan kuylaganlar. Masalan, Abdulla Oripov o‘zining " Muallim" degan she‘rida shunday yozadi:

Muallim haqida so‘zim ushbudir:

Muallim kamolot ichra ko‘zgudir.

O‘qidim Gerodot, tarixni ko‘p bor,

Farobiy, Danteni takror va takror.

Barini o‘qidim, lol qoldi aqlim,

Bariga ustozsan o‘zing muallim.

Alisher qalbiga solgan sehr-fayz,

Sensan, ey, muallim, ustoz Abdullays.

Qutlug‘ xonadonda qutlug‘ kalom bu,

Hamid Olimjon bu, G‘afur G‘ulom bu.

Rost aytsam, o‘zingsan eng avval daho,

Sen hayot ganjida durri bebaho.

Yapon jangovarlik san‘atini o‘rganayotgan samuraylarning "Ota — onam menga hayot baxsh etgan bo‘lsa, ustoz meni insonga aylantirdi" degan, o‘z qasamyodlariga qo‘shib aytadigan so‘zlari bilan ham, qadimgi Xitoning "Ota- onang senga osmon va yer kabi dirlar, lekin sening ustozing va xojang Quyosh va Oy kabi dirlar" degan hikmatlari bilan ham uyg‘undir.

Shunday qilib, o'qituvchi bo'lishni orzu qilmaslik o'z oldida turgan asosiy masalaning mohiyatini bilmaslik va nodonlikdandir. Qolaversa, o'zi o'rgangan ilm soxasini - Etika va estetikani bilmasligidandir. Ayni paytda xatto Etika va estetikani qoniqarli bilgan har qanday inson chin ma'nodagi Etika va estetika murabbiyi oliy unvonga sazovor bo'la olmasligi ham mumkin. Zero, chin ma'nodagi Etika va estetika muallimi bilimdan tashqari muayyan o'ziga xos boshqa sifatga ham ega bo'lishi kerak.

Bu sifat qandayligi Abu Nasr Forobiy tomonidan juda yaxshi ko'rsatilgan : "O'zidan boshqa kishilarga rahbarlik qilish, ularni baxt—saodatga erishuv darajasiga ko'tarish... xar kimning qo'lidan keladigan ish emas. Kim birovni baxt—saodatga erishtirish bo'yicha zaruriy ishlarga ruhlantirish qobiliyatli bo'lmasa va bu ishlarni bajara olishga qudratsiz bo'lsa, bunday odam sira ham rahbar (ya'ni, murabbiy, muallim, ustoz) bo'la olmaydi".

Yurtimizning eng teran hikmatlri Etika va estetika o'qituvchisi, avvalo, komil inson bo'lishi kerakligini ko'rsatadi. Zero o'zi komil bo'lmagan inson o'zgalarga ham komillik yo'lini ko'rsata olmaydi. Vaholanki, 2010 yilni "Bakamol avlod yili" deb nomlanishi ushbu masalaning naqadar dolzarb siyosiy o'ringa chiqqanini ko'rsatib turipti.

Demak, biz birinchi o'rinda "Qanday odamni komil deyish mumkin?" legan savolga teran falsafiy javobni hamiga o'z xotiramizda tutishimiz kerak. Bunday javob bizning eng qadimiy madaniyatimizda, xususan, "Avesto"dayoq mavjuddir. Bu undagi "Ezgu fikr, ezgu kalom (so'z) va ezgu amal" degan shiorida o'z o'rqin ifodasini topgan. Barcha falsafiy ta'limotlarning asosiy maqsadi ham hamisha shundan iborat bo'lgan.

G'arb Etika va estetikasida esa bu hikmat bir qadar konkretlashtirilgan va ratsionallashtirilgan edi.

Buni biz nemis faylasufi I. Kantning uch mashhur savolidan bilamiz. Bular "Men nimani bilishim mumkin?", "Men nima qilishim kerak?" va "Men nimani umid qilishim mumkin?" degan savollar edi. Birinchi savolga u o'zining nazariy Etika va estetikasida, ikkinchi savoliga amaliy Etika va estetikasida javob bergan edi. Uchinchi savol esa ham nazariy, ham amaliy xarakterdagi ancha murakkabroq savol bo'lib, javobda individning "umid istiqboli" ko'rsatib berilishi kerak bo'lgan madaniyat muammosiga borib taqalgan edi. Madaniyatning eng oliy ideali sifatida esa Kant deyarli barcha buyuk G'arb faylasuflari kabi, "Xudo – bu muhabbat" degan injil suralarini targ'ib etgan xristian sxolastlari kabi, shuningdek, tasavvuf ta'limoti namoyandalari kabi ishqni tan olgan edi. Ya'ni ushbu idealga ko'ra butun borliq ishqdan boshlanadi va yana o'z manbaiga, ishqqa qaytadi. Demak, har qanday individ uchun oliy ideal ishqdir. Faylasufning asosiy vazifasi ham individga shu yo'lni ko'rsatishdan iborat.

Ma'lumki, buyuk rus yozuvchisi L.Tolstoy ham Kantning mazkur g'oyalari bilan yaqindan tanishgan va u bilan hamfikir bo'lgan edi. Biz bunga Tolstoyning "Urush va tinchlik" nomli asari bosh qahramonlaridan biri Andrey Bolkonskiyning og'ir yaradorlik holatida, o'lim oldi talvasasida qalbidan kechgan quyidagi fikrlari bilan tanishish orqali ishonch hosil qila olamiz. "Ishq bu hayot demakdir, - deydi Bolkonskiy. - Men nimaniki tushungan bo'lsam, faqat sevganim uchungina tushunganman. Olamdagi barcha narsalar mendagi ishq tufayli bordir. Hamma narsa faqat unga bog'liqdir. Ishq bu Xudo demakdir, va o'lim – shu ishqning kichik bir zarrachasi sifatida mening shu umumiy va abadiy manbaga qaytmog'imdir".

Ko'rinib turibdiki, ushbu fikrlar "Avestoda"gi ezgu fikr, ezgu kalom, ezgu amal hikmati bilan ham, tasavvuf ta'limotining komillikka erishuv, ya'ni shariat, tariqat, ma'rifat, haqiqat bosqichlari orqali "An al-Haqlikka" erishish haqidagi g'oyalarda ham allaqachon o'z ifodasini topgan edi.

Demak, chin murabbiylik, ya'ni murabbiy fikri, so'zi va ishi hamisha eng ulug' ish bo'lib kelgan. Vaholanki, har qanday kishi, xatto kuchli olim ham chin murabbiy bo'la olmaydi, albatta, balki ham axloqiy, ham ilmiy bilimlar egasi bo'lgan va bu sifatlarni boshqalarga ham yuqtira oladigan insongina chin Etika va estetika muallimi bo'la oladi. Agar shu sifatlari o'qituvchida bo'lmasa, u Etika va estetikadan dars bera olmaydi. Hindlarning "Bxagavat Gita" muqaddas kitobida bu haqida oddiygina qilib shunday deyilgan: "Odatda odamlarga rahbar kerak bo'ladi, rahbar esa o'z misolida boshqalarga namuna bo'ladigan odamdir. Agar rahbarning o'zi noto'g'ri ishlar qilsa, u boshqalardan to'g'ri bo'lishni qanday talab qila oladi?".

Shunday qilib, faylasufda teran bilimlarni egallash va murabbiy bo'lish iqtidori bir medalning ikki tomoni kabi ajralmas birlikni tashkil etishi kerak. Zero, faylasuf aslida kishilarni komillikka boshlamoq uchun dunyoga keladi. Buni Etika va estetikaning "Donishmandlik va muhabbat" degan nomi ham hamisha ko'rsatib turadi. Qadimgi yunon faylasufi Gekraklit yaxshi tushuntirganiday, "Ko'p narsani bilish hali donishman bo'lish emas". Zero, donishmandlik (sofiya) bilimning o'zidagina iborat emas va barcha bilimlarning jami ham emas. Donishmandlik tushunchasining mazmuniga ko'p bilim egasi bo'lish bilan birga bu bilimlarni qo'llanishning axloqiy mezonlarini ham bilish va, eng muhimi, boshqa odamlarga va atrof tabiatga, butun borliqqa mehru shafqatli bo'lishni ham kiradi.

Lekin keyingi davrlarda insoniyatning butun diqqati asosan faqat bilimli bo'lishga qaratildi, madaniyatning boshqa eng muhim jixatlari esa e'tibordan chetda qolib ketdi. Bu hol Konfutsiy davridayoq boshlangan edi va u hozirga qadar davom etib, o'z maksimal darajasiga yetdi. Bu holning boshlanganini esa Konfutsiyning o'z vaqtida afsus

bilan aytgan “Qadimgi odamlar o‘zlari uchun bilim olar edilar. Hozirgilar esa boshqalarni ezish uchun bilim egallamoqdalar” so‘zlari ham ko‘rsatgan edi.

3. Endilikda mustaqil jamiyatimiz ma’naviyatini qayta qurar ekanmiz biz bunday illatdan ozod bo‘lishimiz, ya’ni o‘z bilimimizni boshqalarni ezish uchun emas, aksincha, boshqalarga yordam berish uchun, ularga baxtli bo‘lish yo‘lini ko‘rsatish uchun qo‘llashimiz kerak. Shundagina faylasuf ezgu fikr, ezgu kalom va ezgu amal egasi bo‘la oladi, o‘zining chin vazifasini bajara oladi.

Lekin, bugungi kunda, bizningcha, bu ham yetarli emas. Zero bugungi kunda har qancha ezgu fikr egasi bo‘lmang va ezgu kalom ayt mang hamda ezgu amallar bilan shaxsiy namuna ko‘rsat mang, odamlarni o‘zingizga jalb etuvchi jihatingiz ham bo‘lmasa, ish yurishmaydi. Zero televidenie, kino, teatr, radio kabi ommaviy axborot vositalari bir — biri bilan musobaqalashib, informatsiya uzatishning eng qiziq usullarini qo‘llab turgan, “ommaviy madaniyat” ham bu musobaqada ulardan qolishmay turgan bugungi kunda o‘qituvchidan bu raqobatda qatnashmoq uchun juda katta san’at egasi bo‘lish ham taqozo etilmoqda. Ya’ni bugun u yaxshi so‘zni oddiy aytish bilan cheklana olmaydi, balki uni juda chiroyli, ifodali ta’sirchan nutq bilan, ya’ni artistlik mahorati bilan ham artistlardan ustun bo‘lishi kerak. Buning uchun kishi o‘zini zo‘rlashi ham kerak emas, balki o‘z kasbini chin qalbdan sevishi kerak. Shundagina bular hammasi tabiiy ravishda vujudga keladi.

Ushbu savolni yoritishdan asosiy maqsad o‘quv jarayonida lektorning o‘rnini hech nima bosa olmasligini ko‘rsatib berishdan ham iborat edi. Vaholanki, chet ellarda maktab, kolledj va boshqa o‘quv dargoxlarida ma’ruzachining jonli nutqini tinglash o‘rniga yuksak texnikalashgan axborot tizimlaridan (kompyuter, mag‘nitofon, internet va sh.k.) keng foydalanish amaliyoti kuzatilmoqda. Biz bu yerda o‘zimizning xos nuqtai nazarimizni bildirmoqchimiz. Buning uchun yana bir karra va konkretroq ravishda chin ustoz temirdan yoki boshqa jonsiz narsalarda yasalgan robot emas, balki nihoyatda noyob zot ekanini eslab olishimiz zarur.

Ustoz (o‘qituvchi, pedagog) ushbu so‘zning eng oliy ma’nosida olib qaralsa bu " donishmandlik fidoiysidir", haqning hizmatchisi bo‘lgan insondir, U jaholat zulmatida yo‘l topa olmay turganlarga yo‘lni yorituvchi ziyodir. Uning ziyosi talabaning qorong‘ulik chulg‘ab olgan qobiliyatlari va imkoniyatlarining namoyon bo‘lishi, ro‘yobga chiqishiga yordam beradigan kuchli ruhiy madaddir.

Ana shu oliy ma’nodagi ustoz o‘zi geniy bo‘lmagani holda (uning genialligi ham aslida shunda bo‘lsa kerak) geniylarni tarbiyalab yetishtirish qobiliyatiga ega bo‘lgan zotdir. Lekin bu qobiliyat ko‘pincha halkning nazariga daholarga tushunganichalik

tushmaydi. Shunga qaramasdan ustoz o‘z ishini kamtarlik bilan davom ettiraveradi. Chunki uning asl maqsadi shon —shuhrat emas, balki barkamol insonlarni tarbiyalashdir.

"O‘zidanda yuksakroq shogirdni tarbiyalay olmaydigan ustoz chin usgoz emas" degan Bahoviddin Naqshband g‘oyasining mohiyati ham ayni shunda edi.

O‘zidanda yuksakroq shogirdlarni yetishtirmoq uchun esa o‘qituvchi quyidagi sifatni o‘zida jo etishga tinimsiz harakat qilishi kerak:

1. O‘qituvchining o‘zi barkomilikka tinimsiz intilgan chog‘dagina chin ustoz bo‘la oladi, bu intilishdan to‘xtagani zamoni u bu nomga munosibligini yo‘qotadi. Falsafiy materialni bayon etishning boshqa shakllarida (gazeta, ilmiy adabiyotlar, radio, televidenie va h.k. dagi chiqishlarida) bunday uzluksizlik talab etilmaydi. Zero, o‘qituvchi bir oy, bir yilda bir marta emas, balki har kuni kechagidan komilroq bo‘lishi kerak. Chunki u har kuni, har soat, har daqiqa o‘z shogirdlari uchun namunadir.

2.O‘zining har bitta shogirdida yaxshi va yomon tomonlarni, yutuq va kamchiliklarni ko‘ra oladigan, ularga ishona oladigan, ular davrasiga ko‘tarinki ruh kirita oladigan, o‘z o‘quvchilari qalbini rom eta oladigan bo‘lishi zarur. Falsafiy materialni bayon etishning boshqa shakllarida esa muallif o‘z muxlislari bilan bunday bevosita aloqadorlik, shogird qalbiga to‘g‘ridan to‘g‘ri kirish imkoniyatiga ega emas.

3.O‘qituvchining vazifasi o‘z o‘quvchilariga bilim berishdangina iborat emas, balki va, asosan, ularning endigina shakllanayotgan ongini eng oliy ruhiy qadriyatlarga — Muhabbat, Adolat, Haq (Haqiqat), Go‘zallik kabilarga yo‘naltirishdan iboratdir. Uning ana shu jihati bugungi kunda ayniqsa dolzarb. Zero, Etika va estetikani faqat fan deb qarab kelingan vaqtlarda ustozning vazifasi faqat bilim berish bilan cheklanib qolgani tufayli bir qator yosh avlod teran ruhiy qadriyatlardan bahra olish imkoniyatidan uzoq vaqtlar mahrum bo‘lib kelgan edi. Kishi ongini eng oliy ruhiy qadriyatlarga yo‘naltirish esa o‘qituvchi bilan shogird orasida ikkiyoqlama jonli muloqot bor bo‘lgan chog‘dagina mumkin bo‘ladi. Radioda, televidenie ekranlarida va h.k. bunday bevositalik yo‘q, ya‘ni "qalb qalbdan bevosita suv ichish" imkoniga ega emas.

4. Talabalarni tarbiyalayotgan ustoz avvalo o‘z shaxsiy menini hudbinlikdan ajratib olmog‘i, o‘zining har bir hatti-xarakatini boshqara oladigan bo‘lishi kerak. Shuningdek, unda asosiy hayotiy masalalarga nisbatan ochiq-oydin, aniq qarashlar shakllangan bo‘lishi, boshqalarni tushunish istagi va qobiliyati rivojlanishi va bu yo‘lda katta sabru toqat hislatlarini kasb etishi ham kerak.

Falsafiy materialni boshqa yerlarda bayon etishning hech qaysi shaklida lektordan bunday sifatlari qat’iy, izchil, uzluksiz va davomli bo‘lishi talab etilmaydi.

Shunday qilib, o'quv jarayonida malakali, o'z ishini yaxshi biladigan va yaxshi ko'radigan, bilimli va ahloqli, odil va insonparvar, shirinso'z va mohir notiq (orator) sifatiga ega bo'lgan Etika va estetika o'qituvchisining o'rnini hech bir yangi texnologiya bilan almashtirib bo'lmaydi. Televidenie ko'rsatuvlari, matbuot sahifalarida chiqqan axborotlar ham talabaning pedagog lektor bilan jonli muloqoti o'rnini aslo bosa olmaydi.

Chunki, talaba ma'ruzachining na radiodagi, na televideniyadagi chiqishlarida va na matbuotda chop etilgan maqolalarida muallif fikrining o'zini qiziqtirib qolgan joylariga jalb qilish, savol berib, o'z savollariga shu zumda, bevosita javob olish, u bilan bevosita bog'lanish, dars mazmunida faol ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'la olmaydi. Ikkinchi tomondan, notiq(lektor) ham o'z leksiyasini qanday qabul qilayotganidan, tinglovchiga qanday ta'sir ko'rsatayotganidan, unda qanday savollar tug'ilyotganidan yoki uni umuman befarq qoldirayotganidan va boshqa holatlaridan bevosita va tez xabardor bo'la olmaydi. Shuning uchun umuman o'qitishda, ayniqsa Etika va estetikani o'qitishda axborot uzatishning boshqa vositalaridan foydalanish mumkin va kerak bo'lgan hollarda ham me'yorni esdan chiqarmaslik va asosiy e'tiborni jonli muloqotga qaratish zarurligini esdan chiqarmaslik kerak. Albatta, ta'limning ma'ruza—muloqotdan boshqa hillarining xam katta ahamiyati bor. Lekin, bularning hech biri jonli muloqotning o'rnini aslo bosa olmasligini aloxida ta'kidlash joiz.

Etiket—bu kishilarning o'zaro munosabatiga tegishli umumiy tarzda qabul qilingan va rioya qilinishi talab etiladigan axloqiy qoidalaridir. Shunga ko'ra u muomila odobining rasmiylashgan shaklidirki, u har bir xalqning urf-odati, xulq-atvori bilan bevosita bog'liq odob qoidalari hisoblanadi. Masalan, bizning xalqimizdagi mehmondorchilik, dasturxon ustida o'tirish – ovqatlanishning odob qoidalari—etiketlardan (dasturxon to'rida eng kattalarning o'tirishi, ovqat yeyishni ularning boshlab berishi va boshq.)dan G'arb – Ovro'pa xalqlarining bu boradagi etiketlari farq qiladi. (Bu o'rinda Maxtumqulining: “Har yigitning aslini bilay desangiz, marakada o'tirib turishing ko'ring” degan so'zlarini eslash kifoya).

Bugungi globallashuv, dunyo xalqlari madaniy aloqalarining kengayib borishida kishilarimizda, ayniqsa yoshlarimizda milliy qadriyatlarimizga sodiqlik ruhida tarbiyalash alohida ahamiyat kasb etmoqda. Shunga ko'ra yoshlarimiz milliy etiket ko'nikmalarini shakllantirish bugungi tarbiya tizimining muhim vazifasi hisoblanadiki, oila buni amalga oshuruvchi asosiy sub'ekt sanaladi. Darhaqiqat, odob ko'nikmalari bolada yoshlikdan bevosita ota-onaning namunaviy xatti-harakatlari ta'sirida shakllanadi. “Qush uyasida ko'rganini qiladi”degan xalq hikmatida ana shu oddiy haqiqat mujassamlashgandir.

Etiket muomala odobi sifatida faqat muayyan millat, xalq munosabatidagi emas, balki xalqaro ijtimoiy-siyosiy miqyosida, xususan, diplomatiya sohasida qabul qilingan qonun-qoidalar tarzida ham amal qiladi. Bunday qonun qoidalar rasmiy xaraterga ega bo'lib, ularga elchilardan tortib, davlat boshliqlarigacha birday rioya qilishi talab etiladi. Va ularni buzish qat'iy taqiqlanadiki, bunga yo'l qo'yilgan holda katta jarima to'lanadi.(Sobiq sho'rolar mamlakatining boshlig'i N, S, Xrushchev 1962 yilda BMT

assambleyasida ma'ruza qilish etiketini buzganligi uchun unga jarima belgilangan edi).

Kasb odobi axloqiy madaniyatning moddiy va ma'naviy ishlab chiqarish jarayonida amal qilish shaklidir. Boshqacha qilib aytganda, kasb odobi muayyan ishlab chiqarish sohasida shug'ullanuvchi shaxs–kasb egasining o'z ijtimoiy burchini axloqiy norma, me'yorlar mezonidan o'tash madaniyatidir. Kasb odobi bir-biri bilan uzviy bog'liq ikki jihatni o'z ichiga oladi: xuquqiy va axloqiy. Kasb egasining o'z burchini jamiyatning maqsad va manfaatlariga muvofiq majburiyat doirasida bajarishi birinchi jihat mohiyatni ifodalasa, ikkinchi jihatning mohiyati esa ixtiyor erkinligi, axloqiy tanlov asoslanishligi bilan izohlanadi. Va qayd etilgan jihatlar o'zaro uzviy birlikda kasb egasi faoliyatida axloqiy munosabat tarzida namoyon bo'lgan paytdagina kasb odobi axloqiy madaniyatning amal qilish shakli hisoblanadi. Darhaqiqat, masalan, shifokor-vrachning kasb odobi Gippokratga qasamyodini faqat majburiyat doirasida emas, balki axloqiy tanlov tamoyillari asosida ado etishligida namoyon bo'ladi. Shuni ta'kidlash kerakki, kasb odobida huquqiy jihat belgilovchi, ustuvor tomon hisoblanadi. Va shu bois hech bir tabib, hatto o'zining ashadiy dushmanini ham davolamaslikka haqqi yo'q.

Kasb odobi huquqiy va axloqiy jihatlarining birligi tamoyili barcha kasb egalariga ham birdek talluqlidir.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, kasb odobi turli toifadagi kishilar o'rtasidagi o'zaro aloqa muomala odobi bo'lib qolmasdan, ayni paytda unda shaxs va jamiyat o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar ifodalanadi. Chunki har bir ijtimoiy guruh kasbiy vazifa-burchlarini bajarishiga ko'ra ierarxiyali, mavqega egadirlarki, bunda ularning biri ikkinchisiga nisbatan imtiyozli huquqqa ega bo'ladi. Chunonchi, o'qituvchi uquvchiga nisbatan, maktab direktori o'qituvchiga nisbatan va h.

Shu jihatdan olib qaraganda kasb odobi madaniyati jamiyat va shaxs munosabatlarini uyg'unlashtirishda muhim mavqeni egallaydiki, bu ayniqsa bugungi kunda mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini barpo etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Zotan bunday jamiyat o'z mohiyatiga ko'ra o'z-o'zini boshqa tamoyiliga asoslangan tizim bo'lib, bunda fuqarolarning axloqiy madaniyati ustivor mavqeni egallaydi.

Nazorat savollari

1. Axloq va nafosat falsafasi asosiy tushunchalarining tizimlilik xususiyati.
2. San'at estetik tarbiyaning asosiy vositasi sifatida
3. Axloqiy va estetik tushunchalarning bog'liqligi.
4. Go'zallik va ezgulikning o'zaro aloqadorligi
5. Xulq go'zalligi
6. Nikoh va oilaning axloqiy –estetik voqelik sifatidagi xususiyatlari
7. Baxt tushunchasining axloqiy mohiyati
8. Vijdon tushunchasining mohiyati
9. Burch va uning ko'rinishlari
10. Go'zallik va ezgulikning o'zaro aloqadorligi

IV. AMALIY MASHG‘ULOTLAR MATERIALLARI

(jami 10 soat)

Amaliy mashg‘ulotlar ijtimoiy fan yo‘nalishi bo‘lganligi sababli seminar tarzida o‘tkaziladi hamda quyida beriladigan savollar va ularning javoblarini zamonaviy pedagogik texnologiyalarini qo‘llagan holda bajarishni taqazo etadi.

1- amaliy mashg‘ulot: “Etika” va “Estetika” fanini o‘qitishning zamonaviy usullari va uslublari.

Reja:

1. Jahonning ilg‘or oliy ta‘lim maskanlarida Etika” va “Estetika”ni o‘rganish va o‘qitish tajribalari.
2. O‘zbekistonda Etika” va “Estetika”ni qiyosiy o‘rganish muammolari.
3. Etika, estetika fanini o‘qitish muammolari va metodikasi.
4. Etika va estetika fanidan ta‘lim berishning didaktik tamoyillari. Etika va estetika fanini o‘qitishda ilg‘or pedagogik texnologiyalar va interaktiv usullar.

Hozirgi davrda etika va estetikani o‘qitishning yana bir murakkabligi shundaki, uni o‘rganadigan insonlar tabiatida ham katta tezlik bilan murakkab o‘zgarishlar sodir bo‘lmoqda. Ya‘ni, biz bugungi talabalar butun insoniyat ma‘naviyatida sodir bo‘lgan global ma‘naviy inqirozning aksu sadosi ekanini ham hisobga olishimiz joiz. Ma‘lumki, ushbu jarayon biz totalitar sotsializm davridagi yopiq jamiyat sharoitidan chiqqan va G‘arb falsafasining O.Shpengler, X.Ortega-i-Gasset, K. Mangeym, X. Arendt, T. Adorno, M. Xorkxeymer, V. Benyamin va G. Markuze kabi taniqli faylasuflari salbiy mohiyatini aniq yoritib bergan ommaviy madaniyatning yopirilib kirib kelishi uchun qulay bo‘lgan ochiq jamiyat, axborot xaosi, globallashuv, shuningdek, mafkuraviy xurujlar sharoitida ayniqsa katta xavf tug‘dirmoqda. Bu hol mazkur sharoitda yoshlarni aslida elitar madaniyat bo‘lib kelgan falsafiy madaniyat ruhida tarbiyalashni, asl barkamol avlodni yetishtirish ishini beqiyos murakkablashtiradi. Bu hol bo‘yicha davlatimiz rahbari o‘z bezovtaligini juda ko‘p marta ta‘kidlagani bizga yaxshi ma‘lum. Xususan, prezidentimiz yoshlarni ochiq axborot olish davrida hukm surayotgan umumbashariy ma‘naviy krizisdan asrash muammosiga deyarli barcha asarlarida alohida e‘tibor qaratgan. Masalan, “...keyingi yillarda ko‘plab namoyish etilayotgan jangarilik filmlarini olaylik, - deb yozadi I.A.Karimov. - Bu filmlarni ko‘pchilik, ayniqsa, yoshlar maroq bilan ko‘radi, chunki odamzot tabiatan mana shunday to‘polonlarni tomosha qilishga moyil... Afsus bilan ta‘kidlashimiz lozim: tarix tajribasi shundan dalolat beradiki, inson tabiatidagi insoniylikdan ko‘ra vaxshiylik, ur-yiqit instinklari, ya‘ni xatti-harakatlarini qo‘zg‘atib yuborish osonroq. Ongi shakllanib ulgurmagan aksariyat yosh tomoshabinlar bunday filmlardan ko‘pincha turli yovuzlik, yirtqichlik, shafqatsizliklarni o‘rganadi, xolos. Natijada ularning diydasi qotadi, qalbidan toshbag‘irlik, zo‘ravonlik, axloqsizlik kabi illatlar joy olganini o‘zi ham sezmay qoladi. Hatto shunday tomosha va filmlarning qahramonlariga ko‘r-ko‘rona taqlid qilishni istaydigan yigit-

qizlar ham topiladi. Chunki ular bunday uydirma talqinlar ta'sirida qo'l urayotgan ishi qanday ayanchli oqibatlarga olib kelishini tushunib yetmaydi.”

Uchinchi tomondan, hozirgi davrda falsafa, etika va estetikani o'qitishda barcha fanlarni o'qitishda bo'lgani kabi yangi uslubiyatni qo'llash, ya'ni innovatsion metodlardan foydalanish talab etilmoqda. Ya'ni biz shakllanishi hali o'z nihoyasiga yetmagan etika va estetika fanlarini yangi uslubiyat asosida o'qitish muammolari ustida ham ishlashimiz zarurati ko'ndalang bo'lmoqda.

Mazkur shart-sharoitdan kelib chiqilsa, hozirgi kunda ta'lim yurtlarida mazkur fanlarni o'qitish naqadar murakkab ish ekani ko'rinadi. Shunga ko'ra falsafadan mutaxassis bo'lish hozirgi davrda nihoyatda qiyin va mas'uliyatli, ayni paytda juda sharaflil va mas'uliyatli ishdur. Lekin bu sharaf faqat o'qituvchining o'z vijdoni va uni tushunib yeta olgan ayrim talabalardan boshqalarga sezilmaydigan beg'araz sharafdur.

Ana shu sharafga sozovor bo'lish uchun dastavval dars o'tish jarayoni haqida umumnazariy tasavvurga ega bo'lishimiz muhimdir.

2. O'zbekistonda Etika” va “Estetika”ni qiyosiy o'rganish muammolari.

Oliy o'quv yurtida ishlovchi professor, dotsent, assisentlarning eng asosiy vazifasi – talabalarni o'qitishdir. O'qitish jarayoni haqida ikki hil tasavvur shakllangan bo'lishi mumkin. Birinchisi, Sub'ekt-ob'ekt orasidagi munosabat tarzida ifodalansa, ikkinchisi Sub'ekt-sub'ekt orasidagi munosabat tarzida ifodalanadi. Birinchi holda o'qituvchi talabalarga informatsiyani qabul qiluvchi ob'ekt sifatida qarasa, ikkinchisida u bilan bevosita muloqat qiluvchi, ya'ni hamsuxbat sifatida qaraydi. Albatta, ushbu fanlardan dars o'tishning eng yaxshi shakli birinчисidir.

Metodikadan ba'zi mutaxassislarning fikriga ko'ra go'yo dars o'tishning ikkinchi shakli yangi bo'lib, birinchisi eski, an'anaviy ekan. Bu fikrni to'g'ri deb bo'lmaydi. Chunki, avvalo, barcha davrlarda har ikki shaklni ham qo'llashning davr va shart sharoitlar bilan taqozalanadigan hamda o'qituvchining o'z holatidan kelib chiqadigan (ya'ni ob'ektiv va sub'ektiv) sabablari bo'ladi. Shu ma'noda bu masala tahliliga konkret yondoshuv zarur.

Masalan, sub'ekt-ob'ekt munosabati 1) talabalar guruxida tortinchoq, nofaol yoki bilim saviyasi juda sayoz talabalar ko'pchilikni tashkil etadigan xolda; 2) o'qituvchining o'zi ma'ruzani bemalol o'qiy oladigan tajriba va bilimga ega bo'lmagan holda 3) o'quv mavzusi va materiali juda yangi, hali har tomonlama o'rganilmagan, endigina o'rganila boshlangan holda bo'lishi ham mumkin. Shu kabi hollarda barcha davrlarda, ayniqsa, bugungi kun darslarida sub'ekt-ob'ekt munosabati qaror topishi tabiiy. Lekin bundan, birinchidan, etika va estetika darslarini hamisha shunday o'tish kerak, degan xulosani chiqarishga ham shoshish

kerak emas. Ikkinchidan, shunday hollarda ham, ya'ni sub'ekt-ob'ekt doirasida dars o'ta turib ham bunday darslar ichida ham sub'et-sub'ekt munosabatlari tarzini ham imkon boricha, fragmentar ravishda bo'lsa ham kiritib turish mumkinligini hisobga olish joiz.

Aksincha, sub'ekt-sub'ekt tarzida dars o'tilishida, o'qituvchi asosiy sub'ekt bo'lishi, talabalar esa unga nisbatan muayyan darajada ob'ekt bo'lishlari ham tabiiy. Masalan, falsafadan dars berishning eng yuksak namunasi hisoblanmish Platonning barcha dialoglarida Suqrot o'z shogirdlari bilan baxs (dialog) olib borarkan, ya'ni sub'ekt-sub'ekt tarzida muloqot olib borarkan, ushbu muloqotlarning katta qismida, ayniqsa asosiy g'oyalar muhokamasi va xulosalarida Suqrot monologlari katta o'rin egallaganini ko'ramiz. Vaholanki, Suqrotning shogirdlari, bizning dastlabki darslarda falsafa nimaligini tasavvur ham eta olmaydigan holda darsga kiradigan, masalan, huquqshunos bo'laman deb, kirish bali yetmagani uchungina boshqa fakultetga kirib, shuning bilan birga na o'z soxasini va na falsafani bilishga qiziqish bilan qaray olmaydiganlarlardan ham tashkil topishini hisobga olishga to'g'ri keladi.

Shularning hammasiga qaramasdan, hozirgi kun talabasiga o'qituvchi ham ob'ekt, ya'ni bilimlari uzatilayotgan va o'zi o'zgartirishi kerak bo'lgan ob'ekt sifatida ham, o'zi bilan teng muloqotga haqli sub'ekt sifatida ham yondoshuvi maqsadga muvofiqdir. Hozirgi davr falsafiy darslarining yuksak ekzistensial ma'nosi ham shunda, ya'ni talaba bilan tengday, ayni vaqtda undan ustun ustoz darajasida tura bilishdadir. Bu vaziyatda turish tajribasiz va falsafiy-nazariy bilimi sayoz o'qituvchi uchun juda qiyin va qaltis ish. Shuning uchun ham bu hollarda ko'pchilik yosh o'qituvchilar sub'ekt-ob'ekt variantida ish yuritadilar. Ushbu variantni ishning boshlanishida, uning ayrim qismlarida qo'llashni uzurli hisoblash mumkin bo'lsa hamki, uni mutloqlashtirish yaramaydi. Chunki bugungi kun talabasi garchi chuqur nazariy bilish ko'nikmalariga erisha olmagan bo'lsa hamki, keng axborot omboriga egaligi jixatidan o'z o'qituvchisidan ustun kelishi qiyin emas. Ayni shunday hollarda uning bilan sub'ekt-sub'ekt, ya'ni falsafiy suxbatlarning "tengxuquqli partneri" sifatida muloqatda bo'lish foydali bo'ladi.

Yuqorida berilgan matndan quyida berilgan savollarga javob bering.

Savollar

1. Axloq va nafosat falsafasining predmeti, tadqiqot doirasi maqsadi va vazifalari.
2. Axloq va nafosat tuzilmasi.
3. Axloq va nafosat falsafasining tushunchalari.
4. Go'zallik va ezgul ik tushunchasining o'zaro aloqadorligi.
5. Axloq va nafosatning milliy – mintaqaviylik xususiyatlari.
6. Axloq va nafosatning ma'naviyat tizimidagi birlashtiruvchilik xususiyati.
7. Axloq va san'at.
8. Fojeaviylik va qahramonlik tushunchasi.
9. Axloqiy va estetik munosabat.
10. Axloqiy ravnaq tushunchasining axloqiy taraqqiyot tushunchasi bilan uzviyligi.

Amaliy mashg'ulotni o'tkazish tartibi:

1. Tinglovchi berilgan har bir savol bo'yicha o'z fikrini bayon qiladi;
2. Qo'yilgan savolni qanday qilib qulay o'qitish metodlari haqida taklif beradi;
3. Berilgan taklif bo'yicha bir nechta misollar ko'rsatadi;
4. Taklif qilinayotgan zamonaviy ta'lim metodining samaradorligini isbotlaydi.

2-amaliy mashg'ulot. Axloqiy va estetik madaniyatni shakllantirishning tarbiyaviy vositalari va yo'llari.

O'rta asrlarda axloqiy tafakkur musulmon sharqida yuksak taraqqiyot darajasiga ko'tarilgan. Agar G'arb-Ovro'pada bu davrda turg'unlik-sxolastika hukm surgan bo'lsa, bu mintaqada, xususan Markaziy Osiyoda uyg'onish davri yuz beradi. Bu davrda axloqshunoslik mashshoiyyunlik (arastuchilik) va tasavvuf falsafiy-diniy ta'limotlari rivojlanadilar. Beruniy, Farobiy, ibn Sino, Ibn Rushdlar, Arastu ta'limotini rivojlantirgan va axloqshunoslik masalalarini ana shu yo'nalishda talqin qilgan mutafakkirlardir.

Abu Nasr Farobiy (873-950)ning axloqiy qarashlari uning "Fozil odamlar shahari", "Shaharni idora etish kitobi", "Baxt-saodatga erishuv haqida risola" kabi asarlarda bayon etilgan. Farobiyning qarashicha axloqiy Kamolotga erishishi insonning o'z qo'lidadir. Bunga esa tarbiya va o'z-o'zini tarbiyalashi orqali erishiladi. Barcha xalqlar baxtga erishish uchun bir-birlari bilan, hamkorlik munosabatida bo'lishlari kerak deb ko'rsatadi faylasuf. Baxt, uning talqinicha, tabiat haqidagi bilimlarni o'zlashtirishdir.

Abu Rayhon Beruniy 973-1048 har qanday bilimlar insonning axloqiy kamolotga xizmat qilish kerakligini u "burch" "nomus", "yaxshilik va yomonlik", "adolat", "vijdon" mezonli tushunchalarni ana shu nuqtai nazardan turib talqin qiladi. Uning ana shu axloqiy qarashlari "Hindiston", "Javohiro't" asarlarida o'z aksini topgan.

Abu Ali ibn Sino (980-1037) axloqiy qarashlari "Salomon va Ibsol haqida qissa", "Zafarnoma", "Risolat at-Tayyor", "Aksam al umum al aqlini" asarlarida bayon etilgan.

Ibn Sino axloqiy fazilatlarini ptuelich.. emas, balki tarbiya mahsuli deb hisoblaydi. Uningcha, kamolotga intilish yaxshilikdir. Savol javob tarzida yozilgan "Zafarnoma" nomli pandnomasida yaxshilik quyidagicha tavsiflanadi.

"- Yaxshilarning yaxshiligi nimada? Dedi: - Xoksorlik, beminnat saxovat hamda mukofot ta'ma qilinmagan xizmatida"¹³

Farobiy, ibn Sinoning falsafiy-axloqiy qarashlari arab faylasufi Ibn Rushd (1126-1198) tomonidan rivojlantiriladi. Uning axloqshunoslikka oid qarashlari "Tahofut ut-tahofut" asarida bayon etilgan bo'lib, bunda u ixtiyor erkinligi masalasi ustida fikr yuritiladi. Uningcha, inson xulq-atvori bilan bog'liq xatti-harakatlar azaldan belgilab qo'yilmaydi, u ixtiyor erkinligiga egadir. Bunday erkinlikni inkor etish yaratuvchining mohiyatiga ziddir, zotan insonning axloqqa zid xatti-harakatlarini taqdiri azal bitiklari deb bo'lmaydi. Illo o'z bandalariga yomonlik sog'inishi, ularni yovuzlikka boshlash yaratuvchining atributlariga kirmaydi.

O'rta asrlar musulmon Sharqida **tasavvuf** diniy-falsafiy ta'minot VIII asr boshi va IX asr boshlarida Markaziy Osiyoga keng yoyila boshlaydi va u Abduxoliq, G'ijduvoni, Bahouddin Naqshband, Ahmad Yassaviy, Najmiddin Kubro kabi bir qator mashhur

¹³ Abu Али ибн Сино. Зафарнома. Самарқанд, "Сўғдиёна", 1993, 10-бет.

mutasavvular tomonidan o'ziga xos ma'naviy-axloqiy ta'minot sifatida rivojlantiriladi.

Ahmad Yassaviy (taxm. 1103-1166) axloqiy qarashlarini teran falsafiylik bilan yo'g'rilgan "Devoni hikmat" nomli o'git-pandnomasida bayon etadi. Uningcha, Xudoga-Haqiqat, Ezgulik timsoliga erishish uchun nima xizmat qilsa, ularning barchasi axloqiy fazilatlaridir.

Tasavvufning Yassaviya yo'nalishi uning nomi bilan atalib kelinadi.

Abduxoliq G'ijduvoni (1103-1220) insonni ma'naviy axloqiy komilikka olib boruvchi yo'llar (rashha)larni ishlab chiqadi va bular keyinchalik naqshbandiya tariqati uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu tamoyillar to'rtta bo'lib, ular: 1. Hush dar dam: zikr vaqtida har bir chiqayotgan nafas hushyorlik bilan chiqmog'i, g'aflatga tushmaslik lozim, har nafas olib chiqarish paytida Allohni zikr qilish darkor. 2. Nazar bar qadam: solik tariqat a'zosi qaerda bo'lmasin har bir qadamiga nazar solishi, ogoh bo'lib yurmog'i lozim. 3. Safar dar vatan: solikning yomon odatdan xushxulqlikka yo'nalishi. 4. Xilvat dar anjuman: Zohiran xalq bilan, botinan Haq bilan bo'lish zarurligi.

Bahouddin Naqshband (1318-1389) tasavvufni ma'naviy-axloqiy ta'limot darajasiga ko'targan mutasavvuf. U asos solgan Naqshbandiya tariqati Markazi Osiyo xalqlarining ma'naviy hayotidan chuqur o'rin egallaydiki, bugungi kunda ma'naviyatimizni shakllantirishda, milliy mafkuramizni kishilar qalbiga singdirishda ham katta ahamiyatga egadir.

Naqshbandiya tariqati A.G'ijduvoni ta'limotining takomili bo'lib, uning asosida "Dil ba yoru dast ba kor" ("Ko'ngil Xudoda, qul esa ishda bo'sin") degan diniy (ilohiylik) lik va dunyoviylikni o'zida mujassamlashtiruvchi shior yotadi. Mazkur shiorning mazmuni shundaki, axloqiylik insonning baxt-saodatiga yo'naltirilgan bunyodkorlik ishlarida namoyon bo'ladi va bunday axloqiylik esa ilohiylik bilan yo'g'rilgan bo'lishi lozim.

Najmiddin Kubro (1154-1226)ning axloqiy qarashlari "Sharxussunna val-misolihu", "Usuli asari", "Favoinhul-Jamol" nomli asarlarida bayon etilgan. Kubriyaviya tariqatining mohiyati quyidagi o'nta axloqiy qoidalarda mujassamlashgan: tangriga o'z hohishi bilan yuzlashish; zuhd fi dunyo-har qanday lazzatdan o'zni tiyish; tavakkul-Ollohga e'tiqod va bu yo'ldan har qanday nopok narsalardan voz kechish; qanoat; uzlat-xilvatni ixtiyor qilish; mulozamat az-zikr; tavajjuh-Xudoga muhabbat qo'yish; nafsni yengish; muroqaba-tafakkur, mushohada qila bilish; rizo-Xudo xushnudligi erishish.

Tasavvuf (naqshbandiya) tariqati ma'naviy-axloqiy ta'minot sifatida Temur va Temuriylar davrida xalq mafkurasiga aylanadi va kishilarni mo'g'ul istilosiga qarshi kurashga, bunyodkorlik ishlariga safarbar etish uchun xizmat qiladi. Amir Temurning "Kuchadolatda" degan shiori mazmuni naqshbandiya tariqatining "Dil ba yoru dast ba kor" tamoyili bilan yo'g'rilgan edi. Temuriylar davrida Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy kabi ijodkorlar naqshbandiya tariqati tamoyillari asosida ijod qiladilar va uning g'oyalarini hayotga tadbiq etishda ibrat namunalarini ko'rsatadilar.

Abdurahmon Jomiy (1414-1492)ning "Bahoriston" asarida baxt, burch, yaxshilik va yomonlik kabi axloqiy mezoniy tushunchalar xususida fikr yuritiladi.

Alisher Navoiy (1441-1501) insonni oliy qadriyat deb biladi va bunga har bir kishi eng avvalo o'zida axloqiy fazilatlarni shakllantirish orqali erishadi. Inson bu dunyoga bir marta kelar ekan, deb uqdiradi mutafakkir o'zida ana shunday fazilatlarni kasb etib yashamog'i kerak:

Kamolot kasb etkim olam uyidin,
Senga farz o'lmag'oy g'amnok chiqmoq.
Jahondin notamom o'tmak biaynih
Erur hammomdan nopok chiqmoq.

Uning "mahbub ul-qulub" asari bevosita axloqiy masalalarga bag'ishlangan bo'lib, unda axloqiy me'yorlar, tamoyillar o'git, hikmatlar tarzida bayon etiladi.

XV asrdan boshlab Ovro'pada uyg'onish davri boshlanadi va bu keyinchalik yangi-ilm fan, ma'rifatning rivojlangan davrning shakllanishiga zamin tayyorlaydi. **Uyg'onish davridagi axloqiy qarashlar gumanizm-insonparvarlik g'oyalari** ta'sirida rivojlanadiki, bunga Lorenzo Valla, Nikallo Makiavellalar katta hissa qo'shadilar.

L.Valla (1407-1457) "Haqiqiy va yolg'on ezgulik", "Ixtiyor erkinligi haqida" nomli asarida barcha jonzotlarning tabiatan o'zini asrashga va iztirobdan qochishga intilishini ta'kidlaydi va buni o'zining axloqiy qarashiga asos qilib oladi. U muhabbat, ixtiyor erkinligi masalalarini ana shunday biologik qarashidan kelib chiqqan holda tavsiflaydi. Uningcha, muhabbat lazzatga o'xshash hissiy idrok etishdir, ixtiyor erkinligi esa har bir kishining yaxshi yashash uchun intilishi va yomonlikdan qochishidir.

M.Makiavelli (1469-1577) axloqshunoslik masalalarini din, siyosat bilan bevosita bog'liq tarzda talqin qiladi. Uning bunday qarashlari "Podshoh", "Tin Liveyning birinchi dekadasi" asarlarida bayon etiladi.

I. Kant va G.Geggellar yangi davr axloqshunosligi rivojiga katta hissa qo'shgan nemis mumtoz falsafasining namoyandalaridir.

I.Kant (1724-1804)ning axloqiy qarashlari undan keyingi davr axloqshunosligiga katta ta'sir ko'rsatadi. U "qat'iy imperativ" ("mutlaq buyruq") yoki "axloqning oltin qoida"si degan nom olgan g'oyani ilgari suradiki, unga muvofiq mazkur buyruq (imperativ) xatti-harakatning mazmuniga bog'liq bo'lmagan holda xulq-atvorning yalpi umumiy qonunini bo'ladigan qoidaga amal qilishni talab etadi.

Mazkur qoidaning muhim talabi: bu " ... faqat shunday qoidaga muvofiq harakat qilki, unga amal qilish barobarida uning eng umumiy qonun bo'lib qolishini xoxlab qolishing mumkin bo'lsin"¹⁴.

Kantning fikricha, insonning tabiiy mayllari irodaga ta'sir o'tkazadi va ayni paytda iroda erkin aql yordamida o'rnatilgan qonunga bo'ysunadi. Bu axloqiy majburiyat-amr sifatida qat'iy imperativ-mutlaq buyruq mavqeiga egadir. Va shundan kelib chiqqan holda axloqiylikning mezoni adolatdir, deb hisoblaydi faylasuf.

Kantning axloqiy qarashlari uning "Xulqlar metafizikasi", "Axloq metafizikasi" asarlarida o'z aksini topgan.

V.Gegel (1770-1831) axloqshunoslik masalalarini huquq, siyosat bilan bog'liq tarzda talqin qiladi. Uning axloqiy imperativ haqidagi qarashni shunday: "Qonunlar harakat qilmaydi, balki faqat inson harakat qiladi".

U cherkovning tarkidunyochilik axloqiga qarshi chiqadi va har qanday fazilat "Huzurhalovat baxsh etsa, shunchalik saodatga eltadi", deb hisoblaydi.

Eng yangi davr axloqshunosligi bevosita shu davr falsafiy fikri uchun xos bo'lgan irratsionalizm (lot. Irrationalis-g'ayri aqliy) uslubi ta'sirida rivojlanadi. Ekzietensiyachilik, pragmatizm, pozitivizm, ruhiy tahlil kabi axloqiy yo'nalishlar ana shunday uslubiy ta'sir

¹⁴ Кант И. Соч. В. 6 Т. – М., 1965, Т. 4, с. 260.

natijasida shu davrda yuzaga keladi.

Eskzistensiyachilik (lot. *Existencia*-mavjudlik) XX asr axloqshunosligidagi yetakchi yo'nalishdir. Mazkur ta'limotda kishining har lahzada hayot va o'lim oralig'ida kechadigan ichki kechinmalari mavjudligi asosiy masala sifati olib qaraladi. Ushbu ta'limot nemis faylasufi Karl Yaspers (1889-1969) tomonidan ilgari suriladi va undan keyinchalik fashizmning g'oyaviy quroli, mafkurasi sifatida foydalaniladi. Chunki Yaspers insondagi zo'rlik, shavqatsizlikka moyil biologik jihatlarni uning ma'naviy-axloqiy javobgarlikdan ozod holatdagi mavjudligi tarzida talqin qiladi. Keyinchalik ekzistensializmga fransiyalik Jon Pol Sartr (1905-69) tomonidan gumanizm ruhi singdiriladi.

Pragmatizm AQSh da yuzaga kelgan bo'lib, uning namoyondalari (Ch.Pirs, J.Dyun) axloqiy me'yorlar, normalar kishining foydali faoliyati talablariga bo'ysinadi, degan qarashni ilgari suradilar. Shunga ko'ra, deb hisoblaydi ular, axloq kishi xatti-harakatlari, fe'l atvorlarining normalari emas, balki uning istak va niyatlaridir. Va ular har bir kishining o'z hohishi, o'z maqsadi bor bo'lgani uchun ular da shunga muvofiq o'zi uchun nima yaxshi va nima yomon ekanligini aniqlashga yordam beruvchi axloqiy me'yor, o'lchovlari bo'ladi.

Ruhiy tahlil ta'limotining asoschisi avstriyalik psixolog Zigmund Freyd (1856-1939) bo'lib, u axloqiy masalalarni kishi ruhiyatida muhim mavzeni egallovchi ongsizlik Freydning fikricha, inson shaxsi uchta-Id,Ego, Superego komponentlarining o'zaro birligidan tashkil topadi. Holati orqali talqin qiladi. (Id) Freydning fikricha, ongsizlik inson shaxsi tarkibidagi Markaziy komponentdirki, u inson tanasining ichki ehtiyojidan kelib chiqadi. Ongsizlikda hech qanday zamon ta'siri bo'lmaydi va unda hech qanday yaxshilik ham, yomonlik ham yo'q, u axloqiy me'yorlarga bo'ysinmaydi.

Inson shaxsi tarkibidagi Ego va Superego komponentlari bevosita Id bilan bog'liqdir. Ego Id negizida, Superego esa Ego zaminida vujudga keladi. Shaxsdagi barcha axloqiy me'yorlar, xulq-atvor talabalari Superego komponentida mujassamlashadi va ma'naviy axloqiy taqiqlar qatlamini hosil qiladi.

XIX asrning ikkinchi yarmida Ovro'pa Sharq Mamlakatlarida ro'y bergan ijtimoiy-siyosiy, madaniy o'zgarishlar turli yo'llar bilan Turkiston hayotida ham kirib kela boshlaydi. Bu davrda Rossiya Chorizmi 1870 yilga kelib Qo'qon xonligini bosib oladi va Buxoro hamda Xiva xonliklarini vassaliga aylantiradi. Turkiston xalqlarining chorizm mustamlakachiligiga qarshi kurashi-ma'rifatchilik harakati yuzaga keladi. Mazkur harakat yangi taraqqiyot, ilm-ma'rifatga chaqiruvchi, millatni uyg'otuvchi kuch sifatida maydonga keladi. Asta-sekin ma'rifatchilik harakatidan jadidchilik o'sib chiqadi. Va u ta'lim-tarbiya yangicha maktab, maorif tizimini yo'lga qo'yish masalalarini kun tartibiga qo'yadi. Bu davrda Ahmad Donish, Berdaq, Abay, Abdulla, Avloniy kabi ma'rifatparvarlar yetishib chiqadi.

Ahmad Donish (1827-1897) mavjud ijtimoiy-siyosiy tuzumni tanqid ostiga oladi. O'z yurtining Ovro'pa mamlakatlaridan iqtisodiy, madaniy jihatdan orqada, qolishning asosiy sabablarini ko'rsatib berishga harakat qiladi.

Uning fikricha, agar hukmdor adolatli yuritsa, ilm-fan, san'atning gullab-yashnashiga yo'l ochib bersa, mamlakat obod bo'ladi, xalq farovonlikka erishadi. Qoraqalpoq shoiri Berdaq (1877-1900) "Axmoq podsho", "Xalq uchun", "Bo'lgan emas" kabi asarlarida axloqiy me'yorlar, tamoyillar poetik uslubda bayon etiladi.

Abay Ibrohim Qunanbaev (1845-1904) jamiyatdagi barcha salbiy hodisalarning sababi axloqiy qoida, talablarga rioya qilmaslikdir deb hisoblaydi.Uning fikricha, odam bolasi

onadan axloqsiz bo'lib tug'ilmaydi, uning axloqsizligi tarbiyasizlik natijasidir. Abay hayo, uyat, insof, odillikni insonning eng asosiy fazilatlarini deb ko'rsatadi. Masalan, u uyatni kishining or-nomusi, o'zining yaramas xulqiga qarshi turuvchi ichki isyonidir deb tavsiflaydi.

Abdulla Avloniy (1848-1934)ning axloqiy qarashlari XX asr boshlari Turkiston ijtimoiy-pedagogik fikr taraqqiyotida alohida o'rin egallaydi. U axloqiy tarbiya, ilm-ma'rifat masalalarini shu davrning talab, ehtiyojlaridan kelib chiqib tahlil qiladi va bunda zamonaviylik, dunyoviylikni asosiy mezon qilib oladi.

Avloniy tarbiyani uch turga bo'ladi: badan tarbiyasi, fikr tarbiyasi va axloqiy tarbiya. Bulardan axloqiy tarbiyani shakllantiruvchi, martaba, komillikka ko'taruvchi tarbiya deb hisoblaydi. Avloniy mazkur tarbiyaning jamiyat va shaxs ravnaqida qanday muhim rol o'ynashni ko'rsatib beradi. Bu borada uning "Tarbiya—biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir." Degan fikri hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotgan emas, bil'aks alohida dolzarblik etmoqda.

Yuqorida berilgan matndan quyida berilgan savollarga javob bering.

Savollar

1. Axloq va nafosat ma'naviyatning o'zagi sifatida.
2. Muhabbat va go'zallikning o'zaro aloqadorligi.
3. Oila ma'naviy-ijtimoiy muhit sifatida.
4. Axloq va nafosat falsafasining ahamiyati va global muammolari
5. Inson va muhit munosabatlarining axloqiy-estetik jihatlari.
6. Ilmiy-texnikaviy ravnaq va unda biologik axloqning roli.
7. Axloqiy va estetik anglash tizimi
8. Estetik did
9. Axloqiy va estetik munosabat
10. Dizaynning axloqiy -estetik mohiyati

Amaliy mashg'ulotni o'tkazish tartibi:

5. Tinglovchi berilgan har bir savol bo'yicha o'z fikrini bayon qiladi;
6. Qo'yilgan savolni qanday qilib qulay o'qitish metodlari haqida taklif beradi;
7. Berilgan taklif bo'yicha bir nechta misollar ko'rsatadi;
8. Taklif qilinayotgan zamonaviy ta'lim metodining samaradorligini isbotlaydi.

3-amaliy mashg'ulot. XXI asrning global axloqiy-estetik muammolari.

Reja:

- a. XXI asrning global axloqiy-estetik muammolari.
- b. Axloqiy va estetik muhit – sog'lom turmush tarzining asosi sifatida.
- c. Globallashuv jarayonlarida axloqiy va estetik ehtiyojning yuzaga kelish sabablari.

Yosh avlodimizni turli ma'naviy tajovuzlardan himoya qilish haqida gapirganda, nafaqat xalqimizni ulug'laydigan buyuk xususiyatlar, ayni paytda uning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatgan, eski zamonlardan qolib kelayotgan noma'qul odatlar haqida ham ochiq so'z yuritishimiz zarur. Birinchi navbatda xudbinlik va loqaydlik, qarindosh-urug'chilik va

mahalliychilik, korrupsiya va manfaatparastlik, boshqalarni mensimaslik kabi illatlardan jamiyatimizni butunlay xalos etish to'g'risida o'ylashimiz lozim. Men bu o'ta muhim vazifa keng jamoatchiligimizning, ayniqsa, ziyolilarimiz, olim va adiblarimiz, san'at va madaniyat ahli, o'zini ma'naviyat sohasiga bag'ishlagan barcha insonlarning doimiy diqqat markazida bo'lishini istardim.(119-120-betlar)

"Hozirgi vaqtda axloqsizlikni madaniyat deb bilish va aksincha, asl ma'naviy qadriyatlarni mensimasdan, eskilik sarqiti deb qarash bilan bog'liq holatlar bugungi taraqqiyotga, inson hayoti, oila muqaddasligi va yoshlar tarbiyasiga katta xavf solmokda va ko'pchilik butun jahonda bamisoli balo-qazodek tarqalib borayotgan bunday xurujlarga qarshi kurashish naqadar muhim ekanini anglab olmoqda", — deydi Yurtboshimiz, — "Bu haqda fikr yuritganda, bizning ulug' ajdodlarimiz o'z davrida komil inson haqida butun bir axloqiy mezonlar majmuini, zamonaviy tilda aytganda, sharqona axloq kodeksini ishlab chiqqanliklarini eslash o'rinli, deb bilaman. Ota-bobolarimizning ongu tafakkurida asrlar, ming yillar davomida shakllanib, sayqal topgan or-nomus, uyat va andisha, sharmu hayo, ibo va iffat kabi yuksak axloqiy tuyg'u va tushunchalar bu kodeksning asosiy ma'no-mazmunini tashkil etadi, desak, o'ylaymanki, xato qilmagan bo'lamiz" ("Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch", T.: "Ma'naviyat", 2008 y., 117-118-6.).

Ma'naviy mezonlarning nisbiyligi yaxshilik va yomonlikning turli jamiyatlarda turlicha tushunilishi bilan bog'liq. Ma'lumki, XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asr boshlarida ko'pgina G'arb mamlakatlarida ma'naviy buzg'unchilik (pala-partish jinsiy munosabatlar, giyohvandlik, nikohsiz oila, ommaviy behayo kliplar, axloqsizlik, zulm va zo'rvonlikni targ'ib etuvchi filmlar va boshqalar) jamiyat hayotining barcha jabhalarida yaqqol namoyon bo'la boshladi. Amerikalik yapon millatiga mansub olim F. Fukuyama «Buyuk uzilish» (2003) asarida G'arb og'ir kasallikka yo'liqqan, uning ilk alomatlari 1960 yillarda paydo bo'lgan, degan xulosaga keladi.

F. Fukuyamaning nazarida, uning asosiy alomatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi: 1. Jinoyatchilikning o'sishi. «Jinoyatchilikning urushdan keyingi to'loqining ko'tarilishi taxminan 1963 yillarga to'g'ri keladi, o'sha vaqtdan beri u yanada shiddat bilan tezlashdi». 2. Oila inqirozi. «Nikoh va bolalar tug'ilishi kamayib ketdi; ajralishlar soni ko'paydi; AQShdagi har uchta boladan bittasi nikohsiz tug'ilmokda, butun Skandinaviyada esa tug'ilayotgan bolalarning yarmidan ko'pini nikohsiz tug'ilganlar tashkil etadi". 3. Aholi sonining kamayishi (depopulyatsiya). Demografik portlash muammosi faqat «Uchinchi dunyo» mamlakatlariga xosdir, ayni paytda «barcha rivojlangan mamlakatlarda umuman qarama-qarshi muammo – ular aholisining qisqarishi masalasi kun tartibida turibdi», uzoq umr ko'rish jamiyatning nafaqaxo'rlardan iborat bo'lib qolishi va ularni ta'minlash masalasini keltirib chiqaradi. 4. Ijtimoiy tarqoqlik – shaxsning hayotdan ajralib qolgani, munosabatlarning keskinlashuvi, kishilar o'rtasida yolg'iz yashashga moyillik kuchayishi. F. Fukuyama G'arb jamiyati duch kelgan kasallikning sabablari haqida to'xtalib, ular oilaning inqirozga uchrangani bilan bog'liq, degan xulosaga keladi.

G'arb jamiyatida axloqiy buzuqlikning kuchayishi, internet, kabel TVsi orqali behayo filmlarning namoyish etilishining salbiy asoratlari: gomoseksualizm, sadizm va mazoxizmning targ'ib qilinishi.

D. Vilkersonning «His etish» kitobida G'arb jamiyatida «axloqiy buzuqlikning kuchayishi», kabel TVsi orqali behayo filmlarning namoyish etilishi, gomoseksualizm, sadizm va mazoxizmning targ'ib qilinishi tobora keng o'rin olayotgani ta'kidlanadi. Bularning barchasi,

avvalo, yoshlarning dunyoqarashi, axloq-odobi, ma'naviyatiga salbiy ta'sir etishi shubhasiz. G'arb ommaviy madaniyati, g'arbons qarash, g'ayriaxloqiy xatti-harakatlarni targ'ib etishda yirik kinokorporatsiyalar, xususan, Gollivudning ham "xizmatlari" yo'q emas, albatta. Prezidentimiz Islom Karimov "ommaviy madaniyat" niqobi ostida bizning yurtimizga ham kirib kelayotgan bunday xavf-xatarlardan doimo ogoxlantirib keladi.

Amoralizm va immoralizm g'oyalari.

Amoralizm (amoralizm - lot, *a* - yo'q, *moralis*-axloq) — ma'naviy hayot va shaxslararo munosabatda axloq me'yorlarining buzilishi hamda ularni inkor etish, umume'tirof etilgan xulq-atvor mezonlariga e'tiborsizlik va ularga yengil-yelpi munosabatda bo'lish. Amaliyotda *amoralizm* alohida bir shaxsning ma'naviy yetuk emasligi yoki jamiyatdagi muayyan kishilarni ma'naviy tubanlikka olib keluvchi ijtimoiy holatlar bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin. Amoralizmning tarixi qadimdan boshlangan, uning individual, guruxlarga xos va ijtimoiy shakllari ma'lum. Yakka shaxsga mansub amoralizm bir kishining axloqiy buzilishi, uning xulq-atvoridagi jiddiy kamchiliklar majmui tarzida namoyon bo'ladi. Guruhlarga xos amoralizm esa jamiyatning biron-bir qatlami, ijtimoiy xarakat a'zolari orasida keng tarqalgan illat (boylikka ruju qo'yish, jamoaviy buzg'unchilik, narkomaniya, alkogolizm, fohishalik va fohishabozlik hamda boshqalar) tarzida ko'zga tashlanadi. Ijtimoiy amoralizm u yoki bu tarzidagi ma'naviy buzilishning butun jamiyatni qamrab olishi yoki uni majburlash tamoyillarining zurlik bilan amalga oshirilishi (masalan, ateizm, fashizm, ekstremizm, terrorism g'oyalarining zo'rlik bilan yoyilishi, odamlarni shu yo'llarga o'tishga ommaviy majburlash yoki qadimgi Pompeydagi ommaviy ma'naviy buzilish holati) tarzida sodir bo'ladi. Amoralizmning siyosiy, iqtisodiy, madaniy, ma'naviy shakllari ham mavjud. XIX asr o'rtalarida G'arbda an'anaviy madaniyatning inqirozi davrida amoralizmning boshqacha shakli — immoralizm g'oyalari rivojlana boshlagan. Bu g'oyalarning mazmuni shuki, ularda ma'naviylikning to'la siyosiy maqsadlarga bo'ysundirilishi lozimligi uqtiriladi. Amoralizmning o'ta shafqatsiz, insoniylikka zid, yovuz shakli fashizm g'oyasi va amaliyotida o'z ifodasini topdi. Buning eng asosiy ko'rinishi shaxsga (fyurer)ga sig'inishdir.

Bu sig'inishda har qanday vijdoniy mezonlar rad etiladi. Tarixiy jarayonlar shundan dalolat beradiki, jamiyatda insonga muhabbat, hurmat, vijdon, axloqiylik mezonlari buzilishi amoralizmga olib keladi. Shu sababdan unga va uning turli ko'rinishlariga qarshi kurash ta'lim-tarbiyada muhim ahamiyatga ega. Amoralizm kishilarning ma'naviy buzilish oqibatida shakllanadigan, rasman tan olingan yoki amalda mavjud bo'lgan axloq me'yorlari, baholar, an'analar, xulq-atvor namunalari tizimiga mos kelmaydigan xatti-xarakati, xulqidir. Amoralizmni belgilash mezonlari mutlaq yoki nisbiy bo'lishi mumkin. Ayrim shaxs yoki guruhlarning umuminsoniy ma'naviyat me'yorlariga mos kelmaydigan xatti-xarakati va xulqi tom ma'noda g'ayri axloqiy deb baholanadi. Yolg'on so'zlama», «ota-onangni xo'rlama», «zo'ravonlik qilma», «birovning joniga qasd etma», «o'g'rilik qilma», «boshqalarga yomonlikni sog'inma» kabi oddiy axloqiy mezonlar insoniyat tomonidan asrlar mobaynida asrab-avaylab kelingan, vaqt sinovidan o'tgan va umume'tirof etilgan.

Bir bolaga yetti mahalla ota-ona, degan ko'hna maqolimiz bor. Demak har birimiz shu Vatan, shu yurt uchun, uning musaffo ertasi uchun mas'ulmiz. Donolardan biri "beparvolik tufayli dunyoda hiyonat va qotilliklar mavjud" degan edi. Yurtboshimiz ham o'zlarining "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" asarida bu haqda shunday yozadilar: "Men har qanday yovuzlikni sotqinlikdan ko'raman. Ezgulik va haqiqatga sadoqati

bo‘lmagan, ularga ishonmagan odam qo‘rqinchlidir”. Yonidagi bemorga e‘tiborli bo‘lish, xayr-saxovatni unutmagan, ota-onasi, ajdodlari qabrini ziyorat qiladigan odam ezgulikni kasb qilgan odamdir. Farzandlarimizga ezgulik sifatlarini yuqtirmasak, ajdodlarimizning bu boradagi oliyanobligini aytib turmasak, ular loqayd va beparvo bo‘lib ketaverishi mumkin.

. Daunshifting

Daunshifting (ingl. *downshifting*, avtomobil tezligini pasaytirish, u yoki bu jarayonni sekinlashtirish, sustlashtirish). Termin «o‘zi uchun yashash», “boshqalar bilan bog‘liq maqsadlarni rad etish” falsafasining maqsadini ifodalaydi.

Daunshifterlar jamiyat tomonidan qabul qilingan qadriyatlardan yuz o‘g‘irgan, umum manfaatlaridan, jamiyat farovonligi, tinchligi kabi qadriyatlar uchun mehnat qilish o‘rniga o‘zi uchun yashashni ustun qo‘yadi.

Boshqacha qilib aytganda daunshifting bu — doimo bir tomondan daromad bilan stress, ikkinchi tomondan – kam zo‘riqish evaziga erishiladigan halovat o‘rtasidagi tanlovdan iborat. Daunshifterlar biznes yoki zo‘riqtiradigan, asabiylashtiradigan ishni tashlab, o‘zi yoki oilaviy hayot uchun ko‘proq vaqtga ega bo‘lishni afzal ko‘rishadi.

Daunshifting mafkurasi va tushunchasi XX—XXI asrlarda G‘arbiy Yevropada paydo bo‘ldi. Keyinchalik Rossiyaga kirib keldi. Hozirgi kunda Rossiyada daunshifterlar hamjamiyati faoliyat yuritmoqda. Mafkuraviy jihatdan xippiga, falsafiy jihatdan nyu-eyj, buddizmga yaqin oqim bo‘lib hisoblanadi.

Daunshifting vakillari o‘zlarini “iste‘mol jamiyati” ideallariga qarshi protest bilan chiquvchilar deb biladilar. “Iste‘mol jamiyati”ni insonni shaxs sifatida rivojlanishiga qarshi turishda – “odamning odamiylikdan begonalashtirishda” ayblaydilar.

«Daunshifting» tushunchasi birinchi marta 1994 yili nyu-yorkdagi Trends Research Institute nashrida paydo bo‘ldi. Keyinchalik u Buyuk Britaniyada, Avstraliyada va AQShda keng tarqalib ketdi.

Tarixda ayrim kishilarning o‘z ma‘naviy kamolotlari yo‘lida kar‘eradan, ijtimoiy statusdan, boylikdan voz kechganligiga misollar ko‘p uchraydi. Misol uchun bundan 2500 yil ilgari Shakya - Muni urug‘i vakili shahzoda Siddxartxa Gautama (Budda), monaxlik uchun o‘z uyi, oilasi, merosi, mulkidan voz kechib, azoblardan qutulish yo‘llarini o‘rganishga o‘zini bag‘ishlagan.

Yuqorida berilgan matndan quyida berilgan savollarga javob bering.

Savollar

1. Ekologiya, axloq va nafosatning o‘zaro aloqadorligi
2. Biosfera, noosfera, etosfera tushunchasi
3. Axloqiy va estetik idealning aloqadorligi
4. Estetik qonuniyatlar
5. Moddiy va ma‘naviy hayot uyg‘unligi tamoyili
6. San‘atning axloqiy va estetik mazmuni
7. Hayotning mazmuni tushunchasining nafosat bilan uyg‘unligi
8. O‘lim va o‘lmaslik, barhayotlikning axloqiy-estetik mohiyati
9. Axloqiy va estetik tarbiyaning o‘zaro aloqadorligi

10. Ulug‘vorlikning axloqiy-estetik mohiyati

Amaliy mashg‘ulotni o‘tkazish tartibi:

1. Tinglovchi berilgan har bir savol bo‘yicha o‘z fikrini bayon qiladi;
2. Qo‘yilgan savolni qanday qilib qulay o‘qitish metodlari haqida taklif beradi;
3. Berilgan taklif bo‘yicha bir nechta misollar ko‘rsatadi;
4. Taklif qilinayotgan zamonaviy ta’lim metodining samaradorligini isbotlaydi.

4-amaliy mashg‘ulot. Inson shaxsidagi illatlarning paydo bo‘lish oqibatlari uning jamiyat rivojiga ta’siri

Reja

1. Globallashuv davrining inson shaxsiga axloqiy va estetik ta’sir etish muammolari
2. Jamiyat hayotiga “ommaviy madaniyat”ning namoyon bo‘lishi va uning ta’siri.
3. Yoshlar tabiyasida axloqiy va estetik madaniyat masalasi
4. Estetik va axloqiy immunitetni shakllantirish muammolari.

Hozirgi vaqtda axloqsizlikni madaniyat deb bilish va aksincha, asl ma’naviy qadriyatlarni mensimasdan, yeskilik sarqiti deb qarash bilan bog‘liq holatlar bugungi taraqqiyotga, inson hayoti, oila muqaddasligi va yoshlar tarbiyasiga katta xavf solmoqda va ko‘pchilik butun jahonda bamisoli balo-qazodek tarqalib borayotgan bunday xurujlarga qarshi kurashish naqadar muhim yekanini anglab olmoqda.

Bu haqda fikr yuritganda, bizning ulug‘ ajdodlarimiz o‘z davrida komil inson haqida butun bir axloqiy mezonlar majmuini, zamonaviy tilda aytganda, sharqona axloq kodeksini ishlab chiqqanliklarini yeslash o‘rinli, deb bilaman. Ota-bobolarimizning ongu tafakkurida asrlar, ming yillar davomida shakllanib, sayqal topgan or-nomus, uyat va andisha, sharmu hayo, ibo va iffat kabi yuksak axloqiy tuyg‘u va tushunchalar bu kodeksning asosiy ma’no-mazmunini tashkil yetadi, desak, o‘ylaymanki, xato qilmagan bo‘lamiz¹⁵.

Ommaviy madaniyat –madaniyat mavjudligining murakkab, hamma vaqt bir xil talqin qilinmaydigan o‘ziga xos shakli. Ommaviy madaniyatni G‘arb madaniyati bilan bog‘liq hodisa deb tushunish, shuningdek, uni g‘oyasizlik, sifatsizlik va didsizlik namunasi sifatida baholash keng tarqalgan. Ayni paytda folklor, xalq madaniyatini ham Ommaviy madaniyat ko‘rinishlari sifatida talqin qilinadi. Lekin bularda estetik immunitet umuminsoniy g‘oyalar bilan uzviylashgan. Ommaviy madaniyat chuqur ijtimoiy va madaniy ildizlarga ega. Ommaviy madaniyat paydo bo‘lishining ijtimoiy-iqtisodiy ildizlari yirik sanoat ishlab chiqarishining paydo bo‘lishi bilan bog‘liq. Yirik sanoat rivoji yollanma ishchilarga zaruratni tug‘dirgan bo‘lsa, feodal jamiyatning an’anaviy ijtimoiy tuzilishining yemirilishi odatiy mehnatidan ayrilgan kishilar ommasini vujudga keltirib, ana shu estetik ehtiyojning qondirishga xizmat qildi. Ommaviy madaniyatning shakllana boshlashi ana shu jarayonning in’ikosi edi. Zero, u yangi ijtimoiy qatlamlarning (yollanma ishchilar va xizmatchilarning)

¹⁵ Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. –T.: Ma’naviyat, 2008. 123-bet.

o'zlarigagina xos bo'lgan madaniyat ko'rinishini yaratishga bo'lgan intilishning natijasi o'laroq shakllandi. Ommaviy madaniyatning yuzaga kelishi va rivojlanishi ayni paytda ijtimoiy qadriyatlarni sodda, barcha uchun tushunarli bo'lgan tilga ko'chirish, ommaviy savodxonlikning o'sishi, nashr mahsulotlarining paydo bo'lishi hamdir. Uzoq vaqt davomida dunyoqarash va xulq me'yorlari ustozdan shogirdlarga yakka tartibda o'tib borgan. Tarixiy taraqqiyot ijtimoiy tajriba va dasturlar uzatish mexanizmining universallasuvi ularni kengroq doiraga olib chiqdi. Bunga ham ommaviy madaniyat shakllanishining muhim ko'rinishi sifatida qarash lozim. Bu jarayonning bugungi kundagi o'ziga xos natijasini bog'chalar, maktablar, oliy o'quv yurtlarida ta'lim, tarbiya jarayonining universallashtirilgan - yagona standart va dasturlar asosida tashkil etilganida ko'rishimiz mumkin. Bunday universallashtirish hozirda global miqyos kasb etmoqda. XX asrda radio, kino, televideniya, video, kompyuterlar tizimining paydo bo'lishi natijasida Ommaviy madaniyat o'z rivojlanishining yangi bosqichiga qadam qo'ydi. Bu bosqich ko'pchilik uchun maqbul bo'lgan qarashlar va qadriyatlarni shakllantirish imkoniyatlari keskin darajada o'sgani bilan xarakterlanadi. Ta'sir etishning nozik va qudratli quroliga aylangan reklama, moda kabi vositalar yordamida ommaviy iste'mol madaniyatini, intellektual faoliyat jismoniy mehnatni har sohadan siqib chiqarish kuchaygan bir paytda jismoniy sog'lom bo'lishga xizmat qiladigan har xil sport turlarini faol targ'ib qilish yo'li bilan jismoniy barkamol shaxsni shakllantirishga urinish ham ana shu jarayonning natijasidir. Ommaviy madaniyat xalq madaniyatidan farqli o'laroq nafaqat milliy, balki millatlararo, baynalmilal xususiyat kasb etishi, ayni paytda umuman milliylikdan uzoq bo'lishi ham mumkin. Ko'pgina hollarda Ommaviy madaniyatning u yoki bu namunasining milliy mansubligini faqat uning tili yoki ijrochisiga qarab ajratish mumkin. Elitar madaniyat ko'pchilikka mo'ljallanmagani, tushunarsiz bo'lgani bilan ajralib turar ekan, bu uning tashuvchilarini jamiyatda alohida mavqega ega bo'lishlariga xizmat qilgan. Ommaviy madaniyat esa keng xalq o'rtasida mashhur bo'lgan o'zlarining aniq mualliflari bilan ajralib turadi. Xalq madaniyati hamma vaqt muayyan konkret makon bilan bog'langan. Ommaviy madaniyatda esa bunday lokallik kuzatilmaydi. U avval boshdanoq keng auditoriyaga mo'ljallangan bo'ladi. Unda insonga xos bo'lgan hissiyotlar - muhabbat, qo'rquv, muvaffaqiyatga erishishga bo'lgan intilish, g'aroyibotga ishonch va shu kabilarga asoslanish ustuvorlik qiladi. Shu yo'l bilan Ommaviy madaniyat real hayotga qaysidir jihatlari bilan o'xshash bo'lgan, ammo undan ayni paytda bir muncha uzoq bo'lgan hayot manzarasini yaratadi, qarashlar va qadriyatlar tizimini, xulq modelini shakllantirishga xizmat qiladi. Ommaviy madaniyat o'zining mana shu xususiyatlari bilan insonning idealga bo'lgan tabiiy ehtiyojini qondirishga intiladi.

Yuqorida berilgan matndan quyida berilgan savollarga javob bering.

Savollar

1. Axloqiy va estetik tarbiyaning o'zaro aloqadorligi
2. Axloqiy va estetik madaniyat
3. Axloq va nafosatning global muammolari

4. Nafosatli anglash va axloqiy anglashning mohiyati
5. Jasorat va ulug‘vorlik tushunchalari
6. Muhabbat va nafrat tushunchalarining san’atda namoyon bo‘lishi,
7. Ezgulik va go‘zallik axloqiy-estetik fazilat va illatlarning san’atda ifoda topishi.
8. Etiket va estetikaning aloqadorligi
9. Go‘zallik va xunuklik xususiyatlarining aks etishi.
10. Axloq va nafosat falsafasi asosiy tushunchalarining tizimlilik xususiyati.

Amaliy mashg‘ulotni o‘tkazish tartibi:

1. Tinglovchi berilgan har bir savol bo‘yicha o‘z fikrini bayon qiladi;
2. Qo‘yilgan savolni qanday qilib qulay o‘qitish metodlari haqida taklif beradi;
3. Berilgan taklif bo‘yicha bir nechta misollar ko‘rsatadi;
4. Taklif qilinayotgan zamonaviy ta’lim metodining samaradorligini isbotlaydi.

5-amaliy mashg‘ulot. Davlat xizmatchilari etikasi va imiji

Etiket axloqiy madaniyatning yaqqol ko‘zga tashlanadigan munosabatlar ko‘rinishlaridan biri sifatida ko‘proq insonning tashqi madaniyatini, o‘zaro munosabatlardagi o‘zini tutish qonun-qoidalarining bajarilishi boshqaradi. Etiketga keladigan bo‘lsak, odob qoidalari etiket qoidalaridan ustun hisoblangan. Zero odob rasm-rusmlar – asosan tashqi ta’sirga emas, balki ichki jihatlarga – insoniylikni, xulq va axloqiylik uchun asos sifatida qaratilgan. Ya’ni etiket “muhimi qandayligi emas, balki boshqalar uchun qanday ko‘rinishda” shiori ostida o‘zini yo‘qotib qo‘ymaslik, aslzodalikning mavjudligini ko‘rsatishga intilish va shu bilan jamoatchilikda ijobiy taassurot qoldirish bilan bog‘liq bo‘lgan.

Davlat xizmatchilari xodimlari umumiy etiket qoidalariga amal qilish bilan birga diplomatik etiket qoidalariga amal qilishlari shart buladi. Bu etiket qoidalari umumiinsoniy qoida sifatida axloqiy norma hisoblanadi. Uni buzish yoki amal qilmaslik nafaqat mintaqaviy axloqiy qoidaning, balki xalqaro ziddiyatlarni keltirib chiqarishi mumkin.

DIPLOMATIK ETIKET

Diplomatik etiket – bu diplomatlar va boshqa rasmiy shaxslarning bir-biri bilan diplomatik tadbirlarda bo‘ladigan muloqotlari chog‘ida amal qiladigan yaxshi xulklarining qoidalari.

Diplomatik etiket shakllanish jarayonida umumiy etiket qoidalariga tayanadi, shu bilan birga diplomatik normalar va qoidalar biznes etiketi amaliyotida va umumiy etiket qoidalarida o‘z aksini topadi. Ushbu qoidalarni buzilishiga yo‘l qo‘yish mumkin emas, oddiy takallufning munosabatlarda qo‘llanmasligi diplomatik etiketda hurmatsizlikka tenglashtiriladi va xalqaro va millatlararo ziddiyatlarni keltirib chiqarishga qodir.

Diplomatik etiket turli-tumandir. U o‘z ichiga uchrashuvlar, o‘zaro salom almashish, tabrik yo‘llash, qabul marosimlarini o‘tkazish, tashriflarni amalga oshirish, suhbat va muzokaralar olib borish etiketi va diplomatik seremonialni qamrab oladi.

Diplomatiya — bu o‘zaro kelishuvlar, bitim va konvensiyalar tuzish san’atidir. Ushbu natijalarga uchrashuvlarning muvaffaqiyatli yakunida erishiladi.

Diplomatik uchrashuvlar o‘zining belgilangan reglamenti, etiketi va ko‘pincha o‘z

protokoli bilan ajralib turadi. Buning asosiy sababi shundan iboratki, diplomatik uchrashuvlarning qatnashchilari diplomatiya kabi nozik faoliyatning asosini tashkil etuvchi subordinatsiya qoidalarini va professional cheklanishlarga qat'iy rioya qiladilar.

Uchrashuvlar o'zaro salom almashish bilan boshlanadi. Salomlashish turlari har xil bo'ladi. Horijiy mamlakatlarda uzoq safarda bo'lgan kishi bu mamlakatning milliy udum va qonun-qoidalarini o'z mamlakati urf-odatlarini bilan taqqoslaydi. Misol uchun, shuni ta'kidlash lozimki, musulmonlar uchun Shariat qonunlariga binoan ayol va erkak kishining qo'llari, agar ular qarindosh bo'lmasa, hatto bir-biriga tegib ketishi ham qat'iy man etiladi.

Rasmiy qabullar. Davlat rahbarlari o'rtasida rasmiy munosabatlarni keng tarqalgan va umumiy qabul qilingan shakllaridan biri rasmiy qabullarni o'tkazishdir.

Qabullarni tashkil etish odati bizga o'tmishdan kelgan bo'lib, tinchlikparvarlik, yaxshilik belgisi hisoblangan. Mehmondo'stlik esa, shu kunga qadar davlatning sha'ni, xalqning to'kin-sochinlik ko'rsatkichi bo'lib kelmokda. Rasmiy qabul marosimlarida mehmonning an'anaviy taomlarining tortilishi mehmon davlatga bo'lgan alohida hurmat-e'tibordan dalolat beradi.

Hozirgi kunda xalqaro amaliyotda hamma ishtirokchilar uchun bajarilishi shart bo'lgan va o'z etiketiga xos bo'lgan bir nechta rasmiy qabullarning turi mavjud.

Diplomatik qabullar chog'ida suhbat olib boriladi, aniq belgilanmagan muzokaralar, tanishuv va boshqa tadbirlar amalga oshiriladi.

Ishtirokchilar bir-birlarining o'zaro aloqasi, yig'ilish xarakteri, yoshiga qarab, bir-birlarini to'liq ism-shariflarini aytib o'tishlari yoki faqatgina familiyalarini aytish bilan chegaralanadilar.

Diplomatik uchrashuv yoki diplomatik qabulning xarakteri o'zaro muloqotning me'yori va shaklini, salomlashish darajasini belgilaydi.

Bir uchrashuv butunlay norasmiy, boshqasi – yarim rasmiy, uchinchi esa – protokol tomonidan oldindan belgilangan tarzda o'tkaziladi. Etiket aniq va bir xil tavsiyalarni ko'zlamaydi.

Diplomatik etiketga ko'ra, asosiy muomala sharti qabul turi bilan bog'likdir.

Xulq-atvorning asosiy sharti diplomatik etiketga binoan qabul marosimi bilan bog'liqdir.

Qabul marosimlari diplomatik korpus vakillari o'rtasida hamda rasmiy hukumat vakillarining horijiy vakillar bilan aloqalarini o'rnatish va ularni rivojlantirishga qaratilgan.

Qabul marosimlari biror-bir voqeani nishonlash uchun, masalan, mamlakatga davlat yoki hukumat rahbari tashrifi yoki bayram va yubiley sanalari munosabati bilan, taniqli shaxslarga hurmat belgisi sifatida, biror-bir hujjatlarni imzolash sharafiga o'tkaziladi.

Qabullarning quyidagi turlari mavjud: «Shampan vinosi bokali» yoki «Vino bokali» qabullari keng tarqalgan. Qabulning bu turi odatda peshinda boshlanib bir-bir yarim soat davom etadi. Bunday qabul turi oddiyliigi bilan ajralib, shartlilik cheklangan. Bunday qabullarda murakkab muzokaralar olib borish mumkin emas. Ushbu turdagi qabullar odatda insonlarni bir-biriga tanishtirish yoki keyingi uchrashuvlarni belgilash uchun xizmat qiladi.

«Nonushta» qabuli (inglizcha – «Lanch») kunning birinchi yarmida – soat 15.00da o'tkaziladi. Qabul taomnomasiga oddiy gazaklar, 1-2 turdagi issiq taom va desert kiradi. Qabul so'ngida kofe yoki choy taklif etiladi. Qabul paytida avval yaxna ichimliklar va

pivo beriladi. Bu kabi qabullar jiddiy suhbatga yoki biror-bir muammolarni muqokama qilishga imkon yaratadi. Qabul paytidagi tanaffus (yangi taom tortilishidan yoki desert va choydan avval) taklif etilgan tomonlarga qisqa vaqtga suhbatdoshlarni tark etib, kerakli masalalarni muhokama qilishga imkon beradi.

Xalqaro protokol amaliyotida kunduzgi qabullar kechki qabullarga nisbatan katta tantanaga ega bo'lmagan qabullar, deb hisoblanadi.

«Tushlik» qabuli daraja jihatidan muhimroq hisoblanadi. Uning boshlanish vaqti – soat 19.30, 20.00 yoki 20.30larga borib taqaladi. Taomlar, gazak va sharoblar «Nonushta» qabuli kabidir. «Tushlik» 2-3 soat yoki undan ziyod davom etadi. «Nonushta» kabi «Tushlik» ham turli usulda o'tkaziladi. Usullardan biri mehmonlarni alohida o'tkazishni nazarda tutadi. Ushbu holatda mehmonlar qabul o'tkaziladigan joyda xonalarning birida belgilangan vaqtda to'planadilar. Ularga yaxna ichimliklar, pivo, viski va sharbatlar tortiladi. Yengil gazaklar tavsiya qilinishi mumkin. Shundan so'ng mehmonlar umumiy stolga taklif etilib, ularga o'rnatilgan tartibda taom va vinolar tortiladi. Desert vaqtida mezbon va asosiy mehmon o'rtasida «shampan» qadahi so'zlari (tostlari) bilan fikr almashiladi. So'ngra mehmonlar alohida ajratilgan joyga o'tadilar va ularga choy yoki kofe hamda konyak va liker taklif qilinadi.

«Nonushta» kabi «Tushlik» qabuli ham muhim suhbat va tanishuvlar uchun imkoniyat yaratadi.

«Nonushta» va «Tushlikshing boshqa bir turi bu «Tushlik» – bufet " bo'lib, odatda u soat 18.00-20.00 larda boshlanadi. Qabul chaytida taomlar alohida stolda joylashgan bo'ladi, mehmonlar o'rta hajmdagi stollar atroflarida joylarini egallab, o'z-o'zlariga xizmat qiladilar. Mehmonlarga vinolar taklif etilishi mumkin. Ba'zan vinolar alohida kichik stolchaga joylashtiriladi va mehmonlar o'zlari turib likopchalarga alohida stoldagi taomlardan solgani kabi vinolarni ham olishlari mumkin. Choy va kofelar ham shu tarzda taklif qilinadi.

«Kokteyl» yoki «a-lya furshet» turidagi qabullar tayyorgarlik va tashkil etilishi nuqtai nazaridan oddiy va keng tarqalgandir. Ular tik turgan holda o'tkaziladi. Asosan ofitsiantlar mehmonlarga yengil sovuq gazaklar hamda yaxna va mast qiluvchi ichimliklarini olib keladilar. Ba'zan ular stollarga joylashtirilishi ham mumkin. Ushbu qabullar kechki vaqtda taxminan soat 18.00 - 19.00 larda o'tkaziladi. Ushbu qabul boshqalariga nisbatan har bir ishtirokchini boshqalar bilan muloqot qilishiga qulay imkoniyat yaratadi, chunki stol atrofida o'tirib, mehmonlar faqat yaqin o'tirganlar bilan muomala qilishlari mumkin.

Yuqorida ta'kidlangan qabullarga mehmonlar odatda rafiqalari bilan birga taklif qilinadilar.

Qabullarning yana bir turi "Choy" bo'lib, u, odatda, ayollar uchun soat 16.00-18.00 lar mobaynida o'tkaziladi. Ba'zi bir hollarda ushbu qabul diplomatik vakolatxonaning rahbari yoki diplomatning rafiqasi ketishi munosabati bilan ham o'tkazilishi mumkin. Qabulga choy yoki kofe, konditer mahsulotlari, konfetlar, mevalar, ba'zida yengil gazaklar va vino ham tortilishi mumki.

Hay'atlar (delegatsiyalar) tashrifi

Mehmonni qabul qilish barcha xalqlarda oddiy hollarda ham alohida e'tibor bilan o'z o'rniga qo'yiladi. Xalqaro munosabatlar darajasida esa mehmonga bo'lgan e'tibor jiddiy tusga kiradi. Bu holat tashrif darajasi, maqsadi va xarakteriga bog'liq bo'ladi.

Tashriflar o'z klassifikatsiyasi bo'yicha bir necha turlarga bo'linadi. Ular: oliy darajada

tashkil etiladigan davlat va rasmiy tashriflari, «Sammitlar», amaliy va norasmiy tashriflar. «Sammit» va oliy darajadagi uchrashuvlarda asosiy e'tibor siyosiy muzokaralarga hamda tantanali marosimlar tadbirlari, gulchambar qo'yish marosimlari, ehtirom tashriflari, qabullar, jamoat bilan uchrashuvlarga qaratiladi. Bunday tashrif odatda qo'shma hujjatlarni imzolash bilan yakunlanadi. Bu avvalambor ishlab chiqilgan va kelishilgan dastur bo'yicha amalga oshirilib, faqat biror-bir favquloddagi hodisalar tufayli dasturga ma'lum o'zgarishlar kiritilishi mumkin.

Diplomatik yozishmalarni olib borish

Diplomatik hujjatlarga davlat arboblarning nutqlari, notalar, maktublar va memorandumlar kiradi. Ularda davlatning xalqaro miqyosdagi muammolarga munosabati va hukumatning ularga nisbatan tutgan mavqei bayon qilinadi. Yuqorida ko'rsatilgan hujjatlarda biror-bir davlatni tan olish va diplomatik aloqalarni o'rnatish, faol xalqaro muammolarni hal etish bo'yicha takliflar, davlat suverenitetini yoki xalqaro huquq tamoyillarini buzish bilan bog'liq harakatlarga nisbatan qarshiliklarga doir ma'lumotlar bayon qilingan bo'lishi mumkin.

Xalqaro diplomatik amaliyotda quyidagi hujjat turlari yuritiladi: shaxsiy notalar, eslatma qaydlari, memorandumlar, shaxsiy yarimrasmiy xatlar. Shaxsiy nota birinchi shaxs nomidai tuzilib, ikki tomonni qiziqtiruvchi biror-bir hodisa haqidagi ma'lumotga ega bo'ladi. Yuqori darajadagi muhim xalqaro masalalar haqidagi shaxsiy nota yozishmasi shaxsiy maktub darajasiga ko'tarilishi mumkin.

Verbal nota juda keng tarqalgan diplomatik hujjat hisoblanadi. U uchinchi shaxs nomidan yozilib, tegishli Tashqi ishlar vazirligi yoki elchixonalar tomonidan keng qamrovli masalalarni, xususan siyosiy, iqtisodiy, protokol va ogoxlantiruvchi xarakterga ega bo'lgan masalalarni ko'rib chiqish va hal etish uchun yoziladi.

Eslatma yozuvlar odatda og'zaki qilingan bayonotni muhimligini ta'kidlab o'tish uchun shaxsan topshiriladi. Ular shaxsi aniqlanmagan holda tuziladi: «ma'lum qilinmokda» qabilida.

Memorandum biror-bir masalani juda aniq ko'rsatadi va o'zida fakt, tahlil va argumentlarni mujassam etadi,

Shaxsay xat deyarli norasmiy hujjat bo'lib, rasmiy shaxslarga yo'llanadi va yozishmalarning ma'lum qoidasiga qat'iy amal qilishni ko'zlamaydi hamda xat yo'llangan shaxsning mas'uliyati doirasida hal etilishi mumkin bo'lgan masalalarni yechish uchun ishlatiladi. Bunga misol tariqasida tashkil etilgan qabul yoki konsertda ishtirok etishdan minnatdorchilik bildirilgan xatlarni keltirshp mumkin.

Tashrifnomalarning pastdagi chap burchagida qalam bilan quyidagi ma'nolarni anglatuvchi yozuvlar belgilanishi mumkin:

r.£.	Tabriknoma
r.r.	Tashakkurnoma
r.s.	Ta'ziyanoma
p.p.	Masofadan turib tanishtirish
r.f.s.	Tanishuvdan mamnun bo'lish
r.r.s.	ShaShaxsiy tashrif o'rniga (ketish safari arafasida)

r.f..N.a. Yangi yil munosabati bilan tabriknoma

**Yuqorida berilgan matndan quyida berilgan savollarga javob bering.
Savollar**

1. San'at estetik tarbiyaning asosiy vositasi sifatida
2. Axloqiy va estetik tushunchalarning bog'liqligi.
3. Go'zallik va ezgulikning o'zaro aloqadorligi
4. Xulq go'zalligi
5. Nikoh va oilaning axloqiy –estetik voqelik sifatidagi xususiyatlari
6. Baxt tushunchasining axloqiy mohiyati
7. Vijdon tushunchasining mohiyati
8. Burch va uning ko'rinishlari
9. Go'zallik va ezgulikning o'zaro aloqadorligi
10. Ulug'vorlik va qahramonlik tushunchalarining o'zaro aloqadorligi

Amaliy mashg'ulotni o'tkazish tartibi:

1. Tinglovchi berilgan har bir savol bo'yicha o'z fikrini bayon qiladi;
2. Qo'yilgan savolni qanday qilib qulay o'qitish metodlari haqida taklif beradi;
3. Berilgan taklif bo'yicha bir nechta misollar ko'rsatadi;
4. Taklif qilinayotgan zamonaviy ta'lim metodining samaradorligini isbotlaydi.

AMALIY MASHG'ULOTLARNI BAJARISH NAMUNASI

mavzu bo'yicha topshiriqlar

3 guruhga bo'lining va berilgan savollar bo'yicha fikringizni bildiring.

1- guruh uchun:

- A) Etika va estetika fani bo'yicha malaka talablari va ularni takomillashtirish yo'nalishlari;
- B) Etika va estetikaning boshqa fanlar bilan uzviyligi va uzluksizligi holati;
- V) "Muammoni hal qilishning Rasselcha usuli" ta'rifini qanday tushunasiz?

2- guruh uchun:

- A) Etika va estetika fani bo'yicha malaka talablari va ularni takomillashtirish yo'nalishlari;
- B) Etika va estetikaning boshqa fanlar bilan uzviyligi va uzluksizligi holati;
- V) "Muammoni hal qilishning Rasselcha usuli" ta'rifini qanday tushunasiz?

3- guruh uchun:

- A) Etika va estetika fani bo'yicha malaka talablari va ularni takomillashtirish yo'nalishlari;
- B) Etika va estetikaning boshqa fanlar bilan uzviyligi va uzluksizligi holati;
- V) "Muammoni hal qilishning Rasselcha usuli" ta'rifini qanday tushunasiz?

V. GLOSSARIY

№	Termin	O‘zbekcha sharhi	Inglizcha sharhi
1	Etika	<p>«ethos» so‘zidan olingan bo‘lib bir necha ming yillik tarixga ega bo‘lgan qadimiy fan. Bu atamani ilk bor yunon faylasufi Arastu ilmiy muomalaga kiritgan. Arastu fanlarni tasnif qilarkan, ularni uch guruhga bo‘ladi: nazariy, amaliy va ijodiy. birinchi guruhga falsafa, matematika va fizikani; ikkinchi guruhga etika va siyosatni; uchinchi guruhga esa san’at, hunarmandchilik va amaliy fanlarni kiritadi. shunday qilib, qadimgi yunonlar axloq haqidagi ta’limotni fan darajasiga ko‘targanlar va «etika» (ta ethika) deb ataganlar. U «ilmi ravish», «ilmi axloq», «axloq ilmi», «odobnoma» singari nomlar bilan atab kelingan dastlab manzildoshlik, yashash joyi, keyinchalik esa odat, fe’l, fikrlash tarzi singari ma’nolarni anglatgan; «Axloq» so‘zi arabchadan olingan bo‘lib, insonning muomala va ruhiy xususiyatlari majmuini, fe’lini, tabiatini anglatadigan «xulq» so‘zining ko‘plik shaklidir. «Axloq» iborasi ikki xil ma’noga ega: umumiy tushuncha sifatida u fanning tadqiqot ob’ektini anglatasa, muayyan tushuncha sifatida inson fe’l-atvori va xatti-harakatining eng qamrovli qismini bildiradi. Axloqni umumiy tushuncha sifatida olib, uni</p>	<p>Derived from the word ‘ethos’ is an ancient science with a history of several thousand years. The term was first coined by the Greek philosopher Aristotle. When Aristotle classifies sciences, he divides them into three groups: theoretical, practical, and creative. the first group included philosophy, mathematics, and physics; ethics and politics to the second group; the third group includes arts, crafts, and applied sciences. thus, the ancient Greeks elevated the doctrine of morality to the level of science and called it ‘ethics’ (ta ethics). It was first called "science", "science of ethics", "science of ethics", "etiquette", and first meant address, place of residence, and then habit, verb, way of thinking; the word "morality" is derived from Arabic. , is the plural form of the word ‘behavior’, which means a set of human behavioral and mental characteristics, verbs, nature. The term “morality” has two different meanings: as a general concept it refers to</p>

		doira shaklida aks ettiradigan bo‘lsak, doiraning eng kichik qismini odob, undan kattaroq qismini - xulq, eng qamrovli qismini axloq egallaydi.	the object of study of science, while as a specific concept it refers to the most comprehensive part of human behavior and behavior. If we take morality as a general concept and reflect it in the form of a circle, the smallest part of the circle is occupied by manners, the larger part - behavior, the most comprehensive part - morality.
2	Odob	inson haqida yoqimli taassurot uyg‘otadigan, lekin jamoa, jamiyat va insoniyat hayotida burilish yasaydigan darajada muhim ahamiyatga ega bo‘lmaydigan, milliy urf-odatlariga asoslangan chiroyli xatti-harakatlarni o‘z ichiga oladi.	includes beautiful behaviors based on national traditions that make a pleasant impression on a person but are not significant enough to make a difference in the life of the community, society, and humanity.
3	Xulq	oila, jamoa, mahalla-ko‘y miqyosida ahamiyatli bo‘lgan, ammo jamiyat va insoniyat hayotiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatmaydigan yoqimli insoniy xatti-harakatlarning majmui.	a set of pleasurable human behaviors that are significant on a family, community, neighborhood, but do not have a significant impact on society and human life.
4	Axloq	jamiyat, zamon, ba‘zan umumbashariy ahamiyatga ega, insoniyat tarixi uchun namuna bo‘la oladigan ijobiy xatti-harakatlar yig‘indisi, insoniy kamolot darajasini belgilovchi ma‘naviy hodisa.	society, time, sometimes of universal significance, is a set of positive behaviors that can serve as a model for human history, a spiritual phenomenon that determines the level of human maturity.
5	Insonparvarlik axloqi	sub‘ektning o‘z insoniylik tabiatini, barcha fazilatlarini, ochiq–oydin namoyon etishini ta‘minlaydi.	ensures that the subject clearly expresses his human nature, all the qualities.

		Insonparvarlik axloqi esa bu qonun–qoidalar va me’yorlarni o’zi yaratishi, o’zi boshqarishi hamda ularga o’zi amal qilishi bilan farqlanadi	Human morality, on the other hand, is distinguished by the fact that it creates, governs, and enforces these laws and norms.
6	Obro‘parvarlik axloqi	From fikricha obro‘ egasi inson uchun nima yaxshiligini belgilab beradi, o‘zni tutish qonun–qoidalari va me’yorlarini ham o‘ylab topadi, o‘rnatadi.. Obro‘parvarlik axloqida sub’ektga, obro‘ egasiga bo‘ysunish, quloq qoqmaslik, o‘z individualligini yo‘qotish hadislari ro‘y beradi. Lekin, fojea shundaki, buni insonning o‘zi anglamaydi: atrof–muhitdagi obro‘ egasining ulug‘ligi, bilimdonligi qahramonligi, muruvatliligi, xalqqa otalarcha g‘amxo‘rligi va zaruriy qatiq–qo‘lligi haqida to‘qilgan miflar, uning shaxsiga sig‘inish bunga yo‘l bermaydi. Bunday odamlar jamiyatda asosiy ko‘pchilikni, obro‘parvarlikning mohiyatini tushunib yetgan, ommaga qo‘shilmagan, o‘z individualligi va ichki erkinligini saqlab qolgan shaxslar esa juda kamchilikni tashkil etadi. Natijada jamiyatning asosiy ko‘pchiligi ezgulik deb hisoblagan narsa aslida yovuzlik bo‘lib chiqadi, xalq ommasi anglamasdan yovuzlikka xizmat qilganini keyin, obro‘ egasi shaxsiga sig‘inish fosh etilganidan so‘nggina tushunib yetadi.	According to him, the owner of prestige determines what is good for a person, invents and establishes the rules and norms of behavior. But the tragedy is that man himself does not understand this: the myths about the greatness of the environment, the heroism of his knowledge, his heroism, his kindness, his paternal care for the people and his necessary cruelty, and the worship of his personality do not allow it. Such people are the main majority in society, those who understand the essence of dignity, who do not join the public, and who retain their individuality and inner freedom, are very scarce. As a result, what the majority of society considers to be good is in fact evil, and the people only realize that they have served evil without realizing it, after the cult of personality has been exposed.
7	Axloqiy madaniyat	eng muhim unsurlaridan biri - muomala odobi. U, mohiyatan,	One of the most important elements is good manners. It

		<p>o‘zaro hamkorlikning shakllaridan biri. Inson zoti bir-biri bilan hamkorlik qilmasdan, o‘zaro tajriba almashmasdan, bir-biriga ta’sir ko‘rsatmasdan rasmana yashashi mumkin emas. Muomala odam uchun ehtiyoj, zarurat, sog‘lom kishi usiz ruhan qiynaladi, kayfiyati tushib boradi. Bu o‘rinda buyuk ingliz yozuvchisi daniel defo qalamiga mansub mashhur «robinzon kruzoning sarguzashtlari» asarini eslashning o‘ziyoq kifoya: jumaboyni topib olgan robinzonning naqadar quvonishiga ham sabab ana shunda.</p>	<p>is, in essence, a form of interaction. The human race cannot live formally without cooperating with each other, sharing mutual experiences, and influencing each other. The need for treatment is a necessity for a person, without which a healthy person will suffer mentally, his mood will decrease. Suffice it to recall the famous "Adventures of Robinson Crusoe" by the great English writer Daniel Defoe: this is the reason why Robinson was so happy to find Jumaboy.</p>
8	<p>Etiketning qamrovi</p>	<p>qamrovi keng, u, ma’lum ma’noda, xalqaro miqyosda qabul qilingan muomala qonun-qoidalarini o‘z ichiga oladi. Masalan, siyosiy arbob etiketi, mehmondorchilik etiketi va h.k. Etiketga rioya qilishning mumtoz namunasini biz tez-tez televizor ekrani orqali ko‘rib turamiz. Prezidentimiz islom karimovga xorijiy mamlakatlar elchilarining ishonch yorliqlarini topshirish marosimlarini eslang. Unda faqat bir xil holat, xalqaro miqyosda o‘rnatilgan qoida hukmron. Uni prezidentning ham, elchilarning ham buzishga haqqi yo‘q. YOki juda oddiy, kichkina bir misol: dasturxonda tanovul payti, pichoqni o‘ng qo‘lda ushlab zamonaviy mehmondorchilik etiketining qat’iy qoidalaridan biri</p>	<p>The scope is wide, it includes, in a sense, internationally accepted rules of conduct. For example, political etiquette, hospitality etiquette, etc. A classic example of adherence to etiquette is what we often see on a television screen. Recall the ceremony of presenting credentials of foreign ambassadors to President Islam Karimov. In it, only the same situation prevails, the rule established at the international level. Neither the president nor the ambassadors have the right to break it. Or a very simple, small example: while eating at the table, holding a knife in</p>

		<p>sanaladi - uni buzish atrofda gilar da hayrat va istehzo uyg'otadi. Shu bois etiketni odat tusiga aylantirilgan, qat'iy lashtirilgan muomala odobi deyish ham mumkin.</p>	<p>the right hand is considered one of the strict rules of modern hospitality etiquette - breaking it will amaze and ridicule those around you. Therefore, etiquette can be called a habitual, rigid etiquette.</p>
9	Estetika	<p>yoxud nafosatshunoslik eng qadimgi fanlardan biri. Uning tarixi ikki yarim-uch ming yillik vaqt ni o'z ichiga oladi. Biroq u o'zining hozirgi nomini XYIII asrda olgan. Ungacha bu fanning asosiy muammosi bo'lmish go'zallik va san'at haqidagi mulohazalar har xil san'at turlariga bag'ishlangan risolalarda, falsafa hamda ilohiyot borasidagi asarlarda o'z aksini topgan edi. «Estetika» atamasini birinchi bo'lib buyuk olmon faylasufi Aleksandr Baumgarten (1714—1762) ilmiy muomalaga kiritgan. Bunda u boshqa bir ulug' olmon faylasufi G. Laybnis (1646-1716) ta'limotidan kelib chiqqan holda munosabat bildirgan edi. Laybnis inson ma'naviy olamini uch sohaga: aql – idrok, iroda-ixtiyor, his-tuyg'uga bo'ladi va ularning har birini alohida falsafiy jihatdan o'rganish lozimligini ta'kidlaydi. Baumgartengacha aql-idrokni o'rganadigan fan – mantiq, iroda-ixtiyorni o'rganuvchi fan esa – axloqshunoslik (etika)ning falsafada ko'pdan buyon o'z o'rni bor edi. Biroq his-tuyg'uni o'rganadigan fan</p>	<p>or estitic is one of the oldest sciences. Its history spans two and a half to three thousand years. However, it received its current name in the XIII century. Until then, the views on beauty and art, which were the main problems of this science, were reflected in pamphlets, works on philosophy and theology on various types of art. The term "aesthetics" was first coined by the great German philosopher Alexander Baumgarten (1714-1762). In doing so, he met another great German philosopher, G. It was based on the teachings of Leibniz (1646-1716). Laybnis emphasizes that the spiritual world of man is divided into three areas: the mind - the will, the will, the emotions, and each of them must be studied from a separate philosophical point of view. Prior to Baumgarten, the study of reason — logic, and</p>

		<p>falsafiy maqomda o‘z nomiga ega emasdi. Baumgartenning bu boradagi xizmati shundaki, u «his qilish», «sezish», «his etiladigan» singari ma’nolarni anglatuvchi yunoncha aisthetikos – «oestetikos» so‘zidan «estetika» (olmoncha «yestetik» – «eshtetik») iborasini olib, ana shu bo‘shliqni to‘ldirdi.</p>	<p>the study of will — ethics had long had a place in philosophy. But the science of the study of emotion did not have a name in philosophical status. Baumgarten's service in this regard is that he filled the gap by taking the word "aesthetics" (German for "aesthetics" - "aesthetics") from the Greek word aisthetikos - "aesthetics", which means "to feel", "to feel", "to feel". .</p>
<p>10</p>	<p>San’at</p>	<p>keng ma’noli tushunchadir. Zero, san’at inson mehnati, aql-idroki, shuuri bilan yaratilgan, vujudga kelgan, ijod qilingan narsalardir. San’at inson faoliyatining ijodkorlik turini anglatib, har bir san’at asarida shaxsning o‘ziga xos iste’dodi namoyon bo‘ladi. Va, nihoyat, san’at insonning mahorati bilan chambarchas bo‘liqdir. San’at, keng ma’noda, badiiy qadriyatlar, ularni yaratish (badiiy ijod qilish) va iste’mol (badiiy idrok etish) jarayonlarini ham qamrab oladi. san’at hozirgi davrga qadar insoniyat taraqqiyoti bilan bo‘liq holda rivojlanib kelgan. O‘zbekiston hududida, Ispaniya, Sahroi Kabir va boshqa bir qator qadimiy o‘lkalarda uchraydigan qoyalarga o‘yib tushirilgan hayvonlarning tasvirlari hozirgi davr nuqtai nazaridan ham estetik qiymatga ega. Bu</p>	<p>is a broad concept. After all, art is something that has been created, created, created by human labor, intellect and consciousness. Art represents a creative type of human activity, and each work of art reflects a person’s unique talent. And, finally, art is inextricably linked to human skill. Art, in a broad sense, encompasses artistic values, the processes of their creation (artistic creation) and consumption (artistic perception). art has evolved to the present day in connection with the progress of mankind. Rock carvings of animals found in Uzbekistan, Spain, the Sahara and a number of other ancient lands have aesthetic value even</p>

		yodgorliklar badiiy faoliyat kurtaklari endigina ko'rinib kelayotgan inson estetik faoliyatining natijalari edi.	from the point of view of modern times. These monuments were the result of human aesthetic activity, the buds of artistic activity of which were just beginning to appear.
11	Estetik madaniyat	murakkab ijtimoiy hodisa sifatida jamiyat miqyosida tabiatni estetik o'zlashtirish jarayonlari va natijalari, mehnat faoliyati, turmush, ijtimoiy munosabatlarning estetik momentlari; sinf va ijtimoiy qatlamlarning estetik qarashlari, did va manfaatlarining muayyan holati; estetik tarbiya nazariyasi va amaliyoti, kishilar ijtimoiy-estetik faolligining rang-barang namoyon bo'lishini anglatadi.	processes and results of aesthetic assimilation of nature in society as a complex social phenomenon, aesthetic moments of labor activity, life, social relations; the specific state of aesthetic views, tastes and interests of the class and social strata; the theory and practice of aesthetic education implies a diverse manifestation of the socio-aesthetic activity of individuals.
12	Go'zallik	bu voqelik (tabiat, jamiyat, san'at) hodisasi bo'lib, aniq hissiy ta'sir o'tkazish orqali insonda jismoniy va ma'naviy kuchlar oqimining ko'payishiga, shodlik, zavqlanish, to'la ma'naviy qoniqish holati vujudga kelishiga imkon yaratadi. Go'zallik doimo foydalidir, lekin bu foydalilik jamiyat taraqqiyoti uchun xizmat qilishga mo'ljallangan bo'ladi. Va nihoyat, go'zallik, Shillerning o'rinli iborasi bilan aytganda, inson ozodligining ramzi sifatida ifoda topadi. Mustaqil Respublikamizda erkin ma'naviyatli shaxs tarbiyasi muhim vazifaga aylangan tarixiy bir sharoitda	it is a phenomenon of reality (nature, society, art), which through a clear emotional interaction allows a person to increase the flow of physical and spiritual forces, to create a state of joy, pleasure, complete spiritual satisfaction. Beauty is always useful, but that usefulness is meant to serve the development of society. Finally, beauty finds expression, in Schiller's pertinent phrase, as a symbol of human freedom. In our independent Republic, the

		<p>alohida ahamiyat kasb etadi. Go‘zallik cheksiz xilma-xillikka ega bo‘ladi. Tabiatdagi go‘zallik ijtimoiy hayot go‘zalligidan, foydali amaliy faoliyatidagi go‘zallik badiiy ijoddagi go‘zallikdan farq qiladi. Lekin go‘zallik qanchalik o‘zining rango-rangligi bilan ajralib turmasin, ularning barchasi qandaydir umumiy tub belgilarga ega bo‘lib, mana shu umumiy tub belgilar tufayli ularning barchasini maxsus ilmiy-falsafiy istiloh-go‘zallik tushunchasi orqali talqin etish imkoniyati mavjud.</p>	<p>upbringing of a free-spirited person is of special importance in a historical context where it has become an important task. Beauty is infinitely diverse. The beauty in nature is different from the beauty in social life, the beauty in useful practical activity is different from the beauty in artistic creation. But no matter how colorful beauty may be, they all have some common primordial features, and because of these common primordial features it is possible to interpret them all through a special scientific-philosophical term-beauty.</p>
13	<i>Estetik did</i>	<p>tushunchasining o‘ziga xosligi shundaki, u bir tomondan, idrok, fahm, farosat kabi ildizi aqlga borib taqalsa, ikkinchidan, o‘zining ehtiros, his—hayajon, sub’ektiv baxolash xususiyati bilan ulardan ajralib turadi. Shu sababli biz did haqida gapirganimizda odatda, estetik didni - insondagi go‘zallik, ulug‘vorlik, fojaviylik singari estetik xususiyatlarni, umuman, nafosatni idrok etish qobiliyatini nazarda tutamiz. boshqacha qilib aytganda, biz ongning, birinchi hodisada-haqiqatga, keyingisida-ezgulikka, uchinchisida-go‘zallikka munosabatini uchratamiz. Har uchala hodisaning asosida ham</p>	<p>The peculiarity of the concept is that, on the one hand, it has its roots in the mind, such as perception, understanding, and intellect, and on the other hand, it differs from them by its passion, emotion, and subjective evaluation. For this reason, when we talk about taste, we usually mean aesthetic taste - the ability to perceive aesthetic qualities in a person, such as beauty, majesty, tragedy, and sophistication in general. in other words, we encounter the relation of the mind, in the first event — to truth, in the</p>

		<p>qobiliyat yotadi. Fahm-aqliy, farosat-axloqiy, did-estetik qobiliyatni yuzaga chiqaradi. Uchchala qobiliyatning ham ibtidosi, tabiiy-tug‘malikka borib taqalsa-da, ular o‘zlarini asosan tarbiya, ijtimoiy munosabatlar orqali ro‘yobga chiqaradi. Ayniqsa, estetik did murakkab tarbiya jarayonini taqazo etadi. Chunki u ham aqliy, ham axloqiy, ham hissiy tarbiya uyg‘unlashgan umumiylikdan iboratdir. Har uchala hodisaning asosida ham qobiliyat yotadi. Fahm-aqliy, farosat-axloqiy, did-estetik qobiliyatni yuzaga chiqaradi. Uchchala qobiliyatning ham ibtidosi, tabiiy-tug‘malikka borib taqalsa-da, ular o‘zlarini asosan tarbiya, ijtimoiy munosabatlar orqali ro‘yobga chiqaradi. Ayniqsa, estetik did murakkab tarbiya jarayonini taqazo etadi. Chunki u ham aqliy, ham axloqiy, ham hissiy tarbiya uyg‘unlashgan umumiylikdan iboratdir.</p>	<p>next — to goodness, and in the third — to beauty. At the heart of all three events is ability. Reveals intellect, intellect-ethics, did-aesthetic ability. Although the origins of all three abilities go back to natural instincts, they realize themselves mainly through upbringing and social relations. In particular, aesthetic taste requires a complex educational process. Because it consists of a commonality that combines both mental, moral, and emotional upbringing. At the heart of all three events is ability. Reveals intellect, intellect-ethics, did-aesthetic ability. Although the origins of all three abilities go back to natural instincts, they realize themselves mainly through upbringing and social relations. In particular, aesthetic taste requires a complex educational process. Because it consists of a commonality that combines both mental, moral, and emotional upbringing.</p>
--	--	--	--

VI. ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 592 b.
3. Mirziyoev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. T.: “O‘zbekiston”, 2018. – 507 b.
4. Mirziyoev Sh.M. Niyati ulug‘ xalqning ishi ham ulug‘, hayoti yorug‘ va kelajagi farovon bo‘ladi. 3-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2019. – 400 b.
5. Mirziyoev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2020. – 400 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

6. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2019.
7. O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentabrda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-sonli Qonuni.
8. O‘zbekiston Respublikasining “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonuni.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 12 iyun “Oliy ta’lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-4732-sonli Farmoni.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevral “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi 4947-sonli Farmoni.
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 aprel "Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2909-sonli Qarori.
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 iyun “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-3775-sonli Qarori.
13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 sentabr “2019-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5544-sonli Farmoni.
14. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 may “O‘zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5729-son Farmoni.
15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 17 iyun “2019-2023 yillarda Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universitetida talab yuqori bo‘lgan malakali kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va ilmiy salohiyatini rivojlantiri chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4358-sonli Qarori.
16. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgust “Oliy ta’lim

muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to'g'risida"gi

PF-5789-sonli Farmoni.

17. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabr "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi

PF-5847-sonli Farmoni.

18. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 sentabr "Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 797-sonli Qarori.

III. Maxsus adabiyotlar

1. "Markaziy Osiyo dinlari tarixi" (hammualliflikda). -T., TDSHI, 2006.
2. David Spencer "Gateway", Students book, Macmillan 2012.
3. English for Specific Purposes. All Oxford editions. 2010, 204.
4. H.Q. Mitchell "Traveller" B1, B2, MM Publications. 2015. 183.
5. H.Q. Mitchell, Marileni Malkogianni "PIONEER", B1, B2, MM Publications. 2015. 191.
6. Lindsay Clandfield and Kate Pickering "Global", B2, Macmillan. 2013. 175.
7. Steve Taylor "Destination" Vocabulary and grammar", Macmillan 2010.
8. Abdulhakim Shar'iy Jo'zjoniy. Islom huquqshunosligi. Hanafiy mazhabi va O'rta Osiyo faqiqlari. – T.: "Toshkent islom universiteti" nashriyoti, 2002. – 256 b.
9. Abduhalimov B. Bayt al-hikma va O'rta Osiyo olimlarining Bag'doddagi ilmiy faoliyati. –T.: "Toshkent islom universiteti" nashriyot matbaa birlashmasi, 2004. – 236 b.
10. Ali-zade Ayдын Arif ogli. Xronika musulmanskiх gosudarstv. – M.: UMAA, 2007. – 445 s.
11. Asekretov O.K., Borisov B.A., Bugakova N.Yu. i dr. Sovremennyye obrazovatelnyye texnologii: pedagogika i psixologiya: monografiya. – Novosibirsk: Izdatelstvo sRNS, 2015. – 318 s. <http://science.vvsu.ru/files/5040BC65-273B-44BB-98C4-CB5092BE4460.pdf>
12. Belogurov A.Yu. Modernizatsiya protsessa podgotovki pedagoga v kontekste innovatsionnogo razvitiya obshchestva: Monografiya. — M.: MAKS Press, 2016. — 116 s. ISBN 978-5-317-05412-0.
13. Beruniy Abu Rayhon. Tanlangan asarlari: T.1. (Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar) T.: Fan, 1968.
14. Bosvort K. E. "Musulmon sulolalari". – T.: "Fan" nashriyoti, 2007. – 271 b.
15. Vohidov Sh., Qodirov A. "Sharqning mashhur sulolalari". – T.: Akademnashr, 2013. – 624 b.
16. Gulobod Quadratulloh qizi, R.Ishmuhammedov, M.Normuhammedova. An'anaviy va noan'anaviy ta'lim. – Samarqand: "Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi" nashriyoti, 2019. 312 b.
17. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ma'naviy-ma'rifiy asoslari. – T.: Islom universiteti, 2010.

18. Ibraymov A.Ye. Masofaviy o‘qitishning didaktik tizimi. metodik qo‘llanma/ tuzuvchi. A.Ye. Ibraymov. – Toshkent: “Lesson press”, 2020. 112 bet.
19. Ignatova N. Yu. Obrazovanie v sifrovuyu epoxu: monografiya. M-vo obrazovaniya i nauki RF. – Nijniy Tagil: NTI (filial) UrFU, 2017. – 128 s.
http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/54216/1/978-5-9544-0083-0_2017.pdf
20. Ishmuhamedov R.J., M.Mirsolieva. O‘quv jarayonida innovatsion ta’lim texnologiyalari. – T.: «Fan va texnologiya», 2014. 60 b.
21. Ma’naviyat asosiy tushunchalar izohli lug‘ati. –T.:G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2009.
22. Milliy istiqloq g‘oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. –T.: O‘zbekiston, 2000.
23. Muslimov N.A va boshqalar. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. O‘quv-metodik qo‘llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 208 b.
24. Oliy ta’lim tizimini raqamli avlodga moslashtirish konsepsiyasi. Yevropa Ittifoqi Erasmus+ dasturining ko‘magida. https://hiedtec.ecs.uniruse.bg/pimages/34/3_UZBEKISTAN-CONCEPT-UZ.pdf
25. Usmonov B.Sh., Habibullaev R.A. Oliy o‘quv yurtlarida o‘quv jarayonini kredit-modul tizimida tashkil qilish. O‘quv qo‘llanma. T.: “Tafakkur” nashriyoti, 2020 y. 120 bet.
26. Husniddinov Z.M. “Islom: yo‘nalishlar, oqimlar, mazhablar”. «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi» davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent, 2000 yil.

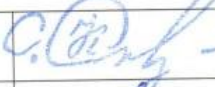

IV. Internet saytlar

27. <http://edu.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi
28. <http://lex.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi
29. <http://bimm.uz> – Oliy ta’lim tizimi pedagog va rahbar kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etish bosh ilmiy-metodik markazi
30. <http://ziyonet.uz> – Ta’lim portali Ziyonet
31. <https://philpapers.org/> - mejdunarodnaya filosofskaya poiskovaya sistema po knigam, statyam, jurnalnam, naxodyayshimsya v otkrytom dostupe
32. <https://plato.stanford.edu/> - Stenfordskaya ensiklopediya filosofii.
<https://elibrary.ru/> - krupneyshiy rossiyskiy informatsionno-analiticheskiy portal (v tom chisle) v oblasti filosofii

**Samarqand davlat universiteti huzuridagi pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish mintaqaviy markazida 2022 yil aprel-may oylarida o'tkaziladigan Falsafa yo'nalishi o'quv-uslubiy majmualari bo'yicha
EKSPERT XULOSASI**

Samarqand davlat universiteti huzuridagi pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish mintaqaviy markazida 2022 yil aprel-may oylarida oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilarining "Falsafa" yo'nalishi qayta tayyorlash va malaka oshirish kursi mutaxassislik fanlaridan tuzilgan o'quv-uslubiy majmualar va chiqish testi savollari maxsus fanlar blokidagi modullarning o'quv dasturiga mos va uni to'liq qamrab olgan holda tuzilgan. Test savolari 4 ta muqobil javobda tuzilib, 1 ta to'g'ri javobni o'z ichiga oladi. O'quv-uslubiy majmua va test savollari qo'yilgan talablarga javob beradi.

Ekspertlar

Karimov Soibnazar	SamDU, Falsafa kafedrasini mudiri, f.f.d.	
Allayarova Marxabo	SamDU, Falsafa kafedrasini dotsenti, f.f.n.	
Meliyev Baxtiyor Abduxomidovich	SamDU mintaqaviy markaz bo'lim boshlig'i, g.f.f.d.	

**Mintaqaviy markaz direktori,
geografiya fanlari doktori, professor:**

S.B.Abbasov

ЭКСПЕРТНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

**Об учебно-методических комплексах по направлению
Философия, которые пройдут в апреле 2022 года в Региональном
центре переподготовки и повышения квалификации педагогических
кадров при Самаркандском государственном университете**

В апреле 2022 года Региональном центре переподготовки и повышения квалификации педагогических кадров при Самаркандском государственном университете проведет курс переподготовки и повышения квалификации преподавателей высших учебных заведений по направлению «Философия». Учебно-методические комплексы соответствуют с учебным планом модулей специального научного блока и полностью охватить его. Учебно-методические комплексы соответствуют современным требованиям.

Зарубежный эксперт:

Кандидат философских наук, доцент
кафедры культурологии
«Худжандского государственного
университета имени Б.Гафурова»

Усанов Р.Т